

Ideológiák.

Írta: SZEMENYEI KORNÉL.

Nem a bölcselek meghiggadt, leszűródött értelmű ideológiájával kívánok foglalkozni. Az eszmék fejlődését nem a történelmi visszapillantás tárlatából, sem a bölcselet magasságai-ból kívánom elmélkedés tárgyává lenni, hanem az eszmék terjedésének mindennapi folyamatát, annak gyakorlati oldalát es politikai vonatkozásait akarom tollhegyre venni.

Az eszmék mindennapi fejlődésének történetét vizsgálva, azt az első törvényt állapíthatjuk meg, hogy az eszmék Pallas Athene módjára mindig *egy* szellemből pattannak ki. Soká kell azt a szellemet magába záró koponyái a tanulmányok és elmélkedések pörölyével döngetni, egyszerre azonban meglazulnak eresztékei és a villámcsapás hirtelenségével megszületik az eszme. A születés hirtelensége nem elsőrendűen jellegzetes vonás. De a fontos és nélkülözhetetlen bélyege az eszméknek egyéni származásuk. Két óriási és ma egymással kiegyenlíthetetlen ellentétben küzdő eszmeáramlat, a kereszténység és a socialismus, egyéni eredetűek. A legnagyobb eszmei mozgalmak, a vallási mozgalmak eredete egy-egy nagy vallásalapítóhoz vezet. A legtöbb ember elméjét és lelkét eltöltő eszmék magja egy ember fejéből hullott ki. Ha nem is került ki az eszme a maga teljességében *egy* ember:öl, mégis csak *egy* jelesek emlékéhez fűződik. Krisztus mellett ott van keresztelő Szent János és Szent Pál; Marx mellett Engels és Lassale. Többen – de mindig egyesek: *az eszme sohasem tömegtermék.* Az eszmék felvetői a gondolkodás terén a feltalálók.

Más kérdés, amit most részletesebben érinteni nem kívánok, hogy az eszmék *kiváltásában* az egyes elméjében a

tömegeknek minő hatása van; egyelőre csak azt kívántam megállapítani, hogy az eszme az egyén útján válik a társadalom közkincsévé.

Éppen ez a közkinccsé válás az, ami gyakorlati szempontból bennünket érdekel.

Az eszme fejlődése és elterjedése a legszorosabban összeforrottak. Ha az eszme nem terjed, nem fejlődésképes. Fakuló írásokban lefektetett bármily nagy gondolatok is meddők maradnak, ha azok a tömegben visszhangot nem találtak. Korukat megelőzött egyének és eszmék sorsa ez. Az eszme fejlődéséhez feltétlenül az elterjedés, a tömeghatás kell. Amilyen kizáróan egyéni az eszme keletkezése, épp oly múlhatatlanul szükséges a tömegekre való hatása, hogy hatékony és fejlődésképes legyen.

Az eszmék fejlődésében teljes hasonlóságot találunk a nagy társadalmi szükségleteket kielégítő találmányok elterjedéséhez. Ez természetes is, mert hiszen a találmányokban is egy új eszme valósul meg, csak hogy ez anyagi alakot képes öltetni.

Amíg Stephenson agyát a tanulmányok és elmélkedések pörölyei irtózatosan kalapácsoltak, míg az első gőzmozdonyt megalkotta, minden utána következő mozdonytervezőnek könnyebb és könnyebb dolga volt. Érvényesültek az utánzás és szokás törvényei. Az alapeszme birtokában a tervezőknek idejük és alkalmuk volt a részletekre, a javításokra, úgy hogy ma az egy éves gyakorlattal bíró gépgyári gyakornoknak különb mozdonyt kell tudni szerkeszteni, mint a nagy és halhatatlan feltalálónak. A himlőoltás felfedezése és első alkalmazása nagy szellemi erő kifejtés volt: ma mindennapi primitív orvosi ténykedéssé vált.

Épp így a kereszténység vagy a socialismus alapeszméjének megalkotása a legnagyobb szellemi erők működését feltételezte; azután pedig tanai mindig és mindig nagyobb néptömegek közkincsévé válnak. Ennek az elterjedésnek azután ugyanazok a jelenségek a kísérői, talán még fokozottabb mértékben, mint az anyagi alakot öltő eszmék fejlődésében. Az eszme első megvalósítása minta: a többi utánzás. Aki a mintát megismerte, annak részére utánzása, ismétlése aránylag könnyű feladat.

Az új eszmével is így vagyunk. Megszületett ma s ha visszhangra lel, a tanítványok serege ismétli, *utánozza*, míg a legszélesebb rétegekbe is elterjed.

Ez a folyamat azonban már lényegesen eltér az anyagiilag megvalósulható eszmék terjedésétől. Utóbbi esetben ugyanis megvannak az eszme megvalósulásának physikai törvényei is, amelyek a tisztán szellemi eszmék elterjedéséhez nem szükségesek. Az anyagi alakot öltő eszmék fejlődése során tehát ki van zárva, hogy olyan fejlődési állapot állhasson elő, mely az eredeti eszmét elhomályosítja és az eszmével megvalósítani kívánt célt ne szolgálja. A gőzmozdony, mely Stephenson feltalálása óta igen sok módosuláson ment át, alapeszméjét illetőleg ma is ugyanaz. A himlőoltás lényegileg ma is teljesen azonos, mint ahogy azt Jenner gyakorolta. Az anyagiilag megvalósítható eszmék fejlődésében az alapeszmét a maga tisztaságában megőrzi a gyakorlat azonnal és folyton ható ellenőrzése.

Másképp áll a dolog azokkal az eszmékkel, melyek anyagi alakot nem ölthetnek, hanem a szellemi és társadalmi életnek sokkal összetettebb világában élnek tovább. Ha figyelembe vesszük, hogy itt is az eszme megalkotója és utánzóí, követői közt a szellemi nagyság viszonya olyan, mint az anyagiilag megvalósítható eszmék feltalálói és követőik közt: vagyis hogy az eszme terjedésében mindig kisebb intelligenciával bíró körökre hat, majdnem törvénytzerűleg adva van az eszmék *elfajulásának* szüksége. És minél nagyobb, minél korszakot alkotóbb az eszme, tehát minél szélesebb rétegekre hat: annál gyorsabb és annál nagyobb mértékben kell ennek az elfajulásnak bekövetkeznie.

Ez annál is inkább lehetséges, mert a csak szellemi életet élő eszmék változásai tekintetében nem lehetséges a gyakorlatnak azonnal és biztosan ható ellenőrzése. Ha valaki módosítani akar Jenner eljárásán és a beoltottak meghalnak: azonnal megvan a legteljesebb ellenőrzés, hogy a módosítás nem fejlődés, nem haladás, hanem elfajulás. A nemzeti eszme vagy a történelmi materialismus alapeszméjének változatai azonban csak igen erős kritika, esetleg igen hosszú ideig tartó tapasztalatok után lesznek elfajulásnak bebizonyíthatók.

»Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat« – tanította

Krisztus – és ezen eszme nevében inquisíciót gyakoroltak. »Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre«, monda utolsóvacsorája alkalmából – és véres harcokat előidéző dogmák meredtek búcsúzó szavaiból. »Adjátok meg a császárnak, ami a császáré«, mondja, és e tan nevében VIII. Gergely le akarja igazni a világi hatalmat. »Bizony mondom nektek, nehezebb a tevének a tű fokán átmennie, mint a gazdagnak mennyek országába jutnia.« Minő mélyreható, óriási gazdasági és socialis intelem nyilatkozik meg e szavakban. És másfélezer év múlva az egyházi trónon II. Gyula pápa ül . . .

Minden tőke rablásból vagy a munkások igazságtalan megrövidítéséből ered, tanítja minden szakszervezet és egymásután gyűjti össze szorgalommal és takarékosággal a munkásintézmények millióit. A tőke és munka közt nincs kiegyenlítődség, csak egy társadalmi forradalom változtathatja meg a capitalista társadalmat. És a társadalmi forradalom helyébe lép a békés fejlődés, a socialis reform; és a forradalmi öklök erejének félelmesebb hatalommal szegeznek a tőke hatalma ellen az összesprórolt milliók *tőkeerejét*.

Az eredeti alapeszmének tehát teljes elfajulása állott elő. Nem állítom, hogy amit most elfajulásnak mondtam, nem volt olykor a továbbfejlődésnek és haladásnak egy-egy mértőföldköve. Tehát az elfajulást nem az összeség és nem a fejlődés szempontjából hangsúlyozom. Csak az *eredeti* alapeszmét illetőleg állapítom meg, hogy az elfajult. Annál inkább helyes ez a megállapítás, mert az elfajult eszmék hirdetői rendszerint nemcsak, hogy nincsenek tudatában annak, hogy az általuk hirdetett eszme fejlődésének minő szakaszában van, hanem azt hiszik és azt hangsúlyozzák, – akár tudatosan, akár öntudatlanul, – hogy az eszmét a maga eredetiségében és tisztaságában őrzik, szolgálják és adják tovább.

A földön lakó sok milliónyi katolikus közül hányan vannak, akik igazán ismerik Krisztus tanításait? Hányféle tant hisznek és hirdetnek ugyanazon forrásra hivatkozva. A socialis mus milliós hadseregére nézve ugyanez áll. Még a vezetők is másképp és másképp magyarázzák az eszme feltalálóját, MARXOT és másképp és másképp alkalmazzák a gyakorlatban. Mégis mindegyik az eszme forrására esküszik; azt hiszi a forrás kristály tiszta vizéből merít, és nem látja – esetleg

nem akarja látni, – hogy már az eszmék fejlődésének tengerén hánykódik iránytalanul.

Ez a fejlődési folyamat minden eszmének közös sorsa. Minél nagyobb és hatékonyabb az eszme, annál inkább válik sorsává; ez világosan következik a fentebb kifejtettekből.

Vagyis minden igaz és mély eszme további hirdetése során *ideológiává* változik. És hirdetői nem is veszik észre, mennyire mást mondanak és mást cselekesznek, mint aminő tanokra hivatkoznak, át vannak hatva az eszme fényes bűvkörétől, és nem veszik észre, hogy minden lépésük és minden gondolatuk, melyet a társadalmi kényszerűség parancsol reájuk, beleütközik az eszmébe, melyet magyaráznak, vagyis most már félre magyaráznak, hogy a napi szükségletekhez tudják alkalmazni. Így válnak maguk is ideológusokká.

Minden eszme, mely nagy tömegekre kivan hatni, kell hogy alapgondolatát egy szóba, vagy mondatba sűrítve tegye alkalmassá arra, hogy a kisebb intelligenciával bírók emlékezetébe legyen képes vésődni. Jelszóvá kell jegeczesednie.

»Szeresd felebarátodat mint tenmagadat« ebben tényleg megvan a krisztusi erkölcs minden tanítása.

A »társadalmi forradalom« jelszó rendkívül élesen megvilágítja MARX tanítását.

Ez a hatásnak és elterjedésnek, hogy úgy fejezzem ki magam, nélkülözhetetlen technikai segédeszköze. Olyan, mint az anyagilag megvalósítható észménéi a gazdaságosság. Ha a gőzgép előállítás drágább volna, mint a vele elérhető haszon, a gőzgép sohasem terjedhetett volna el. Ha egy-egy himlőoltás egy tehén életét kívánta volna áldozatul, nem terjedhetett volna el.

Tanítások, melyek nem képesek alapeszméjüket oly módon előállítani, hogy egy átlagos emlékezettel bíró elme megvehesse a maga számára, épp úgy ritkaságok maradnak, mint a gazdaságilag nem értékesíthető találmányok, vagy a tudósok szűk körére szorítkoznak, mint az igen drágán megvalósítható találmányok.

Az eszme tragikuma, hogy csak aprópénzre váltva képes hivatását teljesíteni. Bármennyire eltorzultak a kereszténységnek vagy a socialismusnak alaptételei,¹⁾ csak így volt lehet-

¹⁾ Itt most teljesen irreleváns, hogy az alaptételek önmagukban helyesek-e, vagy sem.

séges, hogy világra szóló hatást fejthettek ki és hatásuk össze sem hasonlítható, pl. BACON vagy BOLYAI hatásával.

Az eszme fejlődéséhez szükséges, hogy jelszóvá tudjon alakulni. Ezzel lesz forgalomképes aprópénzzé. De ezzel inkább egyúttal a legnagyobb kopásnak is. Az aprópénzt nem hamisítják, mert már önmagában sem bírja névleges értékét. Így vagyunk az aprópénzre váltott eszmékkel is. Apró hirdetői nem akarják hamisítani, de csekély intelligenciájuk, még az apró eszmetörődék névértékét sem képes megadni.

Minél egyszerűbb, minél felötlőbb a jelszó, annál hatékonyabb, annál szélesebb körökre terjed, de éppen ezért annál tágabb teret ad az elfajulásra, és annál nehezebb az eszme tisztaságának ellenőrzése. Aki hamis ezresekot hoz forgalomba, azt hamar elcsípi, – aki hamis hatásokon ad túl – azt rendszeren nem fedezik fel.

Az eszmék fejlődésében ezek a folyamatok törvényszerűleg bekövetkeznek. A gyakorlati életben, amikor tehát az eszme már elterjedt, a mese megfordított)aként rendszeren számbört találunk az oroszlánon. Ez a gyakorlati czélszerűségi szempontból többféleképp ítéhető meg, – de ha az eszmék fejlődését tudományos tárgyilagossággal akarja megvilágítani, akkor csak az a tény bír fontossággal, hogy *az eszmék fejlődésének ez a törvényszerűsége*. És azért, ha a gyakorlati életben az eszméket tan alakban hirdetik tovább, ennek nincs nagyobb jelentősége, mert ez épp úgy a társadalom normális és törvényes működéséhez tartozik, mint pl. az, hogy a társadalom a convencionális hazugságok szövedékével van behálózva. Minél inkább felismerjük ennek a ténynek társadalmi törvényszerűségét, annál kisebb lesz a gyakorlati jelentősége.

Csak arra kell ügyelni, hogy tudományos, vagy legalább is annak tartott körök, ne dobálózzanak könnyelműen az »ideológia« jelszavával, lecsúsztatva a tudományos tárgyilagosság ösvényéről, gyakorlati bírálatokat hangoztatva és tudományos köntösben ideológiának gúnyolva eszméket, melyek helyébe ismét csak olyan jelszavakat tudnak tenni, melyek nem kevésbé az »ideológia« elnevezésre alkalmasak.

Bergson evolutio elmélete.

Írta: KOVÁCS JÁNOS.

A szerves világ története még nincs készen, épp azért BERGSON nem is törekszik arra, hogy az evolutio teljes magyarázatát adja. Nem iparkodik megállapítani a különböző fajok keletkezésének a rendjét, hanem csak az evolutio fő irányait. Csak azzal az úttal foglalkozik rendszeresen, mely az emberhez vezet. Meg akarja határozni az ember viszonyát az állatország egészéhez és az állatország helyzetét az organikus világ egészében.

Az evolutio elméletek jelenlegi, különböző formáiról, a neo-darwinismusról, az orthogenesis elméletéről, a neo-lamarckismusról azt tartja, hogy mindegyik a tények tekintélyes számára támaszkodva igaz a maga módja szerint. Mindegyik megfelel bizonyos szempontnak az evolutio folyamatát illetőleg. Egy elméletnek azonban kizárólag egy különös szempontban kell maradni, hogy tudományos legyen, azaz, hogy a részleges kutatásoknak határozott irányt adjon. De az a valóság, amelyről ezen elméletek mindegyike egy-egy részleges képet vesz fel, valamennyinél több. Ez a valóság pedig a philosophiának a sajátos tárgya, amely nincs a szaktudományok precisitására kötelezve. Mert BERGSON szerint a bölcsészet felül áll a tényeken, melyeket az egyes szaktudományok adnak. A positiv tudományok összegyűjtött tapasztalatai és megfigyelései csak anyag a philosophia számára. A bölcsészet az ezeket kiegészítő, összeolvasztó és ez által az idő előtti eszméket semlegesítő integrális tapasztalat.

BERGSON a neo-lamarckistákhoz áll legközelebb, bár nem fogadja el tanukból azt, hogy a csirához tapadó differentiók

csupán esetlegesek és egyéniek. Ő egy ős impulsust, bizonyos »elan vital-t, ős élet erőfeszítést vesz fel, mely az egyik nemzedék csirájáról a másik nemzedék csirájára száll ál kifejlett organismusok közvetítésével, melyek a csirák között az egység ismertető jelei. Ez az elan az igazi oka a variációknak, legalább is azoknak, melyek szabályosan haladnak, melyek új fajokat hoznak létre.

BERGSON ezen ős élet erőfeszítés (elan) már lefolyt evolutiós mozgásának az emberhez vezető fő ágát akarja kifejteni. Ezt úgy tartja elérhetőnek, hogy ha a legfőbb irányok törekvését kibonyolítja, ha megállapítja az egyes ágak evolutiójának fontosságát, ezeket összegezi és így hozzávető számítást ad azon osztatlan mozgató elvről, honnét az ős lökés származott.

Az evolutiós mozgás BERGSON szerint olyan valami, mint a gránát szétvetődése. Ez először darabokra szakad, melyek maguk is, mint új gránátok szerepelnek. Ezek szétrobbannak olyan darabokra, melyek e szétrobbanást tovább folytatják mindaddig, míg az egész porrá lesz. Mi csak azt vesszük észre, mi legközelebb van hozzánk, a porrá tört darabok mozgását. Ezekből kiindulva kell visszamennünk fokról-fokra az eredeti mozgásig. Mikor a gránát szétpattan, az ő részleges feldarabolódását az érez ellenállása és a por robbanó ereje magyarázza. Az életnek fajokra és egyedekre darabolását megmagyarázza az az ellenállás, melyet az élet érez a holt anyag részéről és a robbanó erő, azaz az egymásba bonyolódott törekvési irányok állhatatlan egyensúlya.

A holt anyag ellenállása volt az első akadály, melyet az életnek meg kellett kerülni. Ez sikerült is neki, a megálzkodás ereje árán. Alkalmazkodott, egy ideig együtt haladt a physikai és chemiai erőkkel, mint a vasúthálózat váltója, mely pár pillanatig a sín irányát követi, melytől el akar válni. Kellett, hogy az élet belépjen a holt anyag viselkedése formájába, hogy lassankint magával húzza más útra a magnetizált anyagot. Az első formák végtelen egyszerűek voltak. Kétségkívül kicsiny, alig differential protoplasma tömegek, de ellátva már azon rendkívüli belső hajtó erővel, melynek emelni kellett őket az élet felsőbb formáiig. Ezen hajtó erőnél fogva az első szervezetek törekedtek először a lehető leg-

nagyobbra nőni. Ezt elérve, oszlani kezdtek. Kétségtelen, hogy százados erőfeszítés és rendkívül sok subtilitas kellett ahhoz, hogy az élet ezt az új akadályt is kikerülje. Az oszlás igazi okai azonban nem e subtilitások, hanem azon irányzatok voltak, melyeket az élet magában hordott. Mert az élet-tendensia lényege arra irányul, hogy kéveszerűen kibontakozzék, létrehozva pusztán növekedése által divergens irányokat, melyek közt hajtó ereje megoszlik.

Ez ugyanaz, mit magunkon is megfigyelhetünk azon különös irányzat evolúciójában, melyet jellemünknek nevezünk. Ha visszatekintünk életünk történetére, azt látjuk, hogy gyermekkorunkban bár egyéniségünk osztatlan volt, mégis különböző lehetséges személyeket egyesített magában. Ezek ekkor együtt, összekeverve maradhattak, mert kialakulásuk állapotában voltak. De az egymást átható személyiségek növekedve összeférhetetlenek lettek és, mivel mindegyikünk csak egy életet él, tehát választanunk kellett. Mi szüntelenül választunk és szüntelenül el is hagyunk sok dolgot magunkból. Az út, melyet életünk ideje alatt átfutunk, rakva van mind annak töredékével, amivé kezdtünk lenni, vagy amivé lehetünk volna. De a természet, mely számtalan étellel rendelkezik, nincs ily áldozatokra kényszerítve. Ez megtartja a különböző törekvéseket és velük a fajok különböző sorait hozza létre.

Az ős élet erőfeszítésnek első ilyen elágazása volt a növény és állat országra való bomlása. Ha a közöttük levő különbséget akarjuk megállapítani, azt találjuk, hogy nincs határozott jellemvonás, mely elkülönítené a növényt az állattól. A két ország elválasztása mesterséges. Nincs olyan életnyilvánulás, mely elemi, rejtőző, virtuális állapotban ne tartalmazná a másik nyilvánulásai nagy részének lényeges jellemvonásait. A különbség az arányokban van. A növények és az állatok csoportját nem bizonyos jellemvonások birtoklása határozza meg, hanem az *ő törekvésük bizonyos jellemvonásokat kiemelni, hangsúlyozni.*

A növények és az állatok közt az egyik különbség a táplálkozás módjában van. A növények az ásványi anyagokból is tudnak szerveset alkotni, míg az állatok nem. A másik különbség az, hogy az állatok, mivel egyenesen nem tudják rögzíteni a szenet és a nitrogént, kénytelenek keresni a növé-

nyéket, vagy az állatokat. Az állat tehát szükségképpen mozgékony, a növény meg mozdulatlan. De mozgás és mozdulatlanság csak külső jelei még mélyebb irányzatoknak. A mozgás és öntudat közt világos viszony van. A felsőbb szervezetek öntudata úgy látszik, hogy bizonyos agyberendezéssel függ össze. Minél fejlettebb az idegrendszer, annál számosabbak és tökéletesebbek a mozdulatok, melyek között választhat és annál világosabb az öntudat is, mely azokat kíséri. De sem a mozgásnak, sem a választásnak és következőleg az öntudatnak sem szükségképpeni feltétele az idegrendszer megléte. A legalsóbb rendű állatoknál az idegrendszer beleolvad a kevésbé differential szervezet egészébe. Es azért megtagadni tőlük az öntudatot, mert nincs agyvelejük, épp oly képtelen lenne, mint azt jelteni ki, hogy nem tudnak táplálkozni, mert nincs gyomruk. A legkisebb szervezetnek is van öntudata, ha szabadon mozog. Az a kérdés, hogy az öntudat oka-e vagy okozata-e a mozgásnak? Egyik értelemben oka, mert feladata a helyváltoztatást irányítani. De másik értelemben okozat, mert a mozgás tevékenysége az, ami fentartja. És mihelyt ez a tevékenység eltűnik, az öntudat is eltűnik vagy inkább elalszik. Ha az öntudat elalszik az állatnál, mely mozdulatlan parasitává lett, fordítva kétségkívül feléled a növénynél, mely visszaszerzte mozgásának a szabadságát. Ezen szempontból tehát az állatot az érzékenységgel és ébren levő öntudattal, a növényt érzéketlenséggel és alvó öntudattal határozhatjuk meg.

Azonban a két ország evolúciójának jellemző irányzatai, jóllehet divergensek, együtt megvannak a növényeknél és az állatoknál is. Rendszeren az egyik irányzat elnyomja és beborítja a másikat, de kivételes esetekben ez felszabadítja magát és visszaszerzi elvesztett állását. A vegetatív sejt mozdulatlansága és öntudata nincsenek oly mértékben kialakulva, hogy ne ébredhetnének fel. Minden annak a feltevésére kényszerít, hogy növény és állat közös őstől származnak, mely egyesítette magában az egyiknek és a másiknak az irányzatát is. Az állat érzékenységének megfelel a növénynél a klorofilnek a napsugarak által való egész sajátos befolyásolhatósága. Az idegrendszer oly mechanizmus, mely az érzések és az akarások között való közvetítőül szolgál.

A növény idegrendszere az a mechanizmus, vagy inkább az a sui generis Chemismus, mely közvetítőül szolgál az ő klorofilljának a naptól való befolyásolhatósága és a keményítő-készítés között. Ugyanaz a belső erőfeszítés vezette a növényt a klorofillkészítő functionhoz, mely az állatot oda irányította, hogy idegeket szerezzen magának.

Az élet mélyében olyan erőfeszítés rejlik, mely a physikar erők szükségszerűségébe az indeterminatio lehető legnagyobb tömegét akarja beoltani. Ez az erőfeszítés nem érhetette el, hogy energiát hozzon létre. Csak azt, hogy a lehető legjobban felhasználjon egy már előbb létező energiát. A felhasználható energia főforrása földünkön a nap. Az élet erőfeszítésnek feladata tehát az volt, hogy ebből az energiából bizonyos tömeget felhalmozzon explodálható potentialis energia alakjában alkalmas rezervoirokban, honnan azután tetszés szerinti időben és irányban vihesse át az anyagba. A növények, melyekkel az állatok táplálkoznak, éppen ilyen reservoirok. Valószínű, hogy az élet előbb arra törekedett, hogy egyszerre explodálható anyagot is készítsen és azt fel is használja. Ebben az esetben, ugyanaz a szervezet, mely egyenesen felhalmozta volna a napsugárzás energiáját, használta volna fel azt a térben szabad mozgásokra. Az Euglenek talán ma is jelképezik evolválni képtelen formában az életnek ezt az őt irányzatát. Lehet, hogy az anyag természete, mit az élet földünkön maga előtt talált, akadályozta meg, hogy a két irányzat együtt ugyanabban a szervezetben elég messze fejlődhessen. Ha ez nem is bizonyos, mindenesetre bizonyos az, hogy már kezdettől fogva az explodálható anyag készítésének célja az explosio volt és így inkább az állat, mint a növény evolutiója jelzi általában az életnek alapvető irányzatát.

Míg az állat össze nem függő energiának minél szabadabb felhasználása felé evolválódott, a növény inkább összehalmozó rendszerét tökéletesítette. A növénynek ismét nagy hasznára szolgált egy új megoszlás, hasonló ahhoz, mely a növények és az állatok között történt. A primitiv növénysejtnak a maga számára magának kellett rögzíteni egyrészt a szén-, másrészt a nitrogént. E két munka másodikáról majdnem teljesen lemondhatott azon a napon, mikor a mikrobák

rögzíteni kezdték a levegő nitrogénjét és nitrátokra kezdték' változtatni az ammóniák vegyületeket.

Ez nem munkamegosztás volt. A munkamegosztásnál associatio és az erőfeszítés convergentiája van. Ellenkezőleg az evolutio sohasem associatio, hanem dissociatio értelmében történik. Az eredeti irányzat összefonódott elemei az evolutio folyamán mind jobban és jobban szétválnak és távolodnak. Egy irányzatnak az elemei nem hasonlíthatók a térben egymás mellé helyezett tárgyakhoz, melyek egyike kizárja a másikat, hanem inkább hasonlóak a lélektani állapotokhoz, melyeknek mindegyike jóllehet magánvaló, mégis részt vesz a többiben is és így virtualiter az egész személyiséget magába zárja, amelyhez tartozik. Nincs az életnek olyan lényeges nyilvánulása, mely elemi vagy virtuális állapotban ne mutatná nekünk a többi nyilvánulások jellemeit is. Fordítva, midőn a fejlődés egyik vonalán találkozunk annak az emlékével, mi a többi irányokban fejlődik, ebből következtetnünk kell, hogy ugyanazon, eredetileg egységes irányzatnak a dissociat elemeivel van dolgunk. Midőn egy tendentia elemződik, a részleges irányzatoknak mindegyike meg akarja őrizni és ki akarja fejteni mindazt az eredeti tendentiából, mi összeegyeztethető azzal a munkával, melyre specializálódott.

Az animalitás lényege: kihasználni egy mechanismust arra, hogy felhalmozott potentialis. energiának lehető legnagyobb tömegét explosiv cselekedetekre változtassa át. Kezdetben az explosio véletlenül történt, anélkül, hogy meg tudta volna választani irányát. Az Amoeba minden irányban kibocsátja álláb nyúlványait. De a cselekvések lassankint belecsatornázódtak a protoplasma tömegbe és a szerves szövetnek még alig differentiált tömegéből lassankint kibontakozott az idegelem. Az állatnak ebbe a függelékébe központosult az a képessége, hogy felhalmozott energiát hirtelen felszabadítson. Az állatországban a legalsóbb rendűtől a legfejlettebb rovarig és a legértelmesebb gerincesig a megvalósult haladás főképp az idegrendszer haladása volt. Az idegek egy functionalis nem összefüggőséget tüntetnek fel. Mindegyikük a keresztútnak egy fajtájában végződik, hol az ideg lefolyás útját választhatja. Az idegrendszer tehát egy valóságos indeterminatio reservoir. Az életlökés lényege ilyen készülék

létrehozására törekedett. Az életnek az a szerepe tehát, hogy indeterminatitot illeszzen bele az anyagba.

De nem szabad feledni, hogy az erő, amely a szerves világon át fejlődik, véges. Munkája és az eredmény közt az egyenlőtlenség meglepő. A szerves világban alulról felfelé egyetlen nagy erőfeszítés volt, de a leggyakrabban ez az erőfeszítés hirtelen megfordult, másfelé tért át, majd az ellenkező-erők ellensúlyozták. Az evolúció, amennyire lehetséges, egyenes vonalban történék. Minden különös evolúció azonban circularis folyamat. Azt mondhatná az ember, hogy az élet törekszik a lehető legtöbbet tenni, de mindenik faj többre becsüli azt, hogy a legkisebb erőfeszítést tegye. Az élet egy mindig növekvő cselekvés. De mindegyik faj, melyen át az élet halad, csak a maga kényelmére törekszik. Azt keresi, ami a legkevesebb fáradságot igényli. Az élő formák mindig az életképes formák. Az alkalmazkodás szükségképpen elégséges abban a pillanatban, amikor a faj él. Ezen értelemben az egymást követő fajok, melyeket a zológia és a palaeontológia leír, az élet által kivívott győzelem volt. De a dolgok egész más külsőt mutatnak, lia az ember az egyes fajokat a mozgással hasonlítja össze, mely azokat útjában lerakta és nem a -feltételekkel, melyek közé beilleszkedtek. Ezen új szempontból az eredménytelenség úgy tűnik fel, mint szabály és az eredmény, mint kivételes és tökéletlen.

A négy nagy irány közül, melyekbe az élet benyomult, kettő zsák utczába vezetett és a másik kettőn is az erőfeszítés aránytalan az eredményhez mérten. Valószínű, hogy az állatország erőfeszítése legelőbb oda irányult, hogy egyszerű szervezeteket hozzon létre, ellátva bizonyos mozgékonyssággal és főleg elég határozatlan alakúakat, hogy minden későbbi determinatio számára megfelelők legyenek. Ezen állatok hasonlíthattak a férgekhez azzal a különbséggel, hogy a ma élő férgek üres és megalvadt példányai ezen végtelenül plastikus formáknak, melyek közös törzsét alkották a túskebőrűeknek, puhatestűeknek, az ízeltlábúaknak és a gerinceseknek.

Egy akadály váratlanul megállította az állatélet föllendülését. Aminő arányban mozgékonyabbá lettek az állatok, oly mértékben váltak ragadozókká. Innen kell származtatni az állatvilág hirtelen megállását. Mert a túskebőrűek és a puha-

testűek héja keletkezésének közös oka e fajok erőfeszítése, hogy az ellenséges fajok ellen védekezzenek. De az a héj, amely mögött az állat menedéket talált, gátolta mozgásában és mozdulatlaná tette. Ha a növény lemondott az öntudatról bezárkózva egy cellulozé burokba, az állat is féllalomra ítélte magát, mikor egy védő bástyába zárkózott. Ebben a megmerevedésben élnek ma is a tüskebőrűek és a puhatestűek. Az ízeltlábúak és a gerincesek kétségtelen, hogy egyenlőképp fenyegetve voltak. De megmenekültek tőle és ezen szerencsés körülmény az oka az élet legmagasabb formái jelenlegi fejlettségének.

Tehát csak két irányban látjuk az életerőfeszítést diadalmaskodni. A halok az ő merev vértjeiket pikkelyekkel cserélték fel. A rovarok is megszabadultak a pánczélától, mely őseiket védelmezte. Védőburkuk elégtelenségét gyorsasággal és mozgékonyasággal pótolták. Ez éppoly természetű haladás, mint amilyent az emberi fegyverzet haladásában látunk. A nehéz hoplitát felváltotta a legionarus, a pánczélos lovasságot a szabad mozgású gyalogos. Általában az egész élet fejlődésében, az emberi társadalom haladásában, az egyéni életpályák evolúciójában a legnagyobb eredményt azok érték el, amelyek a legnagyobb kockázatot vállalták.

A két úton, melyen a gerincesek és az ízeltlábúak fejlődtek, a haladás a szenzori-motorikus idegrendszer fejlődésében állott. Keresték a mozgékonyaságot, hajlékonyságot, a mozdulatok változatosságát és pedig kezdetben a tömegnek és a brutális erőnek a túlzásával. De maga ez a keresés is különböző irányokban történt. Egy pillantás a gerincesekre és az ízeltlábúakra figyelmeztet bennünket az életnek két immanens és kezdetben összekevert erejére, melyeknek növekedve disszociálnia kellett. Ezek az ösztön és az értelem. Az egész állatország evolúciója két különböző úton történt, melyek egyike az ösztönhöz, másika az értelemhez vezetett. Tehát vegetatív merevség, ösztön és értelem azok az elemek, melyek az állatoknál és a növényeknél összeestek az élet impulzusában és amelyek a fejlődés folyamán csupán növekedésük ténye által disszociálódtak.

Tévedés a vegetatív életben, az ösztönszerű és az értelemes életben egy tendenciának három succesiv fokát

látni Ezek egy tevékenységnek három divergens irányát alkotják mely növekedve feldarabolódott. A köztük levő különbség nem intenzitásbeli, sem fokozati, hanem természeti különbség. Tehát az egyik nincs a másik felett, az egyik nem követte a másikat. Értelme és ösztön eredetileg egymásba hatoltak. Sem az egyik, sem a másik nem található soha tiszta állapotban. Nincs értelem, hol az ösztön nyomait ne lehetne feltalálni, nincs ösztön, melyet ne borítana be bizonyos intelligencia. Ezek az anyaggal való elbánásnak két módját jelzik. Az értelem tehetség inorganikus eszközöket készíteni és használni. Az ösztön pedig tehetség organikus eszközöket készíteni és használni. Ezen két tevékenységi módnak előnyei és hátrányai szembeszökők. Az ösztön sajátos eszköze készen van a kívánt pillanatban nehézség nélkül, gyakran csodálatos tökéletességgel működik. De hátránya az, hogy szerkezete majdnem teljesen változatlan. Az ösztön tehát determinált eszköznek determinált tárgy érdekében való felhasználása. Ellenkezőleg az értelmesen alkotott eszköz tökéletlen. Csak erőfeszítés árán készül és rendszeren fáradtságos kezelésű. Azonban bárminő formát vehet, bármire szolgálhat. Alatta áll a természetes eszköznek a közvetlen szükséglet kielégítésében, de fölötté, ha a szükség kevésbé szorító. Minden szükséglet számára, melynek eleget tesz, új szükségletet szül, ahelyett hogy bezárná a cselekvés körét, mint az ösztön, végtelen teret nyit a tevékenységnek. De ez az előnye az értelemnek az ösztön felett csak későn jelentkezett, mikor az értelem a fabricatit már felsőbb fokra emelte. Kezdetben a kettő előnye és hátránya ingadozott úgy, hogy nehéz lett volna megmondani, hogy a kettő közül melyik biztosít majd az élő lény számára nagyobb hatalmat a természet fölött.

Láttuk, hogy az egész állati és növényi élet abban, ami lényeges nála, úgy látszik valami erőfeszítés energiát felhalmozni és azután azt hajlékony, alakítható csatornába bocsátani, amelyek végén végtelenül változatos munkát fogéi végezni. Az életerőfeszítés az anyagba áthaladva egyszerre akarta volna ezt elérni. De a lökés véges volt és egyszerre adatott az összes élőlény számára. Nem győzhetett le minden akadályt. A mozgás, melyet indított majd eltért eredeti irá-

nyától, majd megoszlott. Mindig ellenállásra talált. Mert mindenik faj csak magára gondolt, csak magáért élt. Innen az örökös küzdelem, melynek színtere a természet. Innen a megütő és sértő disharmonia. De ezért természetesen nem magának az életnek a princípiumát kell felelőssé tenni.

Nagy az esetlegesség az evolúcióban. A leggyakrabban esetlegesek az adoptált formák. Esetleges az eredeti tendenciának a disszociója. Esetlegesek a megállások, visszafordulások. Csupán két dolog a szükséges: az energia fokozatos összehalmozása és ezen energiának változó és meghatározhatatlan irányokban való ruganyos elcsatornázása, melynek végéig a cselekedetek szabadok.

Ezt a kettős eredményt egy meghatározott módon érte el az élet csillagunkon. De el lehetett volna érni bármely más módon is. Egyáltalában nem volt szükséges, hogy az élet eredetileg a szén-sav szenére támaszson igényt. A lényeges volt nála a nap energiájának az összehalmozása. De ahelyett, hogy a napot kérte fel az oxigén és a szén elemeknek egymástól való elválasztására, más kémiai elemeket is proponálhatott volna az élet, melyeket azután egészen különböző természetű eszközök által kellett volna neki asszociálni vagy disszociálni. És ha a szervezet energia substantiáinak eleme más lett volna, mint a szén, a plastikus substantiáknak jellemző eleme is valószínűleg más lett volna, mint a nitrogén. Az élő testek kémiaja tehát radikálisan eltérő lett volna a maitól. A mostaniakhoz nem hasonlítható formák származtak volna, amelyek anatómiája, fiziológiája egészen más lett volna. Csupán a szenzor-motorikus funkció maradt volna meg, ha nem is szerkezetében, legalább is tevékenységében. Valószínű, hogy élet más csillagokon, más naprendszerekben is folyik olyan formákban, melyekről fogalmunk sincs, olyan fizikai feltételek mellett, melyek a mi lélektanunk szempontjából el sem képzelhetők.

Ha az élet lényegében arra törekszik, hogy felhasználható energiát halmozzon össze és hogy azt explosív cselekedetre fordítsa, akkor kétségtelen, hogy minden naprendszerben és minden csillagon megválasztotta a legalkalmasabb eszközöket arra, hogy célját az adott feltételek között elérje. Ezt mondja értelmünk analógia folytán. Helytelenül használ-

nók ezt az értelmet, ha az életet lehetetlennek nyilvánítanók ott, hol más feltételek vannak számára, mint a földön. Az igazság az, hogy az élet mindenütt lehetséges, hol az energia a CARNOT-törvény által megjelölt lejtőn lefelé száll és ahol egy megfordított irányzatú ok tudja késleltetni a leszállást, azaz minden csillagon. Sőt még az sem szükséges, hogy az élet koncentrálódjék és szorosan vett szervezetekben, meghatározott testekben precizizódjék, melyek az energia élfolyásának kész csatornái. Bár elképzelni nem tudjuk, mégis felfogjuk, hogy energia lehet tartalékba helyezve is és azután felhasználva változó irányokban még nem kemény anyagon keresztül. Az életnek minden jellemző vonása megvolna itt, mivel meg lenne az energia lassú felhalmozódása és hirtelen elfogyasztása. Ezen kósza és folyékony vitalitás és azon meghatározott vitalitás között, melyet mi ismerünk, nem lenne nagyobb különbség, mint van a mi lelki életünkben az álom és az ébrenlét állapota között. Ilyen lehetett az élet feltétele földünk kőállapotában, mielőtt anyaga megsűrűsödött volna. Valószínű, hogy az élet abban a pillanatban bontja ki szárnnyait egy fordított mozgás ténye által, amidőn a felhőszerű anyag megjelenik.

Tehát felfogja az ember, hogy az élet egész más külső megjelenést is vehetett volna fel és az ismert formáktól teljesen eltérőeket is hozhatott volna létre. Más chemiai substratummal, más physikai feltételek között a lökés ugyanaz lett volna, de más módon oszlott volna meg útjában és más utat futott volna be. Talán kevesebb utat, talán többet. Mindenesetre az élők sorából egyik forma sem lett volna az, ami jelenleg.

Közigazgatási reform és alkotmánybiztosíték.

Írta: CSEKEY ISTVÁN.

Minden állam alkotmánya annyit ér, amennyit közigazgatása megvalósítani képes. Hiszen a közigazgatás nem más, mint az alkotmány gyakorlata. ^{x)} Mindaz, amit az állam életfeladatainak elérése céljából cselekszik, mondhatjuk, mint *tágabb értelemben vett közigazgatás* jelentkezik az alkotmánynyal szemben. Ha ugyanis az alkotmány az állami életben a nyugvó, meredt mozzanatot érzékíti, úgy a közigazgatás az *activ*, a cselekvő államot tünteti fel. ²⁾

Minél fejlettebbek valamely államnak és társadalomnak a viszonyai, annál nagyobbak lesznek a közigazgatással szemben támasztható igényei is. A középkori állam igazgatása a külső védelemben és a rendőri természetű intézkedésekben már kimerült. Ma azonban a *cultura* és az állami élet magasabb intenzitása nemcsak azt kívánja a közigazgatástól, hogy rendet tartson, hogy meglévőt *conserváljon*, – mint ahogy a bíróság feladata ilyen repressiv természetű, – hanem hogy kezdeményező fellépésével és teremtő tevékenységével az egyéni boldogulás útjait egyengetve, ezzel is a köz, az állam előrehaladását szolgálja.

A közigazgatás a XVIII. század rendőrállamában is szabályozva volt, de *discretionarius* hatalmánál fogva a hatóságra volt bízva, hogy mikor nyúljon a köznek nevében az egyén legszentebb jogaiba. S csak a modern jogállam helyes felfogása eredményezte azt, hogy a közigazgatás is a jog

¹⁾ L. CONCHA GYÖZŐ, Politika. II. k. Közigazgatástan. Budapest, 1905, III. 1.

²⁾ L. FLEINER, Institutionen des deutschen Verwaltungsrechts. Tübingen 1911, S. 3-4.

uralma alá került, vagyis elismerést talált a közigazgatási törvényeknek úgy a közigazgatási szerveket, mint az egyeseket egyaránt megkötő, kötelező volta; más szóval: a közigazgatási törvényeknek *alanyi jogot* teremtő ereje.¹⁾ Ahol pedig alanyi jog van, ott annak védelmére is szükség van. S ez a szempont hozta létre a XIX. század második felében Európaszerte a *közigazgatási bírászkodást*.

Hazánkban az 1896: XXVI. t.-cz. szervezte a közigazgatási bíróságot, melynek hatáskörét az 1907: LX. t.-cz. az önkormányzati jogok védelmére is hatékonyan kiterjesztette. Az ugyanez évi LXI. t.-cz. pedig a hatásköri bíróság felállításával mintegy kiegészítette ezt a védelmet.

Ezeknek a törvényzickeknek közigazgatási és alkotmánybiztosítéki jelentőségéről akarunk most mindenekelőtt Szólani, annyival is inkább, mivel azok jelentősége a közigazgatás tervbe vett és immár megvalósulás felé közelgő reformjával kapcsolatban hatványozottan növekedni fog. Hogy azonban eme célunkat elérhessük, szükségessé válik közigazgatási szervezetünknek mai kialakulására és tervbe vett jövődjére irányára egy futó pillantást vetni.

I. Köztudomású, hogy mai helyhatósági önkormányzatunk történelmi fejlődés eredménye. Szent István alapította a *királyi vármegyét*, mint az akkori primitív szükségleteket kielégítő, főként hadi célokat szolgáló közigazgatási szervezetet. Még nem is olyan régen szinte hazafiatlanság számba ment volna, ha valaki azt állította volna, hogy a vármegye legelső formájában nem önkormányzati, hanem királyi intézmény volt. S jogtörténészeink csaknem a nemzeti becsület kérdésének tekintették, hogy alkotmányunkat a nyugati hűbéri vonatkozásoktól megóvják. E miatt pl. a vármegyék eredetét sokan a szláv zsupánságokra voltak hajlandók visszavezetni, pedig kitűnt, hogy a magyar vármegyének ezekhez a név közöségén kívül semmi köze sincs. Újabban egész más irányokban nyert megállapítást a különbség a hazai és nyugoti jogfejlődés közt. Ezek egyike a *hazai nagybirtok patrimonialis volta*, mely kezdetleges terménygazdasági alapokon nyugodván, nem

¹⁾ V. ö. BOÉR ELEK, Magyar közigazgatási és pénzügyi jog[^] Budapest, 1912, I. k., 55. 1.

jutott el territóriummá való kifejlődéséig. Másika pedig az *igen erős központi hatalom*, mely a középkori állam egységét mindvégig megtartotta. ¹⁾ Az újabb kutatásoknak ezek a következményei még szembetűnőbbé teszik az angol és magyar alkotmány közt a belső rokonságot s fejlődésünknek erre az első szakára most már mi is elmondhatjuk magunkról, amit FREEMAN remekművében az angol alkotmányról ír: »... our English Constitution was never made, – it . . . in the strictest sense, grow out of that state . . .«²⁾

A Szent István-féle vármegyékbe tehát épp úgy a király nevezte ki familiárisai köréből a várispánokat, várnagyokat és egyéb tisztviselőket, mint ahogy közigazgatásunk mostani reformja tervezi a kormányhatalom részéről a tisztviselők kinevezését.

Szintén a történelmi fejlődés eredménye, hogy a régi királyi vármegye, melynek hatalma eleinte csak a király familiárisaira s nem a nemesekre terjed ki, lassanként átalakul *nemesi vármegyévé*. Ennek magyarázata ugyanis abban rejlik, hogy a királyi hatalomnak és a köznemességnek érdekei megegyeznek az olygarchiával szemben. Ez az érdekközösség teremti meg a köznemesség államfenntartó szerepét és azt a kapcsolatot, mely a középosztály és az önkormányzat között kifejlődik, így válnak a várispán jogai a nemesek jogaivá, a királyi vármegye nemesivé s a királyi igazgatás önkormányzati igazgatóssá. A mohácsi vész után pedig a követküldés és az utasítási jog kifejlődésével, valamint annak következtében, hogy a török, meg az abszolút fejedelmi hatalommal szemben a vármegye tartja fenn a közszabadságot és a nemzeti szellemet: elsőrangú *politikai hatalommá* lesz.³⁾ Ebből a történelmi fejlődésből magyarázható, hogy miért tulajdonít közönségünk a vármegyének még ma is oly nagy politikai jelentőséget

¹⁾ L. SZEKFÚ GYULA kiváló munkáját: *Serviensek és familiárisok*. Vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása. Budapest, 1912, 112. l.

²⁾ V. ö. TÖRÖK PÁL ismertetését Szekfu idézett munkájáról. Erdélyi Múzeum XXX. k., 4. f. Kolozsvár, 1913, 269. l.

³⁾ L. EREKY ISTVÁN, *Tanulmányok a vármegyei önkormányzat köréből*. Budapest, 1908, VI. 1. Általában az egész történelmi fejlődésre nézve l. EREKY ISTVÁN nagybecsű munkáját: *A magyar helyhatósági önkormányzat*. I-II. k. Budapest, 1908.

s miért szereti azt az alkotmány és a nemzeti függetlenség védőbástyájának tekinteni.¹⁾

Később a vármegyei igazgatás szolgáltatási képessége elmaradt az életviszonyok fejlődésétől, de az 1848-iki országgyűlés, mely lázas gyorsasággal látott hozzá a nagy alkotmányátalakításhoz, a vármegyei intézményhez csak félve nyúlt. Kijelentette, hogy *a vármegyék jogai fenntartandók s összhangba hozandók a parlamenti kormányrendszerrel.* A szervezés az 1870:XLII. t.-cz.-ben történt, mely az önkormányzati elv és a tisztviselőválasztási jog fenntartásával újraszervezte a vármegyéket. A kivétel azonban a lehető legszerencsétlenebb volt, mert a törvény *az önkormányzatot az állami közigazgatás »közvetítésével«* szembe állította s így logikailag helyi célokra szorította, ami gyakorlatilag az önkormányzati szellem gyöngülését, elméletileg pedig a GNEIST előtti német, illetve francia minták utánzását,²⁾ s végre technikailag az 1849 márczius 17-iki osztrák községi törvény lemásolását jelentette.³⁾ Már pedig az önkormányzat teljes lesülyesztése, ha szembe állítjuk az állami igazgatással és a helyi ügyekre szorítjuk. Mintha önkormányzat és állami igazgatás ellentétes fogalmak volnának? Hiszen a modern államtan egyik legfőbb alaptétele, hogy *az önkormányzat is állami közigazgatás,* így tehát az 1870:XLII. t.-cz.-ben az önkormányzat gyakorlása és az állami közigazgatás közvetítése tulajdonképpen azonos fogalmak.⁴⁾ *Az önkormányzat lényege* ugyanis nem az ügyek természetében, hanem azok *intézési módjában* rejlik.

¹⁾ V. ö. BENKÓ ALBERT, A vármegyei közigazgatás reformjának alapelvei. Budapest, 1911, s ennek ismertetését STEINECKER FERENCZ-től. Magyar Társadalomtudományi Szemle V. évf., 2. sz., Budapest, 1912, 137-142. 1. Igen érdekes, bő levéltári kutatásokon alapuló újabb munka e szempontból THEODOR MAYER, Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. Wien und Leipzig 1911, S. 12 f.

²⁾ L. CONCHA GYŐZŐ, Politika. I. k. Alkotmánytan. 2. kiad. Budapest, 1907, 543. 1.

³⁾ V. ö. REDLICH, Das Wesen der österreichischen Kommunalverfassung. Leipzig 1910, S. 14 f.

⁴⁾ V. ö. LECHNER ÁGOST, Az önkormányzatról. (Hoffmann Pál-féle Jog- és államtudományi folyóirat I. évf.) Budapest, 1871, 18. 1. – POLNER ÖDÖN, A végrehajtó hatalom a magyar alkotmányban. (Különlenyomat a Jogi Szemléből.) Budapest, 1893, 30. 1.

Az önkormányzati intézésnek így nem az állami, hanem a bürokratikus, hivatalnoki intézés az ellentéte.

De úgy az önkormányzati, mint a bürokratikus intézés közügyekre, állami ügyekre vonatkozik. Nincs tehát külön állami és külön önkormányzati ügy, mert minden ügy, amelyet kiveszünk a magánosok rendelkezése alól és államilag szabályozunk, közügygé lesz és az állami főhatalom alá kerül.¹⁾ Bizonyos, hogy az önkormányzat megjelenésében csak helyi lehet. De csak a szervezet helyi és nem egyszersmind a tárgyak, a feladatok is. Mert az országos és helyi feladatok között elvi, minőségi különbség nem lehet, hanem mindössze csak mennyiségi és fokozati)

Bürokratikus és önkormányzati intézés között tehát a különbség az ügyek intézési módjában, az intézésnek alanyai-ban van. Az előbbinél az ügyeket oly szakképzett szervek intézik, kiknek ez élethivatásuk és megélhetésüket is ettől nyerik; az önkormányzati intézésnél pedig az állami akarat a társadalom helyi kapcsolatokban egyesült tagjainak ingyenes, tiszteletbeli, magánfoglalkozásuk mellett történő közreműködése útján nyer valósulást.

Régi, 48 előtti közigazgatásunk az önkormányzatnak ezt a tökéletesen tiszta fajtát mutatta. Hogy ez az önkormányzat nem lehetett pusztán helyi ügyintézés, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy az országos kormány a végrehajtásra helyi közegekkel nem is rendelkezett. A vármegyék hajtották végre az állami akaratot a vármegyei közgyűlésekben szervezkedett vármegyei közönség ingyenes tevékenysége és szerveik, a vármegyei tisztviselők ingyenes, tiszteletbeli, »nobile officium« képpen közmunkája által. S csak később, az életviszonyok változásával, mikor a vármegyei tisztség különös szakértelmet és egy egész embert kívánt, továbbá a megélhetési viszonyok drágulásával alakult át a vármegyei tisztviselő nobile officiuma fizetési hivattá s a tisztviselő hivatalnokká. Ez az átalakulás azonban sokkal korábban kezdődött, mint azt általában gondolják. A példát a városi kezelésnél találhatjuk meg, hol már

¹⁾ V. ö. CONCHA GYÖZŐ, i. m. I. k., 542. 1. BALOGH ARTÚR, Politikai jegyzetek. Budapest, 1905, 266. 1.

²⁾ V. ö. OSVÁTH GYULA, Vármegyei önkormányzatunk 1848 előtt. (Jogállam, XJ. évi, 6. f) Budapest, 1912, 461. 1.

a XVI. század óta alkalmaztak nagyobb mértékben pénzfizetéssel ellátott hivatalnokokat.¹⁾ S manapság az önkormányzat emez ingyenességének jellege csak a törvényhatósági bizottság nem tisztviselő tagjainál található fel. A continentális önkormányzatban az intéző közegek általában nagyobbára elvesztették önkormányzati jellegüket, amennyiben ez reájuk nézve élethivatássá vált s csakis a képviselőtestületeknek maradt meg tiszta önkormányzati jellege.

Alig jött azonban létre az 1870;XLII. t.-cz., nyomban érezhetővé vált, hogy a közigazgatási szervezet nem működik jól. Hiányzott belőle az egységes, állami vezetés. Nyomban megindul a lefokozott önkormányzati rendszer roncsai ellen a küzdelem, még pedig oly irányban, hogy az állam ne bizza a közigazgatást a vármegyékre, hanem a saját kinevezett tisztviselőivel önmaga lássa el. E küzdelemnek vezéralakja GRÜNWARD BÉLA.²⁾

»GRÜNWARD győzelme az értelmi érvelés terén – írja CONCHA – könnyű azzal a szereppel szemben, melyet az 1872: XLII. t.-cz. a megyének tulajdonít. Ha a megye nem végzi többé az állami közigazgatást, hanem csak közvetíti, ha az önkormányzat, mint e törvény felfogja, más mint közigazgatás, ha az állami közigazgatásra szakképzett ingyen szolgáló elemek nem kaphatók, GRÜNWARD -nak nyert pere van.«¹⁾

Innét kezdődik a hazai német sajtó vezetése alatt egy tévtanoktól szinte hemzsegő hatalmas harcz a *közigazgatás államosításának* hamis czégére alatt. Értik pedig alatta a centralisatiót, az önkormányzat megsemmisítését és a hivatalnoki, burokratikus rendszernek a behozatalát.

Itt meg kell állanunk egy pillanatra, annyival is inkább, mert az »államosítás« téveszméje napjainkban ismét hangosan kísért. CONCHA mutat rá,⁴⁾ aki már 1869-ben elsőnek küzdött e tévirány ellen,⁵⁾ hogy a magánvasutak átvétele az

¹⁾ L. SZEKFŰ GYULA, i. m. 109. 1.

²⁾ GRÜNWARD BÉLA, *Közigazgatásunk és a magyar nemzetiség*. Budapest, 1874. – *Közigazgatásunk és a szabadság*. Budapest, 1876.

³⁾ CONCHA GYŐZŐ, i. m. II. k., 224. 1. Ugyanitt bő és kritikai tárgyalása az »államosítás« irodalmának 224-229. 1.

⁴⁾ CONCHA GYŐZŐ, i. m. II. k., 224-225. 1.

⁵⁾ CONCHA GYŐZŐ, *A municipalis rendszer jelen állása Európában*. (Budapesti Szemle, XIV. k.) Pest, 1869, 161-254. 1.

állam által a vasutak államosításának (Verstaatlichung) mondatván, ráfognak, hogy a megyei közigazgatás az által lesz állami, csak akkor államosítatik, ha a megyei tisztviselőket a miniszter nevezi ki és velük föltétlenül rendelkezik. Kialakul a képtelen és még manapság is rendíthetetlenül uralkodó közvélemény, hogy a közigazgatásnak államivá tételét csak az önkormányzat megsemmisítésével lehet keresztülvinni. Egyaránt vallják e hamis tant úgy a burokratikus rendszer, mint az önkormányzat hívei. Az előbbiek abban az értelemben, hogy ami állami, az csak a miniszter által kinevezett hivatalnokoktól eredhet; az utóbbiak pedig éppen megfordítva mindent, ami a polgárok szabad együttműködéséből ered, így az önkormányzatot is, nem államinak minősítik.

Az államosításnak és önkormányzatnak ez a szembeállítás erősen emlékeztet a rendiség korának maradványaira, ahol az államhatalom és a rendek jórészt mint ellenségek állottak szemben. De amellet is bizonyít, hogy még manapság sem tudunk a modern állam teljes megértéséhez felemelkedni.

A *centralisatio* és *decentralisatio* tekintetében a »félreértések, téveszmék, balítéletek halmaza« a SZAPÁRY-féle 1891-i javaslattal érte el tetőpontját. Ez a közigazgatást és önkormányzatot, mint két egymást kizáró funkciót tekintette s ez abszurd kiindulási pont mellett teljesen a francia burokrata hivatalnokrendszert utánózta, megtoldva még azzal a hibával, hogy a régi megyerendszert is fenn akarván tartani, az önkormányzati elemeket külsőleg ragasztotta a központtól függő helyi közigazgatási szervezethez.¹⁶⁾

E javaslatból szerencsére nem lett törvény, de az »államosítás« felé való vágyódás egyre tudatosabb lett. Kedvezett ennek az a körülmény is, hogy az állami beavatkozás mérve egyre tágult, mit nemcsak a gyakorlati szempontok, de a század végén megindult erős socialistikus irányú tudományos törekvések is támogattak.

Ama szükségnek érzete, hogy a központi vezetés az igazgatásban erősebbé és közvetlenebbé tétessék, hozta létre 1876-ban a VI. t.-cz. keretében a *közigazgatási bizottságot*.

¹⁶⁾ L. erre nézve CONCHA GYŐZŐ-től, A közigazgatási javaslatról. Budapest, 1891.

Az 1876: VII. t.-cz. szabályozza a *fegyelmi eljárást*, az 1877: XXIV. t.-cz. eltörli a megyei mérnöki állásokat s szervezi az *államépítészeti hivatalt*. Mindezek egy-egy lépést jelentettek a kormány hatalmi körének bővülésére. Az 1881: III. t.-cz. kiveszi a közbiztonsági szolgálatot a vármegyék kezéből s megalkotja a *m. kir. csendőrséget*. De legnagyobb lépést tett az »államosítás« felé az 188(5: XXI. t.-cz., mely több állás betöltésére nézve elvonta a vármegyék választási jogát: *a főorvos, a járási orvosok, a számvevői személyzet, a pénztári, könyvelői személyzet, az állatorvosok mind főispáni kinevezés alá kerülnek*. A főispáni hatalmi kört e törvény oly rugalmassá tette, hogy határai majdnem tetszés szerint tágíthatók. (10. és 57. §§!) Az 1900: XVII. t.-cz. »államosította« az *állategészségügyi szolgálatot*. Az 1901: XX. t.-cz. pedig nemcsak az ügyvitel rendjét tette egységessé, hanem a tisztviselők szolgálati viszonyait is lényegesen rendezte. Végre az 1902: III. t.-cz. elvette a vármegyéktől a *pénztárakat*, az 1904: X. t.-cz. pedig azt a jogot, hogy *tisztviselők javadalmasítását* önmaguk állapítsák meg.

Ily hatalmas kormányhatalmi gyámkodás mellett mi sem természetesebb, mint az, hogy a megyék képtelenné lettek arra a hathatós hatalommérséklő és alkotmányvédő feladatra, melyet hajdanta gyakoroltak. A *passiv ellenállási jog* úgyszólván felirati joggá zsugorodott össze. *Az aggályosnak látott kormányrendeletek* az 1870. évi törvény óta nem kerülnek végrehajtás előtt a közgyűlés elé, hanem az alispán disponál fölöttük, kinek pedig – bár a törvényhatóság választja – existenciája a – mondhatni *korlátlanul gyakorolt fegyelmi hatalomnál* fogva – a kormánytól függ. Az 1886: XXI. t.-cz. az *azonnali végrehajtás kötelezettségét* általánosságban kiterjeszti az állam veszélyeztetett érdekei miatt halaszthatatlan intézkedést tárgyazó minden kormányrendeletre. A törvényhatóságok »*politizálást joga*« a tetszés szerint tágítható főispáni jogkör rugalmassága folytán csak arra nyújt ezernyi alkalmat, hogy a pártpolitikai célok érvényesüljenek. A törvényhatóságok *önkormányzati joga*, mint már fentebb láttuk, szintén elerőtlenedett ahhoz, hogy a kormánnyal szemben hatalommérséklő tényezőként szerepeljen. Már pedig az elerőtlenedett önkormányzat sokkal nagyobb veszélyt hord

magában, mint a tisztán bürokratikus szervezetű administratio, mert ezernyi alkalmat nyújt a kormánynak, hogy a kényszerítő szükség ürügye alatt – tehát nem jog és törvény alapján – belenyúljon az önkormányzatba. *A meg nem szavazott adó beszédésénél és meg nem ajánlott újonczok kiállításának megtagadására vonatkozó jog* – mondhatjuk – szintén csak papiroson van meg, mert a kormány az 1886: XXI. t.-ez. 19. §-a alapján az állam veszélyeztetett érdekeire való hivatkozással követelte az *önként* fizetett adók beszédését és beszolgáltatását. (Ez volt éppen az ütközőpontja a Fehérvár-kormány alatti 1905-6-iki alkotmány válságnak.) De meg ma már az államtechnika meglevő fejlettsége mellett vajmi keveset tudnának a törvényhatóságok a megtagadási jog gyakorlásával elérni. Hisz a be nem fizetett egyenes adók a fogyasztási adók hatalmas rendszere mellett ma valóban jelentéktelen szerepre sülyednek. Az újonczozásból származó hiánypótlás végett pedig elegendő, ha az uralkodó csak egy hadi parancsot aláír a legénység benntartása végett.

Íme tehát itt vagyunk. A vármegye immár nem határoz önjogúlag belügyeiben, mert hiszen a ministeri fölülvizsgálati jog a legaprólékosabb ügyeket is döntési jogkörébe vonta; a vármegye nem maga választja tisztviselőit, mert hiszen immár légió a kinevezett tisztviselők száma; nem saját közegeivel hajtja végre határozatait és végzi igazgatását, mert ezek leglényegesebbjeit a kormánytól kinevezett hivatalnokok intézik; politikálási joga csak az igazgatás akadálya és a párturalomnak kedvez; az önkormányzatban rejlő hatalommérséklési és alkotmánybiztosítéki erő a változott viszonyok következtében majdnem a nullával egyenlő.¹⁾

Tehát ide jutottunk az idők során! Ez a fejlődés azonban közigazgatási szempontból szinte természetes volt. Az életviszonyok fejlődési rendjén ugyanis a rohamosan szaporodó új feladatokkal szemben nem volt meg a társadalomban a kellő erő és készség, hogy azok megoldását önkormányzati úton elvégezze. A fejlődési irányzat a kormányhatalom beavatkozási jogának körét szélesítette.

¹⁾ Mindezekre 1. BENKÓ ALBERT szép munkáját: A m. kir. közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztéséről. Budapest, 1913, 18-49. 1. és ennek ismertetését CSEKEY ISTVÁN-tól (A vármegye XI. évf., 28. sz.) Budapest, 1913, 6. 1.

Törvényhatósági közigazgatásunk egészen más irányt nyert, mint amit az 1848: XVI. és 1870: XLII. t.-cz, kijelöltek. Erezzük, hogy sem az önkormányzat, sem a közigazgatási rend kívánalmait a mai törvényhatóság ki nem elégíti; hogy mindkettőnek szempontjából *átható reform* szükséges, hogy két, egymással első tekintetre látszólagos ellentétet párhuzamosan megoldjon: t. i. a központosított közigazgatási hivatalnoki szervezet kiépítését és a nép közigazgatási közreműködésének, az önkormányzatnak gyarapítását.¹⁾

II. Ha figyelmünket feléje nem fordítjuk, észre sem vesszük, hogy a modern reformok legelsejét 1907-ben eszközöltük. Az igaz, hogy erre bennünket nem annyira a jogállam tudományosan kiismert szempontjai, mint inkább közvetlen politikai események, az 1905-6. évi nemzeti ellenállás küzdelmei vezettek. Mert sajtóságos nemzet vagyunk mi! Nálunk minden kérdésből politikát csinálnak. Pedig a közigazgatás nem politikai eszköz, nem pártérdekek szolgája, hanem az ország népének úgyszólván mindennapi kenyere, egészsége, művelődése, jóléte, jogérzete gyökeredzik a közigazgatásban. Nálunk, amikor politikai helyzetek keletkeznek, mindig csak akkor bukkan fel a közigazgatás reformjának kérdése. Junktimokrol beszélnek választójog és közigazgatási reform között, mintha a kettőnek volna köze egymáshoz!

Aki nem hatol a dolgok mélyére, nem is sejti, mily nagyszemélyességű alkotás rejtőzik az 1907: LX. t.-cz. szerény czíme mögött, mely »*A m. Mr. közigazgatási bíróság hatáskörének kiterjesztéséről*« szól.

Az 1905-6. évi alkotmány válság és nemzeti ellenállási küzdelem szomorú tapasztalatai ugyanis meggyőzhettek mindenkiket arról, hogy a törvényhatósági önkormányzatunkban rejlő hatalommérséklésre és egyensúlyban tartásra hivatott tényező eme hivatásának ma már nem képes úgy megfelelni többé, mint kellene. S gyakorlati úton jött rá a törvényhozás arra az eredményre, amit a tudományos felfogás már régen hirdetett, hogy az önkormányzat önmagában ma már nem képes az alkotmány megvédésére. Hanem a centralistikus bürokratizmus túlkapásaival szemben *független bírói oltalomra van szükség*.

¹⁾ KMETY KÁROLY, A magyar közigazgatási és pénzügyi jog kézikönyve. 6. kiad. Budapest, 1911, I. k., 83. l.

Az 1907:LX. t.-cz. *a törvényhatóságok önkormányzati jogait bírói oltalom alá helyezte*, mikor kimondta, hogy közigazgatási bíróság előtti eljárásnak van helye: a miniszternek (kormány), vagy a miniszter (kormány) bármely közegének a törvényhatóságra sérelmes rendelete, határozata és intézkedése ellen azon az alapon, hogy azzal a miniszter (kormány) vagy a miniszternek (kormány) közlege a törvényhatóságnak, a törvényhatóság szerveinek vagy közlegeinek törvényes hatáskörét sérti, a törvényhatósággal szemben valamely hatósági jogot törvényellenesen gyakorol, törvényt vagy más törvényes szabályt sért. Ez a rendelkezés azonban illusorius maradt volna, ha az 1907:LXI. t.-cz.-ben *hatásköri bíróság* felállításával nem gondoskodott volna egyidejűleg arról, hogy a törvény szerint bírói útra tartozó kérdések ne legyenek elvonhatók a bírói döntés alól, ami könnyen megtörténhetett volna, ha továbbra is a minisztertanács ítél a hatásköri összeütközések felett, érdekében állván, hogy az ügy az általa sokkal inkább befolyásolható közigazgatási útra és így végeredményben saját hatalmi körébe vonassák.

Egészen 1907-ig büntetlenül nyúlhatott be a kormány az állami közigazgatás közvetítésének jelszava alatt a törvényhatósági szervek valamennyi ténykedésébe, mivel az önkormányzat és az állami közigazgatás közvetítése közt a határ a törvényből ki nem tűnt. Az 1907:LX. t.-cz. tulajdonképpen *hatásköri bíráskodást* létesített a kormány és az önkormányzati testületek között.

Az 1907:LX. és LXI. t.-cz.-eknek célja volt a hatalmi vitákat jogi vitákká nemesíteni és a törvényhatóságok önkormányzati jogait a kormányhatalom túltengésével szemben megoltalmazni. És így bennök végeredményben *az alkotmányosságnak és közszabadságnak szerezünk biztosítékot*.

Az 1907-i törvényalkotásoknak azonban nemcsak alkotmányjogi, de *közigazgatási hatásai* is lényegesek. Mert egyfelől a kormány tudván azt, hogy ezután vita esetén nem maga fog dönteni, mint eddig, s hogy egy-egy a törvényhatóság-igazgató szolgáló bírói ítélet károsan hathat tekintélyére, bizonyára óvatosabb lesz rendelkezéseiben. Viszont a törvényhatóságok néhány kijózanító bírói ítélet hatása alatt óvakodni fognak attól, hogy meggondolatlanul jogköri vitákba

kezdjenek s minden lényegtelen kérdésben bírói ítéletet provokáljanak.¹⁾

Az 1907: LX. t.-cz. rendelkezései, mint láttuk, elvi kijelentésűek, de hogy minden félreértés elkerültessek, a 2. és 3. §-ok még exemplificativ felsorolásokat is tartalmaznak. Így a miniszter megsemmisítési joga, a szabályrendelet jóváhagyásának gyakorlása, a ministeri biztosok kiküldése, az állami subventio zavartalan kiutalása bírói oltalom alá helyezettek.

A törvény a *panaszjogot* nem egyesekre, hanem az összeségre: a közgyűlésre bízta s csak kiegészítőként adta meg a törvényhatósági bizottság legalább fele részének. A panaszjoggal élhetés biztosítására szolgál a törvénynek az 1886: XXI. t.-cz. 46. §-ával szemben nagy haladást jelentő az a rendelkezése, mely szerint a panaszemelés felett való döntésre hivatott *közgyűlés összehívásának jogát és kötelességét nem a főispánra*, hanem a törvényhatóság első tisztviselőjére: az *alispánra* bízta és a törvényhatósági bizottság egyhatod részének is biztosítja a jogot, hogy közgyűlés összehívását követelhesse, amely jog eddig a törvényhatósági bizottság tagjainak összességét sem illette meg s elrendelésére egyedül csak a főispán volt jogosítva.

Az 1907: LX. t.-cz. folytán a törvényhatóság, ha a miniszter az alispán által teendő előterjesztésre nem vonja vissza, vagy nem változtatja meg rendeletét, nem köteles azt azonnal végrehajtani, hanem még a végrehajtás előtt panaszszal fordulhat a közigazgatási bíróság elé. A meg nem szavazott adókra és meg nem ajánlott újonczokra vonatkozólag az 1907: LX. t.-cz. nem tartalmaz ugyan intézkedést, de az által, hogy ha az önként befizetett adók elfogadását eltiltó törvényhatósági határozatot a miniszter megsemmisíti, vagy azok elfogadását azzal szemben elrendeli, a törvényhatóság bírói döntést kérhet: mégis módot nyújt arra, hogy a kérdés bírói ítélettel legyen eldöntve. Végre eltörli a törvény a Lex Szapáryanát, vagyis a főispánnak rendkívüli hatalommal való felruházását.

Az 1907. évi törvényalkotások nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy közigazgatásunk reformját a helyes irányokba

¹⁾ L. BENKÓ ALBERT, i. m. 89. 1.

tereljük. Mivel ugyanis *hazánk közigazgatása ma is helyhatósági önkormányzaton alapszik*, arra kell törekednünk, hogy¹⁾ *az önkormányzati jogokat szélesbítsük és hatékonyabbakká tegyük*. De másfelől meg *mivel a központi kormányhatalom az egységes, független magyar állam kiépítésének nagy mtinkájában még most sem elég erős*: azon kell lennünk, hogy *az önkormányzati jogok ható erejét olyképpen biztosítsuk, hogy ez által a kormány erejét ne gyöngítsük*. Ennek a megoldási módnak egyik sarkpontját alkotta az Önkormányzati jogoknak bírói oltalom alá helyezése.

Mi ily irányban véljük helyesnek a reform többi oldalát is. Hogy azonban ide vágó nézeteinket körvonalazhassuk, mindenekelőtt tisztáznunk kell az »államosítás«, körül tolongó tévtanokat, melyek még a hetvenes években megindult küzdelmekből maradtak méltatlan örökségként mireánk.

III. Főntebb már kifejtettük annak a nézetnek tarthatatlanságát, mely az *állami igazgatás* fogalmát állítja az *önkormányzati igazgatással szembe*.¹⁾ Az önkormányzat nem jelenthet ellentétet az államhatalommal szemben, mely egységes és oszthatatlan. Hisz az önkormányzat szervei is csak az által nyerik el illetékességüket, hogy az állam azt elismeri. Azt is mondtuk, hogy az önkormányzat lényege nem az ügyek természetében, hanem *intézési módjában* rejlik és így az

¹⁾ Az önkormányzatnak ez a helytelen fogalma Németországból eredt. Először ZÖPFL foglalta össze. Grundsätze des gemeinen deutschen Staatsrechts. 5. Aufl. 1863, Bd. II, S. 481 f. A LABAND konstruálta jogi fogalom, mely az állam és társadalom közti »Zwischenbau «-nak tekinti, szintén nem helyes. Először a »Rechtsgeleerd Magazijn-ban. 1891, S. 147 f, – Staatsrecht des Deutschen Reiches. 4. Aufl. Tübingen 1901, Bd. I, S. 97 f. Ezzel szemben Angliában a selfgovernment az a kormányzati forma, melynek élén a parlament áll s ennek ellentéte a government by prerogative, az egyoldalú, korlátlan királyi hatalom útján való kormányzás, GNEIST föllépése és az angol önkormányzatnak a kontinentális felé haladása vetette meg a helyes fogalom alapját, mit JELŰNEK ama negatívumban ad, hogy minden közigazgatás, amely nem, vagy nem kizárólagosan hivatásos hivatalnokok (Berufsbeamte) által gyakoroltatik, önkormányzat. Allgemeine Staatslehre. 2. Aufl. Berlin 1905, S. 617. Az önkormányzat fogalmára vonatkozó különféle nézeteket I. BLODIG, Die Selbstverwaltung als Rechtsbegriff. Wien 1894, S. 4 f. LABAND, i. m. S. 98. – HATSCHEK, Die Selbstverwaltung in politischer und juristischer Bedeutung. Leipzig 1898.

önkormányzati intézéssel szembe csak a bureankratikus, hivatalnoki intézés állítható.

Az államosítással kapcsolatos az a tévtan, mely ma közkeletű és amely *államosítás alatt a vármegyei tisztviselők kinevezését érti.* Az igaz, hogy ez abszurd tanításhoz maga a törvényhozás is hozzájárult, mikor a vármegyei alkalmazottak illetményeinek megállapításáról szóló 1904: X. t.-cz.-ben ki-mondotta, hogy a törvényhatósági tisztviselők az államiakkal egyenlő fizetési osztályokba soroztassanak. (1. §.) Ugyanígy rendelkezik az 1912: LVIII. t.-cz. a városi közigazgatási tisztviselőkre nézve. (14. §.) Mintha bizony a törvényhatósági szervezet nem lenne állami szervezet s a törvényhatóság tisztviselői nem az állam tisztviselői volnának?

Ebből a ferde szemléletből alakult ki egy másik tévtan, még pedig az, hogy *a közigazgatás államosítása, ami most már egy a tisztviselők kinevezésével, csak az önkormányzat megsemmisülésével érvényesülhet.* Pedig hát a választás még nem teszi az önkormányzat egész tartalmát, sőt annak nem is a leglényegesebb eleme és nincs válhatlan kapcsolatban az önkormányzattal.¹⁾ Elég legyen ez irányban az önkormányzat anyaországára, Angliára hivatkozni, hol az 1888-iki *Local Government és County Electors Act* előtt csaknem az egész önkormányzatot kinevezett békebírák (judge of peace) látták el s az önkormányzati hivatalnokok nagy része ma is kinevezés útján foglalja el tisztét.

A tisztviselők választásának kérdésén múlik nálunk az egész nagy reform gerincze. Mindig csak ez az, amit nálunk az »államosítás« helytelen czéjére alatt leplezgetnek. Pedig hát nem ezen fordul meg a jó közigazgatás sorsa, mert kedvező feltételek és megfelelő biztosítékok mellett az önkormányzat által választott és a kormány által kinevezett tisztviselők lényegileg egyforma jó közigazgatást tudnak végezni.²⁾

Nálunk a választási rendszernek jórészt *politikai indokai* voltak. Mikor ugyanis a régi magyar közigazgatási alapszer-

¹⁾ Ellenkezőleg FERDINANDY GYULA, Vármegyék reformja. Kassa, 1910. és Törvényhatósági jog. Budapest, 1913. című munkáiban.

²⁾ EGYED ISTVÁN, A közigazgatási reform. (Pesti Hírlap 1913. évi április hó 29-iki sz.) 33. 1.

vezetkez, az önkormányzathoz térünk vissza, közmeggyőződés volt hogy csak a választóit tisztviselőktől vezetett közigazgatás lehet védelem a központi kormány túlkapásai ellen. Még mindig a gyűlölt abszolút kormányzat közigazgatása lebegett szem előtt, melynek rendszeréből még a jó iránt is ellenszenvvel viseltettek. Az 1905-6-iki események után pedig ismét jelszó lett a *választási* elv fenntartása. E mellett foglalt állást 1906-ban a kormány, amit különösen ANDRÁSSY GYULA gróf, belügyminister hangsúlyozott.¹⁾ A fentiekből azonban élesen kiviláglott, hogy a vármegyék nem képesek ma már többé ez irányban a hatalommérséklésre és így alkotmánybiztosító jelentőségük megszűnt.²⁾ S helyesen utal rá NÁVAY LAJOS³⁾, hogy kissé különös dolog, miszerint a vármegyék »az alkotmány védőbástyái« díszes elnevezést ma is azon a címen bírják, hogy alkalom adtán hivatottak lehetnek a központi hatalommal szembe helyezkedve, annak működését lehetetlenné tenni. Mindenesetre sajátos felfogás a gyors munkát igénylő XX. században és jellemez bennünket, hogy az alkotmány legfőbb biztosítékát nem a munka kötelességében, hanem a »vis inertiae« lehetőségében keressük!⁴⁾

Ezzel szemben épp az a helyes meggyőződés, hogy a *tisztviselők kinevezésének rendszere* már maga is az önkormányzat emelkedését fogja maga után vonni. S ez irányban jól esik TISZA ISTVÁN gróf miniszerelnöknek a minapában elhangzott szavaira utalnom. »Mert addig, amíg választják a tisztviselőket, – úgymond – az önkormányzati tevékenység természetesen a tisztviselők választásában merül ki, holott nézetem szerint sokkal fontosabb a népnek az a részvétele a

¹⁾ 1906. évi szeptember hó 18-iki kassai beszédében, továbbá azóta is, A parlament és a közigazgatás (Magyar Hírlap 1910. évi december hó 25-iki sz.) és A közigazgatás reformja (Budapesti Szemle 441. és 442. sz.) Budapest, 1913, 321-334. és 32-51. 1. című munkáiban.

²⁾ Sőt, hogy ez a múltban sem volt valami hatékony, érdekes példákban mutatja be a húszas évekből IKLÓDI SZABÓ JÁNOS, A vármegyei közigazgatási reform. (Az Újság 1913. évi május hó 18-iki sz. 53. 1.)

³⁾ NÁVAY LAJOS, Közigazgatásunk reformja. (Jogállam, XI. évf. 1-2. f.) Budapest, 1912, 45. 1.

⁴⁾ V. ö. még VADNAY TIBOR, Államosítás és alkotmánybiztosítékok. (Az Újság 1911. évi május hó 7-iki sz. 51-52. 1.)

közigazgatásban, amely *egyes testületi hatáskörbe utalt ügyek közvetlen intézésében való részvételben és a tisztviselői kar ellenőrzésében áll.* Ezt a kettős hivatást pedig bizonyára intenzívebben fogja a magyar társadalom gyakorolni akkor, hanem az ő általa megválasztott, quasi az ő bizalmi férfait fogja a tisztviselői állásokban találni.«¹⁾

Íme ebben culminai a kinevezési rendszernek az önkormányzat előnyeit szolgáló szerepe. S nem habozunk kijelenteni, hogy a legtöbben azért látták nálunk egyedül a tisztviselőválasztásban az Önkormányzatot, mert az nem nyilvánult tulajdonképpen másban, mint jóformán csak egyes rendelkezési joggal bíró tisztviselőknek, itt is a főispán beavatkozása által korlátolt, megválasztásában. Mert eddig mit láttunk? Míg választásról volt szó, mindenki betódult a közgyűlési terembe, de amikor az önkormányzatot anyagi, kulturális vagy más egyéb célökből érintő munkára volt szükség, ott távol tartották magukat az önkormányzatot gyakorló polgárok. Nem tévedünk talán, ha azt hisszük, hogy az érdeklődés a választások helyett most más ügyekre fog irányulni s az önkormányzat szintje emelkedni fog. S be fog teljesülni annak egyik legfontosabb működése: a tisztviselőknek hatékony *ellenőrzése*, ami mégis csak intenzívebb lesz a kormány által kinevezett, mint a törvényhatóság önmaga választotta tisztviselőivel szemben.

Van ezenkívül még egy igen fontos speciális hazai tekintet, melyet itt éppen nem szabad elhallgatnunk. Nevezetesen *nemzetiségi szempontból* mégis csak nagyobb biztosíték a kinevezési rendszer az államhatalom egységes érvényesülése irányában, mint a választás, hol esetleg politikai és agitatorius tekintetek az állameszme egységes hatékonyulásának útját állják.²⁾

Nem is szólunk itt most azokról a hátrányokról, melyek a választásoknál túltengő nepotismus, a sok méltánytalanság, a pályának a választás esélyei miatti bizonytalansága és éppen emiatt a jobb elemek hiánya folytán előállottak. De hallgatunk azokról az előnyökről is, melyek a jól kép-

¹⁾ TISZA ISTVÁN gróf beszéde a képviselőházban 1913. évi november hó 12-én.

²⁾ V. ö. NÁVAsT LAJOS, A közigazgatás reformjáról. (Budapesti Szemle 440. sz.) Budapest, 191-3. 186, s köv.

zett, egységes szellemtől áthatott, az előrehaladásra és érvényesülésre tért nyerő, biztos existenciájú tisztviselői karból 'az egész közigazgatásra s benne az önkormányzatra is kisugároznak. S itt említjük meg, hogy bizony közigazgatásunknak azok az ügykörei sokkal magasabb színvonalúak, melyeket már manapság is kinevezett tisztviselők látnak el.

Felhozzák a választás mellett, hogy a választott tisztviselői kar a kormánynyal szemben függetlenebb. Ámde kell-e nagyobb függés, mint amilyen a mai rendszer mellett fennforog, amikor a főispáni candidatio, felügyeleti és fegyelmi jog, a ministeri rendeletek azonnali végrehajtásának kötelezettsége, s, last not least, a vármegyei közönség egy részének indolentiája, más részének elszegényedése s az ezzel járó haszonlesés és az egyéni érdekek előtérbe nyomulása a függés ezer szálát teremtette meg a létért küzdő vármegyei tisztviselők és a hatalmas főispán közt?¹⁾ Vagyis a mai rendszer a burokratia összes kinövéseit megteremtette.

Ámde a hivatalnoki szervezés mellett szintén, sőt még hatékonyabban megóvható a *tisztviselők függetlensége*. Ez ma már nemcsak a politikai tudomány nézete, hanem az élet gyakorlatának bizonyossága. Hiszen csak a vak nem látja, hogy a mai bírói kar nálunk sokkal függetlenebb, mint volt az önkormányzati, jöllehet az önkormányzat akkor virágzásban volt a mai korcszal szemben.

Tehát más téren kell keresni a burokratikus túltengés ellen az orvosságot.

Ezek elseje, hogy *az önkormányzati és alkotmánybiztosíték jellegű jogok védelme az 1907: LX. t.-cz. szellemében tagíttassék s az alsóbb közigazgatási szervezetekre szintén kiterjesztzssék, ami maga után vonná az alsófokú közigazgatási bírói szervezetnek kiépítését.*²⁾ A hivatalnokok függetlenségét biztosítaná a *szolgálati pragmatika* tüzetes és gondos megalkotása, nehogy a tisztviselők existenciális szempontból s pártpolitikai célokból ki legyenek téve a kormány szeszélyé-

¹⁾ L. MIKSZÁTH KÁLMÁN, A vármegye reformjáról. (Budapesti Szemle 444. sz.) Budapest, 1913, 354. 1.

²⁾ V. ö. WLASSICS GYULA, Reformjavaslat a közigazgatási bíraskodásról. (Jogállam, XI. évf., 1-2. sz.) Budapest, 1913, 32-43. 1.

nek. Szükséges továbbá a *fegyelmi jog* szabályozása s annak végső fokon *közigazgatási bírói döntésre bízása*.

Szükséges a *szakképzettség emelése,*¹⁾ az *érdekeltég, összeférhetetlenség szabályozása,* szükséges egy *egységes közhivatalnoki codex*.

A bürokratikus túltengés elleni másik főeszköz volna, ami egyszersmind a reform másik főirányát teszi ki: az *önkormányzatnak tágítása*.

A fõnt elõadottakból ugyanis kitûnt, hogy ma tulajdonképpen önkormányzatunk nincs. Minden autonómiát felemészti a kormány gyámkodási hatalma. Szükséges tehát mindenkélett a *vármegyék önrendelkezési jogának megteremtése*. Nem mondjuk, hogy nincs szükség, főleg hazánkban, az egységes központi vezetésre, ami az állami feladatok egységes és egyöntetű végrehajtása mellett még azt az előnyt is magában hordja, hogy ez által a felelősség, amely az igazgatás vezetéseért a kormányt terheli, csak akkor lesz teljes, ha a kormány a végrehajtás tekintetében egy tőle közvetlenül függő és kellőképp fegyelmezett tisztviselői karra támaszkodhatik.«²⁾ De a reform egyik legfőbb célja legyen az egészséges *decentralisatio* megvalósítása.³⁾ S itt ismét egy tévtant kell helyreigazítanunk. Nevezetesen azt, amely az *»államosítást«*, értve alatta a tisztviselők kinevezését, *egynek vette a centralisatioval*. Abból ugyanis, hogy a kormány nevezi ki a tisztviselőket, nem következik a centralisatio olyan értelme, hogy minden ügy ezen központi főhatóság elé legyen vihető. Mintha bizony a kinevezési rendszer mellett a tisztviselők önálló hatóságáról szó sem lehetne, hanem azok csak mintegy a felsőbb hatóságok segédeivé törpülnének? A decentralisatio

¹⁾ V. ö, CSEKEY ISTYÁN, A porosz közigazgatási tisztviselők képeítése és a berlini »Vereinigung für staatswissenschaftliche Fortbildung.« (Jogtudományi Közöny XLVII. évi., 27. sz.) Budapest, 1913.

²⁾ Návay LAJOS, i. m. 49. l.

³⁾ A centralisatio és decentralisatio előnyeiről és hátrányairól I. HAURIU, Précis de Droit administratif. 7ème édition. Paris 1911, p. 125 suiv. Szerinte a centralisatio főhátránya: ». . . elle tue la vie publique et l'esprit public des populations qui n'ont jamais à s'occuper de leurs affaires.« Az önkormányzat útján való decentralisatio egyik hátránya: »... l'administration devient infiniment plus coûteuse.« V. ö. továbbá TOMCSÁNYI MÓRICZ kiváló munkáját: Az önkormányzatról. Budapest, 1910.

a kinevezés mellett is-szépen keresztülvihető s szükséges is, hogy az első sorban helyi vonatkozású ügyek, de meg az ügyeknek egyébként is egy része az önkormányzati bizottságokra és az önálló hatáskörrel felruházandó alsóbb hatóságokra bízassék.

Szükséges, hogy a vármegyék önkormányzati hatásköre kiterjesztessék az ellenőrzés, fegyelmezés és felügyelet terén, ami megint csak egyrészt azt szolgálná, hogy az új tisztviselői kar, a régi vármegyei hagyományok hatása alatt állván, nem válhatnék a szó torzított értelmében vett bürokratiává; másrészt pedig lehetségessé válnék, hogy ha majd a ma tönkrejutott középosztály helyett kialakul egy új, a fentartott autonómia köre még inkább tágíthatatnék.¹⁾ Mert nem szabad elfelednünk, hogy az önkormányzathoz anyagi áldozat is kell, amennyiben annak még ma is lényeges eleme az ingyenes szolgálat s ennyiben mindig van benne bizonyos arisztokratikus színezet.

Szükséges, hogy a vármegyei élet publicitása továbbra is fentartassék. Vagyis a kormány részéről jövő leirat, a társ-törvény hatóságoktól érkezett átirat és az önkormányzati tagok részéről előterjesztett indítvány alapján valamely országos jelentőségű, vagy akár politikai kérdés is a közgyűlés plénuma előtt megvitatható legyen, annál is inkább, mivel a vármegyék éppen e jogaik folytán illeszkednek be a parlamentáris rendszerbe. Mindazonáltal szükséges volna, hogy a politizálást jog az igazgatástól elválasztassék és kisebb térre szoríttassék. Itt jegyezzük meg, hogy ugyanilyen szempontból nem tartjuk helyesnek, ha a törvényhatósági bizottsági tagság a képviselőválasztói jogosultsággal hozatik kapcsolatba.

Ha az önkormányzat így tényleg önrendelkezés lesz a particularismus alakjában, ha a vármegyék ügyeiket önállóan fogják intézhetni, s megszűnik rájuk nézve a kormány gyámkodást hatalma, ha módjukban lesz, miként Európa nyugatán, culturalis és közgazdasági ügyekben önálló és érdemleges munkálkodást kifejtteni és az országos (állami) közigazgatást a helyi viszonyok és érdekek szempontjából eredményesen ellenőrizni: akkor az önkormányzat iránt az érzék ismét fel fog ébredni s az az érdeklődés, amit ma a választás és a politi-

¹⁾ V. Ö. MIKSZÁTH KÁLMÁN, í. m. 359-360. 1.

lázás teljesen lefoglalták, felszabadul az önkormányzat culturalis, közgazdasági és helyhatósági ügyeinek istápolása számára. ¹⁾

Ami pedig végül a *közigazgatást* illeti, mint központi irányítást igénylő állami feladatot, szükséges, hogy az különválasszassék az önkormányzattól és különösen a vármegye politikai szereplésétől. A központi kormányzás alá vétel, miként eddig, ezután is fokozatonként történjék. Előbb a rendőrségé, amint azt már az 1912: LVIII. t.-cz. kimondta, majd a közegészségügyé, mint amely kettő a legfontosabb s azután jöjjön sorra a községi és városi törvény reformja s ezt tetőzze be a vármegyéé, mely foglalja magában mulhatatlanul a *járásai önkormányzat* kiépítését is, melynek hogy mily elsőrangú szerepe van az illető érdekeltségi körök culturalis és gazdasági életében, a külföld ily irányú intézményei mutatják leginkább. ²⁾

A közigazgatási tisztviselők pedig függetlenítendők a pártpolitika befolyása alól. Miután pedig a választási rendszer éppen nem szolgál a közigazgatási tisztviselők politikai és szolgálati függetlenségére s nem alkalmas az egységes és egyöntetű közigazgatás biztosítására s miként láttuk, alkotmánybiztosítéki jelentősége sincs s nem is feltétele vagy szükségképpen kiegészítő része az önkormányzatnak: ezért feltétlenül szükség van a *kinevezési rendszerre*.

S ezzel el is jutottunk volna annak bizonyításához, amit € dolgozat szük kerete megenged. Végezetül csak még egyet, hogy lehetőleg teljes legyen a kép. Nálunk az önkormányzat lesüledésének okát főleg *a középosztály tönkrefutásában* látjuk, -amely osztály még manapság is büszkén viseli a »nemzetfenntartó történelmi« osztály epithon ornansát. ³⁾ A fentjelzett irányú nagy reform ellen emez osztály roncsainak feljajdulását halljuk. De bármily nagy ez osztály iránt a 48 előtti időkben

¹⁾ L. NEOGRÁDY LAJOS alispán beszédét Szepes varmegye törvényhatósági bizottságának 1913. évi július hó 9-iki közgyűlésében. (A vármegye XI. évi. 30. sz.) Budapest, 1913, 4. 1.

²⁾ V. ö. (m. b.). A járási autonómia és kisebb városaink. (A vármegye XI. évi', 49. sz.) Budapest, 1913, 7-8. 1.

³⁾ V. ö. NÁVAY LAJOS, i. m. 50-53. 1., hol ez osztály szerepét éles kritika alá vonja.

vitt szerepe folytán a tiszteletünk, amikor is valóban pillére volt nemzetünk fenmaradásának: ez nem gátol bennünket abban, hogy szemünket a jelenben azok felé fordítsuk, kik a legtöbbel és legértékesebbel járulnak hozzá a jövő új Magyarország nemzeti, culturalis és anyagi kiépítéséhez. Ha majdan mindannyiunk vállvetett munkája folytán újból kialakul egy ilyen egészséges középosztály, úgy minden nagyobb megrázkódtatás nélkül hordozója lehet a jövő önkormányzatának. Mert mint ahogy hajdan a királyi vármegyéből lett a nemesi vármegye, úgy lesz a mi autonom vármegyénkből újból királyi vármegye. S ha eljön ama jobb kor, ismét magával hozhatja a régi önkormányzat tökéletes tisztaságát. Tempora mutantur.

Főiskoláink és a gazdasági államtudományok oktatásának reformja.

Írta: BALÁS KÁROLY.

Egy modern nemzet culturpolitikájának elengedhetetlen kötelessége arra törekedni, hogy az illető nemzet társadalma minél intensivebben vehesse ki a maga részét a társadalom legnevezetesebb problémái körül folyó eszmékből és gondolkodásbeli áramlatokból.

Általános vágyunk, melynek hangoztatása valóban közhelyszerűvé vált, hogy mi is részesei lehessünk egy jobb^tökéletesebb gazdasági életnek, melyet irigykedve szemlélünk a nyugoti gazdag nemzeteknél. Sokat beszélünk egy radicalis közgazdasági munka szükségéről, új nagyobb arányú fejlődési folyamatot kiváltó gazdaságpolitikáról. Lapjaink vezető-cikkeiben gyakran találjuk megütve ezt a hangnemet, de azért – sajnos – azt kell bevallanunk, hogy azt a sokszor sürgetett alapvető közgazdasági munkát, mely más képet és megélhetési körülményeket adjon nemzetünk társadalmának, csak nem látjuk megjelenni.

A vágyott, az elképzelt, a czélul kitűzött fejlettebb gazdasági élettől mélységes űr, sok elhárítandó akadály választja el a mi szegényes, fejletlen, politikai nehéz helyzetektől körülvett és a kivándorlás elvéreztető nagy nemzeti bajával bénított gazdasági életünket.

Hogyan hidaljuk át ezt a mérhetetlen űrt, mely a nyomorúságos jelent az óhajtott jobb jövőtől elválasztja?

Azt hiszem, hogy a gazdaságiak életbe és megélhetésbe vágó komoly problémájánál nem szabad megtűrnünk az üres szölamokat. Pedig mennyi felületesség, mennyi frasis tapad

közéletünkben ezeknek a kérdéseknek a tárgyalásához. Csak úgy dobálódzunk a közgazdasági politika szövegeivel, anélkül, hogy reális tartalom volna azok mögött az élet valóságában. Az alapos, a gyökerekig hatoló *tudás* lehet csak az a basis, amely egy jobb gazdasági léthez segítő állapot elérésének módjaira rámutathat, mely valóban reális, egészséges eszméket, terveket, célokat suggerálhat közvéleményünknek.

Nekünk még alaposabb közgazdasági tanulmányokra van szükségünk, mint a gazdag nyugati nemzeteknek, mert míg azoknál már az élet valóságából levont tapasztalatok magukban véve szinte észrevétlenül elősegítik a közgazdasági kérdések terén való gondolkodás érettségét és reális voltát, addig nálunk viszonyaink fejletlensége miatt éppen a fejlettebb gazdasági környezet nevelő hatását kell nélkülöznünk és a közgazdasági kérdésekben való egészséges közvélemény és hozzáértő ítélet megteremtését sokkal inkább magától az iskolától kell egyedül várnunk, minthogy éppen ezen a legreálisabb és legfontosabb téren támogatja a legkevesbé az elmélet iskoláját az élet iskolája.

Kétszeresen fontos tehát minálunk, hogy ne egészségtelen, a mi viszonyainkra nem alkalmazható ideológiák áradjanak szét intelligens közönségünk sorában és fejtsék ki suggeráló hatásukat, hanem alapos tudás és anyagi érdekeink egészséges, reális felismerése.

A gyakorlati gazdasági életnek nálunk számos hiányzó tényén alapuló okulást tehát nálunk erősebben és alaposabban kell pótolnia az iskolának, mint másutt, még pedig nem csupán az idegen eszmék egyszerű átültetésével, hanem azok gondosan megválogató bírálatával és különleges szükségleteink józan felismerésével és méltatásával.

Mindezek a követelmények azonban impertinens frázisok maradnak csupán, hogyha intellectualis szerveink és ezek között első sorban főiskoláink nem eléggé színvonalon állók egy ilyen feladat elvégzésére.

Meg kell értenünk azt az kérdést, érzékre kell szert tennünk abban a tekintetben, hogy milyen fontos érdekek fűződnek nálunk a közgazdasági oktatásnak és gondolatterjesztésnek alapos, modern és meggyerő voltához.

Pedig ezen a téren ugyancsak nagyok a mulasztások.

Azt mondhatjuk, hogy a szorosabb értelemben vett jogtudományok oktatása érdekelte eddig csak túlnyomórészen kulturpolitikánkat, a társadalmi és államtudományok többi ágai már kevésbé. A szorosabb értelemben vett jogi pályákon: a bírói és az ügyvédi pályán ott látjuk szerepelni a szigorú szakvizsgát, ezeknek a pályáknak minősítő feltételeit egyre emelik és szigorítják, mi által egyre magasabb színvonalat követelnek meg az azokon működőktől. Ezzel szemben a közigazgatási pályák minősítése nevetségesen alacsony marad. Mi például a bírói vagy ügyvédi pályához az 1912: VII. t.-cikk értelmében ma már egy három szigorlatból és értekezésből álló jogi doctoratus megszerzése után szigorú szakvizsgát és öt évi gyakorlatot kivannak meg, addig a közigazgatási pályákon az államtudományi államvizsgálat elegendő. Ez nemcsak annyit jelent, hogy az ú. n. államtudományi minősítésnek elméleti képzettsége összehasonlíthatatlanul alacsonyabb színvonalú a tételes jogi pályák követőinél, hanem jelenthet évi időbeli elsőbbséget is. Ha ugyanis valaki elnyerte az absolutoriumot, nyomban »leتهتي« az államtudományi államvizsgát, míg a három jogi szigorlat, illetve a jogi doctoratus megszerzéséhez átlagban körülbelül egy esztendő szükséges folytonos tanulás mellett is. Ezután következik az öt évi kötelező gyakorlat. Az »államtudományi« pályákon működőtől mindezt nem kívánják meg. Még az ú. n. politikai doctoratus – közigazgatási képesítésünk e legmagasabb foka – voltaképpen egy nevetségesen könnyű és kényelmes képesítés, – aféle »salon doctoratus« –, ahhoz képest, amit a tulajdonképpeni jogi pályák embereitől megkívánnak.

Nem látszik-e most már itt teljesen jogosnak és szükségesnek az a követelmény, hogy az ú. n. államtudományi pályákon legalább egy magasabb fokú, intenzívebb közigazgatási kiképzést követeljünk meg? Nem méltányos-e azt kívánni, hogy az az »államtudor«, aki voltaképpen jogász kollegájánál amúgy is sokkal kényelmesebben és 5-6 esztendei időmegtakarítással szerzi meg »legmagasabb« minősítését, legalább bizonyos komoly semináriumi munkát, autodidaxist mutasson fel?

A tulajdonképpeni jogi és az államtudományi minősítések között ma fennálló óriási aránytalanság és egyenlőtlenség

olyan absurdum, melynek nehéz párját találunk. Ezen feltétlenül változtatni kell, még pedig minden halogatás nélkül, mert e reformnak sem akadályai, sem pénzügyi oldalai nincsenek. Egy egyszerű törvényhozási tényről függ az egész.

Egyúttal azonban intenzívebbé teendő általában is az államtudományi oktatás.

Az államtudományok fogalmát tágabb és szűkebb értelemben vehetjük. A tágabb értelemben a tételes jogi és nem jogi államtudományok egyaránt tartoznak, míg a szűkebb értelemben vett fogalom körét a nem jogi államtudományok töltik be. Közönségesen ezeket az utóbbiakat értjük államtudományok alatt.

Az államtudományok körét ebben a szűkebb értelemben a gazdasági érdekű államtudományok töltik ki legnagyobb-részt a statisztikával együtt. A németek »Staatswissenschaften« alatt közönségesen a közgazdaság-statisztikai államtudományokat értik.

Jogi és államtudományi oktatásunkban az államtudományokat joggal nevezhetjük a mostoha gyermeknek. Míg a jogi oktatás reformja évek óta probléma gyanánt él elméleti és gyakorlati jogászok körében, addig az államtudományok főiskolai oktatásának közelebbi módja nélkülözötte a gondoskodást. Most iktatták törvénybe a jogi minősítés szigorítását, az egységes ügyvédi és bírói vizsgát, anélkül, hogy az államtudományok főiskolai oktatásának mikéntjével, hiányainak javításával és pótlásával közelebbről foglalkoztak volna.

A közelmúltban felvetett közgazdasági egyetem eszméje, illetve a műegyetemen létesítendő közgazdasági osztály gondolata szintén a kérdés behatóbb megvitatását sürgetik.

A közgazdasági ismeretkör fontosságát nem célozom bizonyítani. Elég rámutatnom arra a tényre, hogy a haladó culturnemzetek nagy súlyt helyeznek arra. A haladás és a reális nemzeti fejlődés iránt való érzék kérdése, vajjon a főiskolai oktatásunkat irányító tényezők valósággal átérzik és megértik-e jog- és államtudományi főiskoláink eme legmodernebb ismeretkörének jelentőségét, vagy pedig, hogy csak amolyan culturdivatcikknek tekintik-e a közgazdasági stúdió-mokat, melyeknek szerintük is meg kell ugyan lenniök az egyes facultásokon, anélkül azonban, hogy képesek volnának

megítélni annak a kérdésnek nemzeti és társadalmi téren életbevágó fontosságát.

Mindenkinek be kell látnia, hogy mily különbség az, hogyha vezető értelmiségünk főiskolai pályáján az uralkodó gazdaság- és sociálpolitikai eszméknek tudományosan pártatlan, tisztult és rendszeres kritikájával találkozik, vagy pedig, hogyha ennek a vezető értelmiségnek tudományos nevelése nélkülözi a modern közgazdasági gondolkör európaiasító kulturhatását, hogy mily fontos továbbá az, ha az állam komolyan igyekszik gondoskodni arról, hogy ezt a kulturhatást valósággal kifejteni is tudó tárgyilagos és akpos tudományossága professori gárda fejlődhessék és juttasson rendeltetési helyére, és másrésről mily káros, hogyha kellő szakszerűséggel és látókörrrel nem rendelkező kontárokkal, avagy a sociális destructio fanatikusaival nyomorítanak meg valamely kathedrát egy-egy főiskolai nemzedék szellemi életének rovására.

Egy-egy nemzedék szellemi életének egyoldalúsága, a közéletünk folyását illetékes bírálatban részesítő értelmiségünk közgazdasági analfabetismusa múlhatik ekként igen csekély veletörődésen.

A közgazdasági érdekű államtudományi oktatás problémájával foglalkozni tehát elsőrendű és actualis kulturkötelesség. Hozzátehetjük, hogy miután a megoldás kérdése elsősorban nem pénzbeli, hanem érdeklődésbeli, gondolkodásbeli és intézkedésben kérdés, a megoldási törekvésnek tényekben való kifejezésre jutása vagy halogatása egyszersmind ethikai kérdés is.

Ha a közgazdasági érdekű államtudományok főiskolai oktatásának szempontjait közelebből akarjuk vizsgálni, akkor elsősorban figyelemmel kell lennünk e tudományok és a tételes jogi tárgyak között mutatkozó különbségre. Míg a tételes jogi tárgyak úgy nevezett kenyérestudiumok, melyeknek a gyakorlati életben kenyérkereső jogi pályák felelnek meg, addig közgazdasági tudományoknak ilyen természetű hivatalos praxisa az életben nem igen van a reájuk vonatkozó hivatásos professurán kívül.

A közgazdaságtan ugyanis nem az egyéni gazdasági boldogulás tudománya vagy mestersége, hanem a gazdaságiakkal

összefüggő társadalmi, nemzeti érdekek, célok, cselekvésmódok, eszközök és intézmények stb. tana és bírálata. Feladata tehát nem tételes törvényeket megismertetni, hanem érzéket, kritikát, látókört, eszméket adni, reális, modern gondolkodást és judiciumot nyújtani társadalmi és politikai kérdéseinkben. Olyasvalamit kell tehát megadni ezen elméleti államtudományok főiskolai művelésének, ami nélkül a tételes jogi tudás és különösen a gyakorlati közigazgatás vagy politika embere egyoldalú és a modern kor színvonalán nem álló lehet csak. Nem közvetlen tételes doctrinát nyújtanak tehát a gyakorlati élet számára, hanem gyakorlati alapot, modern nézőpontokat adnak a tételes jogi tudás emberei számára. Különösen Magyarországon van és lett volna szükség az intenzívebb közgazdasági kritikára és szellemre, mert humanistikus világnézetű vezető társadalmunk nagyon is naiv volt ahhoz, hogy a gazdasági realitások terén is megállhatta volna helyét.

De míg a tételes jogi tárgyak konkrétan előtárható dogmatikus szabályokkal ismertetnek meg, addig a közgazdasági tudományok inkább philosophikus szemléletet és ezen nyugvó gazdaságtörténeti és statisztikai áttekintést nyújtanak. Nem lehet tehát a közgazdaságtant abban az értelemben megtanítani és megtanulni, mint pl. valamely concret törvényt, a polgári perrendtartásnak, váltó eljárásnak tételes szabályait.

Ebből következik, hogy míg a tételes tárgyaknál az ún. jogászi kenyérstudiumoknál a kellő szorgalom és emlékezőtehetség különösebb jogi érzék nélkül is képes az átlagos tehetségű hallgatót bizonyos *mennyiségű* alapismeretek birtokához segíteni és így a kenyérkereső jogászok számára átlagosan elegendő elméleti tudású emberré tenni, addig a gazdasági államtudományoknál úgyszólván lehetetlen ilyen értelmű tudásmennyiséget biztosan meghatározni. Hiszen ez utóbbi ismeretágakra vonatkozólag nincsen szó közvetlenül alkalmazható tételes szabályokról és e szabályok értelmében eltanulandó vagy elintézendő concret esetekről, hanem a közgazdasági gondolkodás érettségének, a socialpolitikai érzéknek, a gazdaságpolitikai kritikának stb. megszerzéséről, a gazdasági jelenségek vizsgálatban való bölcséleti következetesség és alaposág eléréséről.

A szorosan vett jogi tudományoknál is a végső cél a

jogászi érzék, gondolkodás és alaposság biztosítása. Csakhogy míg itt az átlag számára elegendő tudás biztosítékait úgyszólván kézzelfoghatólag előírhatjuk, addig a közgazdasági ismeretágaknál megfelelő közvetlen gyakorlat hiányában ilyen konkrét gyakorlati mérték is hiányzik.

Nem csoda tehát, hogy a tételes jogi stúdiumok ennél fogva sokkal alkalmasabb vizsgatárgyak a közgazdaságiaknál. A tételes jogi tárgyak vizsgálati gerinczélül maguktól kínálkoznak a fontosabb tételes jogszabályok. A közgazdaságtanban ilyenek nincsenek, vagy állíthat is fel egyik-másik elmélet ilyenek azok a különböző irányok, felfogások szerint folytonosan változni és különbözni fognak. Más módon kell tehát tanulni és tanítani a közgazdasági tárgyakat, mint a tételes jogiakat.

Nézzük tehát röviden a szerintem alkalmasnak látszó közgazdasági oktatás és tanulás szempontjait.

Mindenekelőtt arról kellene a főiskolai tantervnek gondoskodnia, hogy a hallgatók részére a közgazdasági államtudományok tanulmányozása céljából *kellő időt* biztosítson, amely alatt nyugodtan e tárgyak tanulmányozásának szentelhetik magukat.

Ez a szempont igen fontos. Az eddigi jogi oktatásügyi politika azonban soha sem gondolt erre. Jelenleg a három alapvizsgás rendszer mellett a szigorú vizsgarendszer egyenesen kizárja azt, hogy a hallgatók túlnyomó többsége mással alaposan foglalkozhassék, mint amiből az illető alapvizsgákra kell készülnie. A három év szorgalmi ideje, ekként egyszerű vizsgálati traininggé válik, anélkül, hogy gondoskodás történt volna arról, hogy egy-egy alapvizsgán lehetőleg a homogén tantárgyak kerüljenek össze. Szakembernek egyoldalúsága majd az egyik, majd a másik tudománycsoportnak tulajdonítja a döntő fontosságot, ami azután ingadozó felsőoktatási politikánkban is kifejezésre jut.

Sokat lehetne erről beszélni, de rövid akarok lenni s csak arra mutatok rá, hogy a gazdasági államtudományok, melyek külföldön külön önálló tudománycsoportokként jelennek meg, az egyes fakultásokon, sőt a modern fejlődés külön fakultásokat alkot számukra¹⁾, nálunk még a vizsgálatok során sem tudnak önállóan érvényesülni.

¹⁾ Ilyen külön fakultás pl. a müncheni ötödik, közgazdasági fakultás.

Nézetem szerint két félévet a közgazdaság-statisztikai ismeretek hallgatásának kellene szentelni és az egyik alapvizsgának tárgyait is akként állapítani meg. Ha azt a kifogást hoznák fel ez ellen, hogy ez kivihetetlen jelenleg, akkor is megvalósítható volna ez az elv legalább oly módon, hogy pl. a harmadik és negyedik félévben a közgazdasági és statisztikai tárgyak hallgatása volna a tantervbe beleillesztve s ezeken kívül az alapvizsga tárgyát nem képező más szintén nem tételes államtudományi tárgyaké, pl. az alkotmány- és kormányzati politikáé stb. Szóval ne szerepeljen még egy másik nehezebb alapvizsgálat tárgyát képező stúdium is a közgazdasági tárgyak mellett s ezek rovására.

Daczára annak, hogy a közgazdasági tárgyak a tételes tárgyaknál kevésbé hálás vizsgái tárgyak, a belőlük való kötelező alapvizsgát feltétlenül szükségesnek tartom a mi viszonyaink között. Sajnos ugyanis, hogy jóformán a vizsga az egyedüli sanctiója bizonyos átlagtanulmány elvégzésének a mi viszonyaink között. Ezekből a tárgyakból tehát a vizsga eltörlése a túlnyomó többségnél annyit jelentene, hogy az illető tárgyak tanulmányozása a hallgatók részéről teljesen megszűnnék.

A közgazdasági tárgyak nagy anyagánál fogva ajánlatos volna továbbá az eddigi kettő helyett három főcollegiumba tagolni a közgazdaságtant, u. m. az elméleti közgazdaságtant és közgazdasági irodalomba, a közgazdasági és socialpolitikába és a pénzügytanba. A statisztika természetesen azonkívül negyedik főcollegiumnak maradna meg. E négy összefüggő tárgy alaptanulmányozására a megfelelő gyakorlatokra és seminariumokra szükséges volna lehetőleg két teljes semester.

Belátom, hogy a közjognak az alapvizsgálatok sorában való más elhelyezése a jelenlegi rendszer mellett elég gondot okozna. Ha azonban jobb eredményt akarunk a nem tételes államtudományok oktatásában elérni, okvetlenül szükségesnek tartom azt, hogy a hallgatóságnak meglegyen a heterogén tárgyakkal meg nem osztandó kellő ideje azok alapjainak nyugodt és zavartalan megszerzésére, miért is úgy a semesterek, mint az alapvizsgák tekintetében együvé csoportosítva és önállóan kellene azoknak érvényesülniök.

Az eddig előadottakból következik azonban az is, hogy a gazdasági államtudományok kellő tanulmányozását korántsem biztosíthatja még azok kötelező hallgatása és a belőlük teendő alapvizsga. Ezek a tárgyak par excellence semináriumi tárgyak. Németországi 1911-iki utamban az egész nyári félévet e kérdés tanulmányozásának szenteltem és arról győződtem meg, hogy ottan is ugyanígy fogják fel a dolgot. A semináriumi tanulmányok ott legnagyobb részben a doctori dissertatiót készítik elő.

E tárgyak hallgatása és az alapvizsgák tehát a nagy tömeg számára az átlagos tanulmányi minimumot biztosíthatják csak, illetve biztosíthatják azt, hogy a nagy átlag egy bizonyos tanulmányi mennyiséget fektessen be a közgazdasági tárgyak művelésébe. Azt a tanulmányt azonban, amely e tárgyak sajátos természetéből folyólag egyedül képezheti garantiáját egy kielégítő közgazdasági alaposottság, érzék és műveltség megszerzésének, csak a semináriumi autodidaxissal összekötött elmélyedés adhatja meg.

Összegezve most már a németországi közgazdasági semináriumokban elért nagyszerű paedagogiai eredményeket a mi sajátos magyar viszonyainkkal¹⁾, az a meggyőződésem forrott ki, hogy a mi sajátos viszonyaink között a közgazdasági oktatásban azt az elvet kellene keresztülvinni, hogy a tanulmányi idő egy önálló kellő részének biztosítása alapján teendő vizsga foglaljon helyet a nagy átlag számára és ezenfelül igazolt semináriumi haladó munkásság mellett létrehozandó magasabb igényű dissertatio azok számára, akik államtudományi doctorátusra tartanak igényt.

Németországban a doctori dissertatiók nagyobb részének alapja lelkiismeretes semináriumi munkásság. Ami nagy részben indolens hallgatóságunk mellett nézetem szerint csak úgy érhetnék el a közgazdasági oktatást, illetőleg kielégítő eredményt, hogyha lehetőleg az mondatnék ki, amit a németek jobb egyetemlein a gyakorlat részben biztosít, hogy az államtudományi doctorátus megszerzése végett bizonyos szigorúan ellenőrzött és beigazolt eredményes semináriumi munkálkodásra van szükség.

¹⁾ E kérdés bővebb kifejtése nagyobb terjedelmet igényelne, miért is azt más helyen tartom fenn magamnak.

Korántsem gondolok ezzel a kötelező seminariumok agyrémére, mely csak a dologhoz mitsem értő laikusok agyában kisértethet. Egy valamire való seminariumba nem is szabad mást, mint a professor által arra alkalmasnak ítélt egyént felvenni, még kevésbbé megtérni ilyeneket, vagy passive viselkedőket. A német seminariumokban előre megkövetelik, pl. hogy kiki bejelentse tanulmányozandó témáját, hogy időszakonként közölje, mennyire haladt s hogy referáljon vizsgálatainak eredményéről. A seminariumokat az oda nem való elemek behatolása egyenesen agyonüti s ezért nagyon helyeselhető az a németországi gyakorlat, mely szerint a három semináriumi ülést igazolatlanul elmulasztó egyént egyszerűen törlik és belépési jogát megvonják. E rendszer mellett egyedül annak elérésére gondolok, hogy aki már államtudományi doctorként akar szerepelni, az mutasson is fel tudományosabb természetű tanulmányokat.

Önként értetődik, hogy ezzel az államtudorok száma alaposan megcsappan nálunk. Azt hiszem azonban, hogy ennek daczára is igen sokan jelentkeznének semináriumi munkálkodásra és azt hiszem, hogy a jelentkezők kellő selejtezése és kellően szigorú semináriumi rendszabályok mellett óriási haladást lehetne elérni abban a tekintetben, hogy hallgatóságunk – bár közvetlen kényszer hatása alatt – eddig nem is sejtett intensivitással vetné magát a gazdasági államtudományok behatóbb művelésére.

Magától értetődik, hogy emellett a rendszer mellett kellő számú és értelmiségű assistensre volna szükség, mert a tapasztalatok szerint 20-30 hallgató egy haladó seminariumban már nagyon is elég. A nagy szám illusoriussá teszi a semináriumot és működését az extensiv colloquiumok színvonalára süllyeszti.

Kérdés most már, hogy az írásbeli dissertatio e nagy igényű mértékének behozatala esetén mi történjék a szóbeli szigorlatokkal?

Szerintem változatlanul megkövetelendők azok is. Sőt államtudományi qualificaló erőt csakis a szóbeli szigorlatoknak, vagy mondjuk a megerősített és két részre osztott államtudományi államvizsgának adnék meg, a mostani alaki államtudományi államvizsga megszüntetésével.

Tehát a két államtudományi szóbeli szigorlatot, avagy egy bizonyos számú jog- és államtudományi egységes szóbeli szigorlatot mindenkinek le kellene tennie. Aki pedig államtudományi doctoratusra tart igényt, ezek után végzendő, legalább egy semesteri igazolt reális seminariumi munkásság eredményeként szolgáltasson megfelelő írásbeli dissertatiót, mely természetesen megfelelő seminariumi ellenőrzés, megvitatás és referálás alá esnek.

Jól tudom, hogy ilyen természetű kiképzés megadására azonban csakis egyetemi jellegű facultások alkalmasak, ahol megtalálható nem csupán a kellő könyvtári és seminariumi berendezés, valamint a *megfelelő* professori, docensi és assistensi garda, hanem ahol megvan a hallgatóság közül való kiválogatódás lehetősége is. De hiszen a jog- és államtudományi oktatást Európában és a kulturvilágban egyebütt sehol sem bízzák másra, mint egyetemi jellegű facultásra. Csak Magyarország az egyedüli kivétel in pejus.

Nem csinálhatok titkot abbéli meggyőződésemből, hogy egy modern államtudományi oktatás céljaira csakis az egyetemi facultas nyújthat elég készséget és hogy jogakadémiaiink is vagy egyetemi facultásokká teendők, vagy megszüntetendők. Hogy pedig a legszükségesebb egyéb jellegű katedrákkal megerősít ott speciálisan jog- és államtudományi facultas magában is miért nem állhatna meg és nem működhetnék kellően ami viszonyaink között, nem tudom belátni. Most, amikor 7-8 semesteres tanulmányi rendet követő jog- és államtudományi hallgató minden évben egy alapvizsgát, a harmadik alapvizsga után közvetlenül pedig államvizsgát vagy szigorlatokat kénytelen tenni, a tanulóknak merem mondani, hogy legalább 95 százalékra nézve a szakmáján kívül eső facultas semmiféle jelentőséggel nem bír. Az esetleges kivételt képező teljesen elenyésző kisebbség pedig egy-két önnálló jogi facultas létezése esetén is helyet találhat a többkarú egyetemeken.

Megjegyzem még itt, ugyancsak hazai viszonyainkra vonatkozólag, hogy a közigazgatási seminariumi munkálkodás lehetőségének conditio sine qua nonja a magyaron kívül legalább egy modern világnyelv tudása. Ebben a tekintetben óriási hátrányban vagyunk a németekkel, francziákkal anglo-

lókkal szemben. Haladó seminariumi munkássághoz tehát szerintem okvetlenül meg kellene követelnünk annak az igazolását, hogy a seminariumban dolgozni akaró egyén legalább egy ilyen modern nyelv írott szövegét kifogástalanul megértse. Hiszen még a kiélt egyetem Staatswissenschaftliches Institut-jában is megkövetelik a németen kívül legalább a francia és angol nyelv ismeretét. Ottlétemkor erre vonatkozólag Hoffmann, az intézet egyik vezetője azt mondta, hogy hiszen ez a legkevesebb, amit a közgazdaságtan modern művelőjétől követelni lehet.

Sajnosán kell bevallanunk, hogy egyedül a magyar nyelv tudásával megfelelő közgazdasági seminariumi működést végezni nem lehet. Az államtudományi oktatást tehát főiskoláinkon legalább egy szabadon választandó modern nyelv tanulásának kell kiegészítenie, hogy a haladó seminariumi munkálkodásra jelentkezőknak módjukban álljon a tanulmányozandó szövegek megértése.

El kell ismernünk, hogy az imént vázolt államtudományi képesítés megszerzése némileg fáradtságosabb és hosszabb a jelenleginél, de ezzel szemben rá kell mutatnom arra is, hogy ma az 1912: VII. t.-cikk meghozatala után, amikor az ügyvédi és bírói pályákra csak a jogtudományi doctoratus és ezenfelül öt évi gyakorlat képesít, az államtudományi képesítés még így is jóval kényelmesebb maradna a jogtudományinál, ha az ajánlott államtudorságot és a tervezett gyakorlati közgazgatási vizsgát beleszámítjuk is. Többet tanulni, mint eddig, nem árt a magyarnak.

Röviden tehát a következőkben foglalom össze azokat a szempontokat, amelyek megvalósítása nézetem szerint a közgazdasági államtudományok főiskolai oktatása tekintetében szükségesek:

1. egyetemi facultásnál nem kisebb értékű főiskola;
2. a tanulmányi időből lehetőleg kiharítandó két semesternyi idő az elméleti közgazdaságtan és irodalom, a gazdaság- és socialpolitika, a pénzügytan, a statisztika alapismeretei, a megfelelő gyakorlatok és proseminariumok számára, valamint szükség szerint egy szabadon választandó modern nyelv részére;

3. ennek az évnél végén lehetőleg egy külön közigazgatási alapvizsga;

4. absolvalás után szóbeli szigorlatok. Az államtudományi doctoratushoz ezenfelül;

5. legalább egy félévi haladó seminariumi reális működés a szóbeli szigorlatok letétele után;

6. s ennek alapján seminariumi elreferált és ellenőrzött írásbeli dissertatio.

KÖZLEMÉNYEK ÉS ISMERTETÉSEK.

Fajegészségtan.

Fajegészségügy és fajegészségtan.

(Hoffmann Géza: Die Rassenhygiene in den Vereinigten Staaten von Nordamerika 8°. XII + 237. pp. J. F. Lehmann, München, 191.-J.)

Az alábbiakban ismertetett könyv európai szószólója akar lenni az Északamerikai Egyesült-Államok faj egészségügyi mozgalmainak és intézkedéseinek, melyek a faj egészségtan bizonyos tudományos megállapításainak gyakorlati következményei. De következményei elsősorban ama világfölfogásnak is, mely az egyedet a közösség szempontjából ítéli meg s az egyed szabadságát és érdekeit a közösség érdekeinek föltétlenül alárendeli: az egyed van a közösségért s nem a közösség az egyedekért; nagy érték az egyéniség is, mely az egyedben lakozik, de sokkal nagyobb érték a faj fönmaradása és fejlődése; a fajnak, mint teremtő gondolatnak, egy adott esetben való megnyilatkozása az egyedben kifejlődő egyéniség, – egy adott eset a számtalan lehetőség közül. E világfölfogás nélkül, mely mind többek lelkében hódít teret anélkül, hogy észrevennék, a faj egészségtan tudományos követelményeinek soha és sehol sem támadhatna viszhangja faj egészségügyi intézkedésekben.

Az Északamerikai Egyesült-Államokban is éppen csak az első lépések történnek a faj egészségügy útján, mégis több történik máris, mint Európában bárhol. Nem azért, mintha a társadalmias (socialis) szellem jobban áthatná ott az embereket, mint Európa műveltebb országaiban; sőt ott az egyedies (individuális) világfölfogás túlzásai bizonyos irányokban még nagyobbak. Azonban nagyobb ott a kezdeményező, a vállalkozó szellem is és kisebb a kockázattól való félelem. Végül

azt sem kell felednünk, hogy ott bizonyos olyan intézkedések keresnek a fajegészségügy érdekeiben köpönyeget, melyek a szerezcsenek elleni gyűlöletben fogantattak a szerezcsenektől való félelem által.

Írta a szóban lévő könyvet HOFFMANN GÉZA hazánkfia, jelenleg cs. és kir. osztrák-magyar alconsul Berlinben, aki hosszabb ideig élt odaát s akinek ugyancsak amerikai viszonyokról magyarul is jelent már meg egy igen érdemes munkája (*Csonka munkásosztály, az amerikai magyarság.* 8°, 410 pp. Kiadta a Magyar Közgazdasági Társaság. Budapest, 1911). Mostani könyvében főleg a faj egészségüggyel foglalkozik; de bevezetésül – a közkelelű fogalmakkal, néhol a nem kevésbé közkeletű fogalomzavarral – előre bocsátja a fajegészségtan rövid foglatát (1 -13. l.). Mielőtt ismertetném magát a könyvet, melyet élvezettel és okulással olvashat mindenki, aki a társadalomtan újabb föladatai iránt érdeklődik, két dologra nézve kell a magam véleményét előrebocsátanom. Az egyik vonatkozik a *fajegészségtan* és *fajegészségügy* kifejezések használatára; a másik az egyedies (individuális) és a társadalmias (socialis) világfölfogásnak már előbb röviden érintett viszonyára a faj egészségüghöz.

A *fajegészségtan* szót az *eugenika* (nem eugenia!) szó magyar helyetteséül talán én ajánlottam először. A »fajegészségtan« nem adja vissza az eugenika szó nyelvi értelmét, de megmondja, mire nézve juthat el az eugenika tudományos értékű megállapításokhoz. Az »*εὐγένεια*« szó megvan az ókori görögben is és annyi mint »nemes származás«, illetőleg »jó, nemes faj«. Az eugenika tehát az eugenia tudománya. A németek a »Rassenhygiene« és a »Rassenveredelung« szókat használják helyette. A *fajnemesítés tanánál* azonban jobb a *fajegészségtan* azért, mert először is az egészség tárgyilagosába fogalom, mint a nemesség, mely mindig az ítélet megalkotójának érdekei szerint igazodik; másodsor mert az amire az eugenika valóban tudományos alaposságú útmutatást adhat, nem több, mint a faj egészségének megóvása. Ezt már egy régebbi dolgozatomban is kifejtettem (*A faj egészségétana.* M. T. T. Sz. IV. évf. 265 – 279. l.). »Rasse« magyarul fajta. A rendszertani értelemben vett faj általánosabb fogalmán, a species-en belül van az alfaj (subspecies); ennél is szűkebb kör a fajváltozat (varietas), melylyel a fajta (race, Rasse) a szónak bizonyos használata szerint összeesik. Még szűkebb fogalom a módosulat (modificatio), legszűkebb az »egyedi változat – variatio v. variáns, – mely az egyéniséghez vezet és nem egyéb, mint valamely bélyegnek egyéni sajátossága. A közönséges magyar nyelvhasználat néha nem tesz különbséget faj és fajta között, néha pedig a faj szót csak a kiválóság, a kiváló eredet, a származásbeli tisztaság, az »*εὐγένεια*«

jelölésére használja: fajalma, fajbaromfi, faj ló stb. A »fajegészségtan« ebből a szempontból is találó, mert abból a szempontból való kiválósággal foglalkozik, melyet a magyar nép a »faj« jelzővel különböztet meg.

Az eugenikának, a fajegészségtannak, mint tudománynak, pontos meghatározását a HOFFMANN könyve nem adja. Nem találjuk azt meg különben GAURON-ban sem, akitől a szó (eugenics, tehát eugenika) származik. A nagy WEBSTER-féle szótár szerint *eugenics* – »the science of improving stock, whether human or animal«. A törzs, akár emberi, akár állati, javításának tudománya. W. Roux szerint: »die Zucht gut veranlagter Lebewesen, sie ist das Ziel der Rassenhygiene«. Az 1895-ben PLOETZ-től alkotott szó (SCHALLMEYER szerint helyesebben Rassenhygiene,) H. E. ZIEGLER szerint egyértelmű a *Vererbungshygiene* szóval. »Vererbungshygiene nennt man die Bestrebungen, welche bezwecken, einer Verschlechterung der ererbten Anlagen eines Volkes vorzubeugen«. A két utóbbi meghatározás a fajegészségügyre illik inkább, mint a fajegészségtanra. *Fajegészségtanon értem én azt a tudományt, mely az élőlények (az einher) testi alkotását a faji továbbfejlődés (az emberi, illetőleg a nemzeti fejlődés) szempontjából tanulmányozza.* A faj egészségügy pedig, az emberre vonatkoztatva, ama viszonyok összessége, melyek az emberi szervezetre az emberi továbbfejlődés szempontjából befolyással vannak, illetőleg amaz elvek, intézmények és szabályok, melyek a faj egészségtan tudományos megállapításait gyakorlatilag hasznosítják. A fajegészségtan és fajegészségügy fogalmihoz hasonlóan párosított fogalmak a neveléstan és nevelésügy. Neveléstan annyi, mint *paedagogika* és nevelésügy annyi, mint *paedagogia*. Erre a mintára használom a faj egészségtan értelmében az *eugenika* és a faj egészségügy értelmében az *eugenia* szót. Hasonlóan párosított fogalmak továbbá a közegészségtan (hygienika) és közegészségügy (hygienia vagy hygiene).

Minthogy pedig maga a fejlődés, lényegét illetőleg, független a külső körülményektől, tehát emberi beavatkozásainktól is, szolgálatot a fejlődésnek csak azáltal tehetünk, ha föltételeit minél teljesebben megvalósítani, számára a lehető legkedvezőbb föltételeket megteremteni, akadályait ellenben eltávolítani igyekszünk. A társadalmi haladás nem egyéb, mint az emberi továbbfejlődés feltételeinek fokozatos megvalósítása és akadályainak elhárítása. A fejlődést, föltételeinek megvonása által, meg lehet akasztani; lehet néha lassítani is, de akkor is inkább időnként megakasztani. Csakhogy, mivel az élettől a fejlődés elválaszthatatlan, a megakasztáson nem teljes szünetelés értendő, csupán lappangó fejlődés úgy, mint ahogyan van lappangó élet, amely azonban nem megszakadása, vagyis nem teljes szünetelése az életnek. Változhatik a kifejlődés egyes

szakainak viszonylagos időtartama; de csak igen szűk határon belül változik a kifejlődés egészének időtartama, nem értve bele az időtartamba a lappangó fejlődés, a látszólagos szünetelés idejét. A termékenyített tyúktojás fejlődése a költés melegénél alacsonyabb hőmérsékleten is megindul, de csak az első barázdáig jut el. Hűvös helyre téve, hosszabb ideig megmaradhat látszólag ezen a fejlődési fokon; ha azután a költés melegére kerül, a fejlődés újra *megindul és 21 nap* alatt létrehozza a kikelő kis csirkét. Legtöbb tyúktojás fejlődése azonban, ha 8 hétnél tovább van a költés melege nélkül, nem indul ismét fejlődésnek a költés melegén sem. Benne a csíra elhal. Vannak állatok, melyeknek fejlődés a fejlődésnek magasabb fokán is megakasztható a hőmérsékletnek csökkentése által, hogy azután a kedvező hőmérsékleten ismét meginduljon és a rendestől el nem térő szervezetet eredményezzen a fejlődés. Számos állat fejlődése, ha az ahhoz szükséges feltételekben fejlődés közben ingadozás áll be, gyöngye vagy torz alakulásokra vezet. A fejlődés föltételei minden fokon azonosak a szervezet egészségének föltételeivel. A továbbfejlődés föltételei éppen úgy változnak, mint az egészség föltételei a fejlődésnek különböző fokain. Amíg a kis csirke a tojásban van, egészségének és továbbfejlődésének egyaránt legkedvezőbb hőmérsék a 39 C°, váltakozva koronként és rövidebb időre 32 Celsiusfokig való lehűtéssel. A tojásból már kikelt kis csirke *azonban* elpusztul, ha 39 foknyi melegen tartjuk. így van ez a fajfejlődéssel is. Csak egészséges nemzedék hozhat létre olyan nemzedéket, mely a fajfejlődés útján a megelőző nemzedékhez képest akkorát haladt, amekkorát haladnia fajisága és már elért fejlődési foka megengedi. Mert a kifejlődéshez a rendes körülmények között megkívántató idő jellemző az élőlények mindenik fajára nézve: az egyed fejlődésükben kimutathatólag és fajfejlődésükben minden valószínűség szerint. Es pedig különösen jellemző a kifejlődéshez megkívántató legkevesebb idő; ezen túl gyorsítani a fejlődést semmiféle eszközzel nem lehet; de lehet, amint mondám, lassítani. Amidőn a fejlődést látszólag gyorsítjuk, nem teszünk egyebet, mint elhárítjuk az akadályokat, melyek lassítottak volt, vagy megadjuk a föltételeit, melyeknek hiánya nem engedte volt meg, hogy teljes gyorsaságával haladjon. Azonban a fejlődésnek, ismétlem, nincs más föltétele, mint ami föltétele az egészségnek és az életbenmaradásnak a fejlődés illető fokán. Mi más a betegség a nem kívánatos szempontból rendkívüli egyedek kirekesztése a jövő, nemzedék létrehozásának föladatából, mint a jövő nemzedék egészségének biztosítása? És mi volna rá a legkívánatosabb egyedek párosítása és szaporaságuk előmozdítása, mint a faj életbenmaradásának biztosítása? Főbb idézett dolgozatomban a faj egészségtanáról kifejtettem,

hogy a természetes kiválogatódás nem egyéb, mint az alkalmazkodásnak egyik módja és *ezáltal* az életbenmaradásnak egyik föltétele. Csak ennyiben föltétele a továbbfejlődésnek is. De annak nem előidézője: mert nagy hiba az alkalmazkodást a fejlődéssel összetéveszteni.

A természetes kiválogatódásnak, és éppen úgy a tudatos válogatásnak, mely polgárosult társadalmakban a mindinkább csökkenő természetes kiválogatódás helyébe lép, ha az eugenika követelményei megvalósulnak, a jelentőségét idézett cikkemben a következőleg foglaltam össze (275. l.): »A kiválogatásnak más a jelentősége. Az, hogy a kiválogatott legalkalmasabbak nemcsak az életben maradáshoz, hanem a továbbfejlődéshez is leginkább biztosítják, amely azonban nem a mi tetszésünk és akaratumk szerint irányul. E független továbbfejlődés leggyorsabb akkor, ha az illető fajnak minden nemzedéke a faj legkiválóbb képviselőinek lehető legnagyobb számát tartalmazza. Silány egyedekből álló faj megáll a továbbfejlődés útján. Már pedig minden fajnak van bizonyos hajlandósága az elkorcsosulásra, ha már elérte a fejlődésnek valamely magasabb fokát. Ennek a hajlandóságnak csak egy ellensúlya van: minden adott nemzedékben a legjobb kiválogatása a következő nemzedék létrehozására, vagy legalább is a faj csekélyebb értékű képviselőinek kirekesztése a következő nemzedék létrehozásának föladatából. Ez ellensúly pedig csak akkor alkalmazható, ha minden nemzedék a lehető legnagyobb számú egyedből és egyéni tulajdonságok szempontjából lehetőleg különböző egyedekből áll. A legkiválóbb egyedek utódaiban legnagyobb az egyéni változatosság. . . . Nagy érdek tehát, hogy a kívánatos egyéniségek minél számosabb utódot hagyjanak; csekély számú utód között csekély számmal fog akadni olyan, melyben a szülői tulajdonságok csoportosulata (kombinációja) szintén kiváló egyéniséget fog eredményezni.« Az egyéni kiválóságon itt nem a mindig egyoldalú és alkalmazkodásra képtelen *genie-t* értettem, hanem az igazi talentumot, melynek legjellemzőbb vonása a sokoldalúság, illetőleg az alkalmazkodóképesség. Az igazi talentumban a sokoldalúság nem az erőnek sokfelé forgácsolásában, hanem abban áll, hogy benne a szükség szerint a legkülönbözőbb értékes tulajdonok nyilatkoznak meg; hogy nem csupán egy irányú, egyféle munkásságra képes; de képes azért arra is, hogy minden erejét kitartóan egy bizonyos munkára fordítsa. Es egy egészséges társadalomban az emberi képességek legkülönbözőbb irányú megnyilvánulásaira meg kell lenni a módoknak és alkalomoknak. Ez is egy föltétele a faj egészségének, mert az ilyen társadalmi rend nem selejtez ki semmiféle különleges képességet, mint fölöslegest, és így nem dugja be az egyedi változatosságnak forrásait.

Így vezet vissza a faj egészségéhez mindaz, amivel csak foglalkozhatik az eugenika észszerűen és tudományos alapos-sággal, menten minden nyegle ígéretéstől. Nagyon helyes tehát az eugenika valódi értelmét a faj egészségtan szóval adni vissza magyarul és így korlátozni. Amely korlátozás azonban nem zárja ki, hogy a faj egészségügynek rendkívül sokféle tényezőt ne kellene figyelembe vennie.

A faj egészségtan a maga tudományos anyagát egyaránt kölcsönzi az élettudománynak és a társadalomtanak legkülönbözőbb területeiről; benne a sajátos, vagyis az, ami számára némi tudományos különállást biztosít, nem egyéb, mint tárgy társadalmi kötelékben élő ember testi alkotása, az emberi továbbfejlődés szempontjából. Az egyes ember testi alkotásával és fejlődésével foglalkozik az élettudomány, a collectivus ember testi alkotásával a fajegészségtan, a collectivus ember lelki alkotásával a társadalomtan. A faj egészségügyi ismeretek gyarapodása tehát az élettudomány és a társadalomtan haladásától függ. A faj egészségügy fölvirágzása pedig a társas erkölcs hatalmán, a társadalmias világfölfogás uralmán múlik, azon, hogy az emberi társadalmakban mennyire tudja kiszorítani a társadalmias (socialis) irányzat, röviden a socialismus az egyedies (individuális) irányzatot, röviden az individualismust.

Socialismus és Individualismus: fogalompár két ellentétes irányzat megjelölésére. Tőlük független fogalompár a demokratia és az aristokratia. Egy harmadik fogalompár az absolutismus és a constitutionalismus: mindenkinek többféle formája és lehetősége, ugyanazzal a lényeggel többféle neve van. A demokráciával összefér úgy a socialismus, mint az Individualismus. Az aristokratia inkább kedvez az individualismusnak, de azért a socialismust sem zárja ki. Az absolutismus is lehet demokrata és hódolhat akár az individualismusnak, akár a socialismusnak. A constitutionalismus viszont lehet aristokrata, de e mellett világfölfogása és intézményei inkább felelhetnek meg a socialismus, mint az Individualismus követelményeinek.

Aristokratia vagy demokratia, absolutismus vagy constitutionalismus magában véve meglehetősen közömbös az emberi továbbfejlődés szempontjából. Jelentőséget ebből a szempontból csak az által a kérdés által nyernek, hogy egy adott nemzet továbbfejlődését történetének egy adott korszakában melyik szolgálja inkább; mert az emberi továbbfejlődést csak adott nemzetek szolgálhatják a maguk nemzeti továbbfejlődése által. Magyarország fejlődését például ma csakis a legszigorúbb constitutionalismus szolgálhatja a legőszintebb demokráciával kapcsolatban. De sohasem közömbös az emberi továbbfejlődés szempontjából a socialismus vagy indivi-

dualismus. És pedig főleg azért nem, mert a fajegészség a fejlődésnek legfőbb föltétele és a fajegészségügy követelményeinek megvalósítására csakis a socialismus lesz minden ellenvetés és félrendszer szabályokban való megalkuvás nélkül hajlandó. Az Individualismus mindig az egyén jogait fogja a faj egészségügy követelményei elé helyezni; amit alkotni fog, hódolva az új eszmék divatjának és a tudomány tekintélyének, azt másutt lerontja, hódolva az egyedek önzésének és megijedve az egyedek jajszavától, vagy hitelt adva fogadkozásaiknak. A fajegészségügyi intézkedésekhez igen gyakran erős lélek kell és erős hit az emberi továbbfejlődésben és az az önmehtagadás, amit a kis lelkek és a tömeg oly igen hajlandók keményszívűségnek bélyegezni.

Az a haladás, ami fajegészségügyi intézkedések dolgában az Északamerikai Egyesült Államokban észlelhető s amelyekkel HOFFMANN GÉZA könyve megismertet, korántsem az amerikai alkotmányosságnak vagy demokráciának köszönhető. Sajnos, a socialis világfölfogásnak sincs benne a legnagyobb része. Amerika elsőbbsége fajegészségügyi téren nemcsak onnét van, amint HOFFMANN GÉZA véli (1. 1.), hogy Amerika a józanságig értelmes, hogy benne a tiszta, gyakorlatias értelem uralkodik; és nem is vezetni éppen az az ideális törekvés, hogy a yankeeban egy új emberfajtát tenyésszen ki, mely úrrá legyen a világ fölött (14. 1.). A yankeenek mindenek fölött jellemző vonása a kérdésesen kívül az önzés és a törekvés, kihasználni az adott pillanat lehetőségeit, tekintet nélkül a jövőre. Hogy a fajegészségügyi eszmék közöttük mégis annyi teret hódítottak, annak főoka a kettős félelem a szerencsenektől és a bevándorlóktól: a szerencsenektől a fehér ember előítéleténél és fajgyűlöleténél fogva; a bevándorlóktól azért, mert leszállítják a munkabéreket és mert az Unióban szerzett pénznek nagy részét, évente sok száz milliót, vissza viszik eredeti hazájukba. A faj egészségügyi intézkedések nagy része csak ürügy a szerencsenek alkotmányos egyenlőségének kijátszására és a bevándorlás csökkentésére. A maga szempontjából a yankeenek úgy a szerencsenekkel, mint a bevándorlókkal szemben igaza van; csak abban nincs mindig igaza, hogy eljárását a faj egészségügy tudományos követelményeiből folyónak állítja és hogy önző célok érdekében a tudomány eredményeinek meghamisításától sem riad vissza főleg akkor, midőn a szerencsen fojtanak eredendő alsóbbrendűségét kell kimutatnia. Kötelessége alól, hogy a szerencsen fajta művelésére éppen annyit tegyen, amennyit tesz a fehér fajta érdekében, azzal bújik ki, hogy a szerencsen fajtának magasabbrendű kiművelésére fordított fáradság ügyis kárba veszne.

HOFFMANN GÉZA a maga könyvének rendeltetését és szükséges voltát a már úgysis igen kiterjedt német fajegészségtani és fajegészségügyi irodalomban azzal magyarázza, hogy még hiányzik ott a saját szemléleten alapuló ítélet az amerikai fajegészségügyi intézkedések gyakorlati beválása és az intézmények gyakorlatba átültetésének módja felől. HOFFMANN amerikai tartózkodását, hivatalos és társadalmi összeköttetéseit minden dicséretre méltó buzgalommal fölhasználta arra, hogy személyes tapasztalatokat szerezzen az eddigi fajegészségügyi irodalom említett hézagainak kipótolására. Könyve a maga elé tűzött föladatot kitűnően meg is oldja. Sőt ezen túl is megy, midőn könyvének jó harmadrészét (151-235. l.) a faj egészségtani és fajegészségügyi irodalom igen gondos jegyzékének szenteli, miután megelőzőleg három függelékben (126-150. l.) közli 1. *Michigan* állam házassági törvényének (1905.) faj egészségügyi vonatkozású 6. szakaszát, 2. különböző államok (*Indiana* 1907., *Kalifornia* 1909., *Connecticut* 1909., *Washington* 1909., *Jowa* 1911., *Nevada* 1-911., *New Jersey* 1911., *New-York* 1912., *Kansas* 1913., *Michigan* 1913., *Északi Dakota* 1913., *Oregon* 1913.) törvényhozási intézkedéseinek szó szerinti szövegét, melyekkel bizonyos egyéneknek szaporító képességüktől megfosztását rendelik el; 3. az 1907. évi bevándorlási törvénynek 2. szakaszát, mely felsorolja, kiknek letelepülése tilos az Egyesült Államokban azért, mert testileg, szellemileg vagy erkölcsileg nyomorékok, illetőleg mert őket a vizsgáló orvos szellemileg vagy erkölcsileg alsóbbrendűnek találja.

A könyvnek többi része (1 -125. l.) öt fejezetre oszlik: 1. a fajegészségtan tudományos alapja (1-13. l.); 2. a fajegészségügyi nézetek térhódítása az Egyesült Államokban (14-33. l.); 3. a házasságnak fajegészségügyi szabályozása (34-68. l.); 4. az alsóbbrendű egyedek terméketlenítése (69-109. l.); 5. a bevándorlók megválogatása (110-125. l.).

Az első fejezet, mely a legrövidebb, a szerző saját szavai szerint sem követel tudományos figyelembevételt és inkább csak arra való (X. l.), hogy a könyv további fejezeteit a fajegészségtanban (illetőleg az élettudományban) nem járatos olvasónak is érthetővé és így szélesebb köröknek is hozzáférhetővé tegye.

A második fejezet élénken ecseteli az egész Unió érdeklődését az örökléstudományi és fajegészségtani kérdések iránt. Idézi WILSON elnök következő szavait, melyeket elnöki beköszöntőjében mondott: »Az egész ország felébredt és látja az emberi örökléstudomány rendkívüli jelentőségét, valamint annak alkalmazhatóságát az emberi család nemesítésére.« Állást foglal bizonyos kérdésekben a közvélemény is. A születések számának csökkenése a magasabb körökben

általános aggodalmat kelt és a yankee-k csekély szaporaságát nemzeti szerencsétlenségnek tartják. ROOSEWELT mondása a faji öngyilkosságról szálló igévé lett. A jobb osztályok fogyó szaporasága az alsóbbrendű néprétegek túlsúlyára vezet. A jótékonyági egyesületek évi nagygyűlésein számba veszik azt a hatását a közjótékonyágnak, hogy a kevésbé kívánatos egyedek fönmaradását támogatja a kívánatosabbak rovására. Az antialkoholizmus, az ifjúság nemi fölvilágosítása mindkét nem számára egyforma kötelezettségével a tisztaságnak és az önmegtartóztatásnak, a prostitúció eltörlése minél több szószólóra talál. Nebraskában már nincsenek bordélyházak. Kalifornia és New-York kötelezővé teszik a nemi betegségek bejelentését a hatóság előtt. És ami fő, nem kaczagjak ki a nemi eréiTyek hirdetőit. Hangoztatják a háborúnak fajrontó következményeit; a más emberfajttal való keveredést szégyennek, bűnnek tartják. Sőt a legtöbb yankee csak az észak-európai fajtát tartja magával egyenlő rangúnak. Mindenütt hangoztatják a nem kívánatos egyedek szaporodásának korlátozását és a kívánatos egyedek szaporaságának előmozdítását. Az oktatás legkülönbözőbb ágazataiban mind nagyobb teret juttatnak a fajegészségtannak. Síkra száll a hivatalos Amerika is. New-York államban 1911-ben szerveztek, az állami jótékonyági hivatalnak alárendelve, egy *fajegészségügyi* hivatalt (Bureau of Analysis and Investigation), melynek egy hirdetményéből szerző igen érdekes részleteket idéz (p. 21-24.). Chicagóban 1909. óta létezik egy intézet fiatalkorú bűnösök tanulmányozására (Juvenile Psychopathic Institute). Hasonló vizsgálatokkal más helyeken is foglalkoznak a fiatalkorúak bíróságai. És tanulmányozzák psychopathologiai szempontból *hivatalosan* a fölnoált bűnösöket is. Magánintézmények tanulmányozzák faj egészségügyi szempontból a kéjnököt, mások a süketnémákat. Ismerteti szerző az amerikai tenyésztők egyesületének (American Breeders Association) egy 1906-ban alakított bizottságából létrejött faj egészségügyi hivatalt (Eugenics Record Office), mely az amerikai fajegészségügyi törekvések központjában áll, azoknak leghivatottabb vezetője. Ismerteti azután az adatok gyűjtésére rendszeresen kiküldött szakemberelv («Field workers») tevékenységét és végül általánosságban jellemzi az amerikai faj egészségügyi irodalmat, reámutatva annak gyakorlatias irányára és a hasonló német irodaloméval ellentétben álló népszerű alaphangjára. Jól jegyzi meg itt szerző, hogy ebben is a tömegmunka, a tömegekre való hatás a fő törekvés, mint az Egyesült Államokban általában. A szabatoságért és tudományos alaposágért a gyakorlati eredményekben keresnek és találnak is kárpótlást.

A harmadik fejezetben a házasságoknak faj egészségügyi

szabályozásáról szerző először ismerteti az örökléstudományi okokat, melyek terhelt egyének házassága ellen szólnak. Ennek egyik ellenszere volna a terheltséget törvényhozási úton házassági akadálylá tenni. Részletesen felsorolja és megvilágítja az ez ellen fölhozható okokat: 1. hogy az ilyen intézkedések még koraiak; 2. hogy erkölcstelenségre indítanak; 3. hogy a terhelték szaporodását még sem gátolják meg; 4. hogy minél terheltőbbek az illetők, annál kevésbé tartják meg az ilyen tilalmakat; 5. hogy az elfajult családok tilalmak nélkül is kihalnak; 6. hogy a házassági tilalmak körösztülvihetetlenek; 7. hogy a népszaporodást csökkentik; 8. hogy károsak az egészségre; 9. hogy kényszereszközökkel nem biztosíthatók; 10. hogy elméleti és érzelmi okok is szólnak ellenük és végül 11. hogy hiszen a fogyatkozások, melyek miatt a házasságot megtiltják, nem is öröklődnek. Ezzel az ellenvetéssel szerző igen röviden végez, utalva arra, hogy a tudomány ezt a kérdést már eldöntötte. Én magam a kérdést oly végleg eldöntöttnek nem tartom, sőt azt hiszem, bizonyos terheltségek kivételével, melyek föltétlen házassági akadályt kellene' hogy képezzenek, esetről-esetre mérlegelendő, amire törvénykezési tömegmunka sohasem képes. A rendelkezésre álló irodalom alapján több sikerrel czáfolja meg a szerző a többi ellenvetést. Azután ismerteti azt a nézetet, mely az orvosságot maguknak a házasulandóknak részén a kellő belátástól, attól várja, amit én társaserkölcsnek nevezek. Majd táblázatosan közli (00. és 51. l.), hogy az egyes államok mely fogyatkozásokban állapítanak meg házassági akadályt. A megállapítások egyik része, melyet az I. táblázat közöl s melyek inkább elméleti gyöngyeségekre vonatkoznak, első sorban jogi tekintetekből fakad. Fajegészségügyi tekintetekből fakad a megállapítások másik része, melyeket a II. táblázat közöl. Ilyen akadályok: 1. nyavalyatörés; 2. nemi betegségek; 3. az, hogy valaki nyilvános szegényellátásban részesül; 4. iszákosság; 5. megrögzött bűnözés; 6. előrehaladott tüdővész; 7. egyéb örökölhető betegségek. Az 5. és 6. akadály csak Washington államban, a 7. csak Indianában szerepel. 13 állam egyáltalában nem ismer ilyen nemű törvénybeli házassági akadályokat; ellenben Észak-Dakota és Oregon 1913 óta egészségi bizonyítványt követelnek meg a házasságkötéshez. Külön foglalkozik azután szerző a szabályzatokkal, melyek a tilalmak megtartását biztosítják, továbbá, hogy mennyiben tartják meg valóban a törvényeket, minő ilyen ügyekben a bírói gyakorlat. Természetes, hogy a törvények kijátszása igen könnyű dolog ott, ahol a legközelebbi szomszéd állam megengedi azt, amit a másik megtilt. A házasságot egyszerűen ott kötik, ahol akadálytalanul köthetik. Igaz, hogy számos állam érvénytelennek nyilvánítja a házasságot, melyet

a saját törvényeinek kijátszása céljából kötöttek másutt; de azért ez mégis inkább csak a röghöz kötött szegényebb emberre nézve áthághatatlan akadály. Sokan úgy vannak vele, mint ahogyan van az európai utazó az amerikai étkező-kocsikban az itallal. Hosszabb utakon többször is tapasztalhatja, hogy egyszerre csak elszedik előle a szeszes italokat, mert a vonat olyan állam területére ért, ahol az étkező-kocsikban szeszes italt árusítani nem szabad. Egy óra múlva esetleg ismét visszarakhatják a palaczkokat, mert a vonat már olyan állam területén rohog, ahol az alkoholt kevésbé tartják ártalmasnak.

Sokkal egyöntetűbb az Egyesült Államok fölfogása a fehér és a színes ember keveredésének megakadályozásában, amivel a szerző föltűnő rövideggséggel és teljesen yankee megítéléssel foglalkozik (67-68. 1.). Szerző úgy véli, hogy ez a titalom csak következménye az angolszász törzs természetes undorodásának az alsóbbrendű fajtákkal való nemi egyesüléstől. Aligha bizonyítja ezt az undorodást a mulattoknak ma is mindinkább növekedő száma és főleg az, hogy a déli államokban a rabszolgaság idején általános szokás volt néger ágyasnőket tartani és e szokás még ma sem szűnt meg. Persze hajdan érdek volt a rabszolgákat szaporítani; ma nem érdek színeseket nemzeni, mert ma már a színesek is jogokat és a nemzeti javakban részt követelnek. A fehér ember pedig sohasem fogja elismerni, hogy a színes vele egyenlő rangú, tehát egyenlő részt is követelhet. Legalább 32 állama az Uniónak bünteti szigorúan a fehér embernek a feketével való nemcsak házassági, hanem házasságon kívüli nemi egyesülését is. Kevés állam bünteti a sárga emberrel való egyesülést is. De teljesen szabad a színesek keveredése egymás között. A büntetés, mely fehér embernek színessel való házasságkötését sújtja, tíz évi börtönig terjedhet nemcsak a házasságkötésre, hanem a házasságnál közreműködőkre is. Az Unió törvényszékei ismételten megállapították, hogy a törvények, melyek a színeseket így lealázzák, nem állanak ellentétben az alkotmánynak azzal a parancsával, hogy az Uniónak minden polgára egyenlő bánásmódban részesüljön. Ha a fajegészségügy követelményei csakugyan nem engedik meg a fehér és a színes ember egyenlőségét, azt képmutatás nélkül be kell vallani. De vajjon a faj egészségügy követelményei nem engedik meg, hogy a színes ember ne járhasson ugyanabba az iskolába, ugyanabba a templomba, mint a fehér ember; hogy ne utazhassék ugyanabban a vasúti kocsiban, hogy ne lehessen választó és esküdt? A faji gyűlölet és faji önzés lólába nagyon is kibújik a fajegészségügyi érdekek köpenye alól.

A negyedik fejezet, mely az alsóbbrendű, a szaporításra nem való egyedek terméketlenítéséről szól, a legterjedelme-

sebb. És valóban, az erre vonatkozó intézkedések a legamerikaiabbak. Testi és szellemi, sőt erkölcsi fogyatkozások is szerepelnek Európában is, mint a házasságnak akadályai, illetőleg bontó okai. De odáig az öreg Európa mégsem mert elmenni, hogy a köz érdekében nemzőképességétől fosszon meg valakit. Pedig csak egy kis logika volna hozzá szükséges. Ha lehet embert büntetésből vagy a köz érdekében halállal sújtani, megfosztani nemcsak az élet örömeitől, de magától az élettől is: akkor miért ne lehessen megfosztani az élet örömeinek attól az egyetlen részétől, mely abban a tudatban áll, hogy van saját gyermekünk. Mert igen könnyen, aránylag nem is veszedelmes műtéttel meg lehet fosztani a hím egyedét a nemzőképességtől anélkül, hogy megfosztanók a nemi élvezetektől. Ez az eljárás hím részen az ondóvezeték női részben a petevezeték egy darabjának kivágásában áll: az előbbit vasektomiának (ondóvezeték = vas deferens), az utóbbit fallektomiának nevezik (petevezeték = oviductus, tuba uterina v. Fallopii vagy elavult névvel salpinx, amiért salpingektomiának is mondják). Nem korcsosítja el sem a másodlagos ivari bélyegeket, illetőleg azoknak kifejlődését nem gátolja meg és a szervezetben egyébként sem idézi elő azokat az elmére is kiható nagy változásokat, melyek a herék eltávolításának, a kiherélésnek, vagy a petefészkek eltávolításának nyomában járnak. A kiherélés valóban megnyomorítja, megcsonkítja, férfiatlanítja az embert. Annak tehát ma sem törvényszéki, sem faj egészségügyi szempontból nincs szószólója. *Büntetésből* való alkalmazását is kizárja az igazságszolgáltatásnak az az iránya, mely csak javítani és, ahol javítani nem tud, csupán ártalmatlanná tenni törekszik. Szerző először is leírja H. C. SHARP után a vasektomia, majd a fallektomia műtételét. Mint nem szakember, aminek egyáltalában nem is akar látszani, ismétli azt a tévedést, hogy az ondóvezetéknek a here felőli csonkját nyitva kell hagyni, mert különben a here »váladéka« nem ürülhet ki, nem juthat a vérbe és így nem érvényesítheti, mint belső váladék, azt a hatását, melynek következménye a másodlagos ivari bélyegek megmaradása, pl. a párzási ösztön és képesség, férfiaság stb. Újabb kísérletek a herének, mint belső elválasztásokat végző és a másodlagos ivari bélyegeket belső váladékai által kiválasztó mirigynek szerepét másként mutatják. A herének az a terméke, mely az ondóvezetéken át ürül ki, nem váladék, az a hím szaporító sejtekben áll. Ezek sem maguk, sem netaláni saját termékeik különben sem jutnak a vérbe. A herének ama belső váladékait, melyek nélkül a másodlagos ivari bélyegek nem alakulnak ki, a herecsatornácskák közötti kötőszövetben foglalt különleges sejtek termelik. Azoknak, mint egyáltalában a első váladékoknak, nincs szükségük kivezető csatornákra,

hogy a vérbe juthassanak. Kivezető csatornájuk nincs a már régebben ilyenekül ismert belső elválasztású mirigyeknek, a pajzsmirigynek és a mellékvesének sem. A here szaporító sejtjei és csirahámsejtjei el is sorvadhatnak vagy kifejlődésük el is maradhat, azért, ha amaz interstitialis sejtek kifejlődnek, és működnek, a másodlagos ivari bélyegek kialakulnak, illetőleg megmaradnak. Erről a HOFFMANN forrásainak még nem volt tudomásuk. STEINACH 1910-ben mutatta ki, hogy a patkányok másodlagos ivari bélyegei kifejlődnek akkor is, ha a fiatal állatok heréit kivágjuk és hasfaluk izmai közé varrjuk be. A hasfalak izmai közé illesztett herékbe belenőnek a véreerek, azok beleiktatódnak az állat vérkeringésébe; a herékben a szaporítósejtek elsorvadnak, de meggyarapodik a kötőszövetük és abban számos interstitialis sejt észlelhető, az átvágott ondóvezeték herefelőli csonkjának sem szükséges tehát nyitva maradni, mert a nyílason át folytatólag kiürülő ondósejteknek nincs részük a nemi ösztönnek, a párosodó képességnek és a férfiaság egyéb tényezőinek megmaradásában.

Ismerteti azután szerző az eseteket, melyekben a vasektómia alkalmazása megokolt. Az minden olyan egyeden, aki nem tartható állandóan elzárva, de akinek oly hibái vannak, melyeknek utódaira átörökítése a társadalomra fokozott veszedelem volna és a fajromláshoz hozzájárulna. Itt is ismerteti a szokásos ellenvetéseket, melyek jórészt azonosak a házassági tilalmak ellen fölhozhatókkal. Különösen fölemlítendő az az ellenvetés, hogy a nemzés kockázata nélkül közöszülők különösen hajlandók lesznek a fajtalanságra s az erkölcs elleni merényletre. Továbbá, hogy a műtét végrehajtásához föltétlenül bírói ítélet kellene ugyan, de akkor is igen nehéz kérdés, hogy adott esetben ki adja majd az ítélet alapját képező szakvéleményt. A komoly ellenvetések főleg gyakorlatik, vagy az eljárástól várható közhaszon nagyságát mérlegelik és azt, hogy nem volna-e ugyanaz a cél más módon is elérhető. Az általános emberi szempontból fakadó aggodalmaknak azonban hova-tovább el kell némulniok ama magasabbrendű emberiség parancsa előtt, mely követeli, hogy a jövő és a faj üdvét a jelen jajszavainak és az egyed föláldozásának árán is meg kell vásárolni.

Következik azután (95-109. 1.) az idevonatkozó törvényeknek, valamint eddigi alkalmazásuknak ismertetése. Két táblázat mutatja, hogy mely államok rendelik el a terméketlenítést egyáltalában (összesen eddig 12 állam), minő műtét által, kinek az ítélete alapján, minő célból; tilos-e az ítéleten nem alapuló terméketlenítés; minő büntetteseken, minő testi, szellemi és erkölcsi fogyatkozások esetén mondható ki. Ami a műtétek statistikáját illeti, például Indianában SHARP maga 1899-től 1907-ig, tehát mielőtt Indianában törvény rendelte el, végezte

az illetők kívánságára 176 esetben, a törvény rendeletére 1907 és 1908-ban 125 esetben. PFISTER 116 esetben, egészségi okokból, csak nőkn. A tapasztalatok, melyekből a szerző még egész sort idéz, még nem elegendők végleges ítéletre. Azonban máris hangoztatják illetékes egyének, hogy azoknak, akiknek házasodása különben tilos volna, ezt a vasektómia, illetőleg fallektómia föltételével meg kellene engedni sok esetben, midőn ezáltal a házaselet üdvös hatásai a fajromlás veszedelme nélkül érvényesülhetnének.

Az ötödik fejezetet, mely a bevándorlási tilalmakkal foglalkozik elég röviden, nem kívánom ezúttal ismertetni. Sajnos, nekünk magyaroknak elég okunk volt már eddig is foglalkozni az Egyesült Államok bevándorlási rendszabályaival. Azokkal a Magyar Társadalomtudományi Egyesület különben is foglalkozni szándékozik a legközelebbi jövőben egy újabb kivándorlási szaktanácskozmány keretében.

Az előadottak, azt hiszem, mindenkiben fölkelthetik a vágyat, hogy HOFFMANN GÉZA érdekes és értékes könyvét eredetiben is megismerje. De megmutathatják azt is, minő szükséges és időszerű volna a faj egészségügy kérdéseivel Magyarországon is rendszeresen és megállapított terv szerint foglalkozni. Egyesületünk most készül egy külön faj egészségügyi bizottságot alakítani és annak működéséhez a Budapesti Orvosegyesület és a Közegészségügyi Egyesület támogatását is kikérni.

Apáthy István.

Társadalomtan.

A vallási élet kezdetleges formái.

{Durkheim: Les formes élémentaires de la vie religieuse, Paris, 1912.}

A kiváló francia tudós e munkájában a primitív vallásrendszereket tárgyalja sociologiai vonatkozásaikban, annak a módszernek ¹⁾ alapján, melyet már egy korábbi művében közzétett, felhasználván az idevágó kutatások összes eredményeit. DURKHEIM módszerének alap gondolata a tudományos objectivitás elve, melyet a természettudományok már régen meg-

¹⁾ Les régles de la méthode sociologique, Paris, 1912, VI. kiad.

valósítottak. Első szabálya, hogy a társadalmi jelenségeket dolgoknak kell vennünk, félretéve minden előítéletet, ami a kutatót az igazság megállapításában gátolja. A sociologusra nézve a különböző társadalmi mozgalmak, eszmék, hiedelmek stb., csak tények, s a kutatónak – DURKHEIM szerint – nem az a feladata, hogy ezeknek igazságáért síkra szálljon vagy ártalmasságukat vitassa; mert ezek az értékelések viszonylagosak és subjectivek. Ezeknek az elveknek, melyeket DURKHEIM fejtett ki, először és munkáiban többé-kevésbé következetesen keresztül is vitt, a sociologia dogmájává kell lenniök, mert csak így lehet egykor tudományyá.

Minden idetartozó kutatásnak – DURKHEIM szerint – a meghatározásból kell kiindulnia s ennek a definíciónak magában kell foglalnia a jelenségnek mindazokat az általános jellemvonásait, melyek minden más egyéb jelenségtől megkülönböztetik.

E szóban levő nagy munkája is a meghatározásból indul ki. A vallásnak legfőbb eleme valamely hiedelem vagy hiedelmek, azután a szokások, szertartások, amelyek a szentnek tartott, egyéb dolgoktól elkülönített vagy tiltott dolgokra vonatkoznak; ezek a hiedelmek és szokások azután egy bizonyos erkölcsi közösséggé, vagyis egyházzá egyesítik azokat, akik ezeket hiszik és gyakorolják.

Minden vallásnak vagy vallásrendszernek, a legöszetebbnek éppúgy, mint a legegyszerűbbnek van egy közös jellemvonása, t. i., hogy a dolgokat két csoportba elkülöníti: egyháziakra és világiakra, más szóval megkülönböztet szent és profán dolgokat. A vallásos hiedelmek oly képzetek, amelyek kifejezik a szent dolgok természetét, az egymáshoz való és a profán dolgokhoz való viszonyukat. A szertartások pedig azok a szabályok, melyek előírják az embernek a szentnek tartott dolgokkal szemben tanúsítandó magaviseletét.

DURKHEIM alapos bírálat alá veszi a vallások keletkezéséről szóló két elméletet: az animismust és naturismust. Szerinte mindkettő csak elmélet, melyet tudományosan kézzelfogható módon igazolni nem lehet.

A két emelet közül az első, melynek főleg SPENCER és TYLOR voltak a hirdetői, a vallásos hiedelmekben csak hallucinációkat lát, melyeknek úgyszólván semmi realitásuk sincs. Ez az elmélet azonban, DURKHEIM szerint, korántsem nyújt kielégítő magyarázatot; nem érteti meg a vallásnak a culturára, a társadalom kialakulására való hatását, na nem látunk benne mást, mint kósza álmoknak és illúzióknak tömkelegét; a vallásos élet és annak jelentőségei éppen olyan realitások, éppen olyan adottságok, mint a chemiának vagy physikának jelenségei.

A másik elmélet, a naturismus, melynek MAX MÜLLER a

megalapítója, DURKHEIM szerint éppen ilyen alapos hibában szenved. A naturismus lényege, hogy a vallásos érzelmet a természeti erőknek az emberi kedélyre gyakorolt hatása hozta volna létre. Ha ez így volna, a vallásos érzelmenek szükségképpen meg kellett volna szünni abban a mértékben, amint a természet megismerése előre haladt. A természeti erők hatása mulékony, már pedig a vallás az emberi természetben gyökerezik.

A vallásos élet legkezdetlegesebb formája a totemismus. A totem, mely rendszerint valamely természeti tárgy, állat, növény stb., a neve, egyúttal simboluma a társadalmi élet legkezdetlegesebb alakjának: a clan-nak. Minden clan-nak megvan a maga totemje, ez sohasem egy az ugyanazon tribus-hoz tartozó egyéb clan-okeivel. A különböző családok összeházasodásával a totem a fiúgyermek örökébe megy át. A totemismus voltaképpen az alapja a feudális korból fennmaradt címerek használatának.

A totem – mint szerzőnk kifejti – nemcsak címer és simbolum, hanem szent dolog, vallásos tárgy is. Az illető állatot vagy növényt bántani vagy táplálékul felhasználni nem szabad. A többi clan-ok vagy phatriák totemjeit azonban már nem kímélik s éppen ebből következteti DURKHEIM WUNDT-tal és TYLOR-rel szemben, hogy a totemismusnak nem lehet a lélekvándorlásban való hit az alapja. A totemismus nem állatimádás s a totemhez nem könyörögnek mint istenséghez a primitív népek; magukkal egyenlő rangúnak, és segítő társuknak tartják, s amit tisztelnek, az egyedül az állat vagy növény képe, mint simbolum.

Kimutatja azután, mi módon bontakoztak ki a többi vallási fogalmak: a lélek és szellem. Az előbbihez az emberek úgy jutottak, hogy saját énjükre is átvitték a szent és profán megkülönböztetést. A szent, a finom és anyagtalan dolog lett a lélek, az a titokzatos substantia, mely ellentétben van az anyaggal, a testtel. A lélek fogalma tehát éppen úgy mint a többi vallásos fogalom, collectiv eredetű. Mert az egyéni lélek voltaképpen nem is egyéb, mint a tömeg collectiv lelkének egy része. A szellemekben való hit a totemismusból származik; a szellem – mint DURKHEIM kimutatja – nem egyéb mint az elődök lelke, amelyet a totem, valamely természeti tárgy: állat, növény, szikla stb. alakjában képvisel. Ez a szellem az illetőnek mintegy második énje.

Részletesen tárgyalja DURKHEIM a cultusok eredetét. Két csoportot különböztet: negatív és pozitív cultust. Az egyik csoportba tartoznak a tilalmak és az abstinencia különböző ftdójai, a másikba az áldozatok, engesztelő rítusok stb. Bebizonyítja, hogy a látszólagos ellentétek és megkülönböztetések mindig egy és ugyanazon forrásból erednek. A társadalmi

élet egysége és különbözősége okozza a szent dolgok és lények egységét és különféleségét, s bármennyire bonyolultak is a vallási élet nyilvánulásai látszólag, lényegükben egységesek és egyszerűek. Céljük felemelni az embert önmagából egy magasabb életbe; ezt az életet fejezik ki a vallásos hiedelmek, s a rítusok, ceremóniák pedig a különböző funkciókat szervezik.

A vallásnak a félelemből, a természeti erők hatásából, vagy meg nem értéséből való magyarázata, amely, minthogy tekintélyes tudósoktól származik, már szinte átment a köztudatba, DURKHEIM szerint téves. A vallás egy, az egyénen kívül álló hatalomban gyökerezik, ez pedig a társadalom. A vallás collectiv eredetileg, csak azután lett egyéni érzelemmé. Már ebből is látjuk, hogy a DURKHEIM álláspontja homlok-egyenest ellentéte a történelmi materialismusnak. Minden vallásos hiedelemnek kezdete a totemismus, mely kezdetben csak a clan szűk körére szorítkozott. Majd később a totemikus vallás a különálló cultus egyesülése folytán rendszer-alakot öltött, ez lett az alapja a politheismusnak. Tehát nem lehet a politheismust természeti erők megszemélyesítéséből magyarázni.

DURKHEIM a vallási élet összes tényeiben, alakulataiban jelenségeket lát, melyekkel a kutatónak számot kell vetnie. A vallás az emberi élet legfontosabb ténye, mert a civilisatio, a művészet, sőt a tudomány is belőle származik. DURKHEIM szerint a racionalista tudósok, kik a vallást úgy fogják föl, mely a hívők számára mintegy hivatva van megismerés a határain túl levő kérdésekre feleletet adni, félreismerték a vallás lényegét. Mert a vallás nem hézagpótló, ennél jóval több. Szerinte külön terrénum és egyetért WILLIAM JAMES-szel, a vallás egyik legnagyobb modem védelmezőjével abban, hogy a vallásos hiedelmek külön specifikus tapasztalaton alapulnak, amelyeknek bizonyító értéke nem áll alább a tudományos tapasztalatokénál, habár azokétól merőben különböző. Bizonyítja, hogy a nagy társadalmi intézmények a vallásból eredtek. Igaz ugyan, fejtegeti tovább DURKHEIM, hogy a vallásos eszmék világa tulajdonképpen egy nem létező világ, mert a vallás mindent eszményít, a jót éppúgy, mint a rosszat. Ez a vallások lényeges jellemvonása. Magyarázatát a collectiv életben találja, melynek a vallás természetes terméke. Az ember ugyanis a társas élet kialakulásával nem ismer többé önmagára, s átalakulva érzi a dolgokat, melyek őt körülveszik. »Hogy számot vethessen a sajátos benyomásokkal, melyeket érez, a dolgoknak, melyekkel legközvetlenebb viszonyban van, olyan tulajdonságokat kölcsönöz, amivel azok nem rendelkeznek; olyan kivételes hatalommal ruházza fel őket, amilyennel a közönséges tapasztalat szerint nem bírnak«. A vallás tehát társadalmi productum, de individualizálódik. Ezt

DURKHEIM már a totemismusnál kimutatja; a clan-hoz tartozó totem ugyanis egyénivé lesz.

A tudomány és a vallás megkülönböztetését sem lehet figyelmen kívül hagynunk, melyet DURKHEIM a legelfogulatlanabbul, legtudományosabban, tehát egyúttal legelfogadhatóbban állapított meg.

A tudomány a vallásból bontakozott ki, tehát voltaképpen a tudományos gondolkodás, a tudományos logika nem egyéb, mint a vallásos gondolkodásnak egy megtisztult és legtökéletesebb formája. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a tudomány ellentétben van a vallással vagy hogy szükségképpen tagadása a vallásnak. A vallás egy külön létező; külön adottságoknak a rendszere, s emellett alkotó, működő erő; ennek létét a tudomány nem tagadhatja, sőt feladatuk különböző lévén, nem is pótolhatja, mert a tudomány csak megértet, csak magyaráz, míg a hit megindítja az alkotó készséget és erőt ad. Természetesen a tudományok előrehaladtával kisebb lesz a jelentősége, de ez nem azt jelenti, hogy megszűnik, hanem átalakul és módosul, mert mindinkább az előbbinek ellenőrzése és befolyása alá kerül.

A munka befejezésében megkísérli a collectiv fogalmak keletkezésének magyarázatát.

DURKHEIM e nagy művének legfőbb érdeme elsősorban tárgyilagossága. Nem kutatja a racionalisták szerint nevetséges és alantas hiedelmeknek logikai értékét a mai ember szempontjából. Mélyreható analysis; nem a priori elfogadott elveknek alapján állapítja meg a kezdetleges vallásrendszerek közös, állandó jellemvonásait és fejt ki a hiedelmek, a ceremóniák s a collectiv társadalmi erők közt levő logikai kapcsolatokat. Bebizonyítja a vallásos és társadalmi erők egységét és hogy a vallási és társadalmi alakulatok egymástól elválaszthatatlanok. Minthogy pedig a vallási és társadalmi alakulásokban spiritalis erők működését látja, a legerősebb érvet nyújtja ebben a munkájában a történelmi materialismus néven ismert elmélet ellen.

Balla Antal.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület.

Előadás a színésről.

Egyesületünknek a hivatások sociológiája köréből megindult előadásai sorozatában múlt évi *november hó 16.-án* a Nemzeti Múzeum dísztermében JÁSZAI MARI művésznő előadást tartott »Színész és, közönség« címén. A külön füzetben is kiadott előadás tartalma a következő volt:

Senkisem tudja hova sorolja a színészetet. Ipar-e, művészet-e, csúszómászó-e vagy repülő lény? Reproducáló-e vagy alkotó?

Hányféle fogalom torlódik össze előttem ebben az egy szóban, aki egyszerre együtt látom benne mindazokat a tényezőket, melyekből áll: a józanul a földön taposó mesterember valamennyiének kezemunkájától kezdve fölfelé az iparművészetek productumainak fölhasználásával még följebb az alkotó művészetek valamennyiének felölelésével veszi körül tulajdonképpen lényegét, az éltető forrását, a költő művét: az Igét! Mert az Ige a színészet lényege.

A költő műve a »művészet« a színészetben. Ez a mi atyafiságunk a művészettel. Ez a sárkány szárnya, melyen mi is megjárjuk néha az Olympusokat!

Egyszer már hasonlítottam a színészetet olyan tündérléányhoz, kinek feje az égig ér, de az uszályát a sárban húz kodja, és mindent magán visel, ami a kettő között elfér. Csoda-e, ha az emberek nem találják helyét, és majd isteni művészetnek, majd szennyes, erkölcstelen foglalkozásnak nevezik, mely miatt a szülők kitagadják gyermekeiket. És ... mindenikben igazuk van az embereknek, mert az utóbbit sem vehetjük tőlük rossz néven. Hiszen maga az egy Petőfi, aki nem állott a társadalom különböző osztályaiból, hanem egy ember volt, ugyanezt a véleményt mondta ki róla: »Minden művészetek fején a korona a mi művészetünk«, írta, mikor színész lett és megutálta és nyegle elősdieknek nevezte pályatársait, mikor hátat fordított nekik. Természetesen ekkor is különválasztotta a színészetet a színészekről. De a nagyközönség ezt nem bírja. És itt a kulcsa a nagy fogalomzavarnak a nagyközönség részéről; mert íme, van-e a földön még egy olyan foglalkozás, mely az emberi különbözőségnek, a lángeszű hivatottnak, a tehetségtelen, de furfangos törtetőnek, az együgyű fantastának és a rosszhiszemű dologkerülőnek olyan skáláját volna képes magában foglalni és elfoglalni, mint a színészet!

»Úgy-e bár kisasszony, a színészet nagyon megerőltető foglalkozás?« kérdezi a tábornokné Magdától az »Otthon« című darabban; mire a színésznő – mintha csak hallanám – feleli: »Ez attól függ nagyságos asszonyom, hogy milyen módon űzi az ember.« Íme, ez az! A színészetet a legkülönbözőbb módon lehet űzni; mert pl.: nem lehet egy pár olyan rosszul megvarrott csizmát vásárra vinni és eladni, mint amilyen rosszul játszva egy szerepet el lehet adni a közönségnek, aki nem fogja azt észrevenni, hogy rosszul van játszva, hanem azt hiszi, hogy a szerep rossz. Viszont úgy is lehet játszani, hogy a színész meggyújtja magát a közönségnek és lobog neki, mint a szurokfáklya; de rosszul mondom: az ilyen színész a saját maga gyönyörűségére gyullad ki, mert amelyikünk eleve arra számít, hogy tessék valakinek, az kilép a darab szellemének a keretéből a saját kis útjaira, melyek mindig ugyanazok lévén, természetesen sablonná válnak és magukban hordják a büntetésüket, mert a legmegrögzöttebb modorosságba döntik az embert, melyből nincs többé menekülés; az ilyen színész eredeti alakítást többé producálni nem fog.

És amekkora különbség van színjátszás és színjatszás között, olyan határtalan különbségeket tapasztalunk a bánásmódban, melyben a társadalom bennünket részesít; nemcsak az egész színészetet a két végletén, hanem bennünket egyes színészeket is. Nemcsak az ó-korban vagy a múlt századokban, de ma is.

A görög cultura fénykorában és időbb, a rómaiak már ünnepelték a színészeiket vagy megkorbácsolták, ha szerepükbe belesültek, mint Chinában még ma is. Japánban a legjobb színészek is gyalogszerrel utaznak, maguk vontatják kis kordélyaikat drága, valódi antik ruhatáikkal; »lólábaknak« nevezik őket, csak saját fajtájukkal közlekedhetnek és megilletődve veszik tudomásul, hogy európai collegájukkal úri ember is kezét fog. A francia Rachel előtt királyok hajlonganak és fejedelmek vetekednek egy kézszorításáért; Chinában halállal büntetik azt a polgárleányt, aki színészhez megy férjhez, sőt – a szüleit is; – az apa megmentheti a bőrét, ha bebizonyítja, hogy nem tudott a dologról és siet följelenteni a leányát, mely esetben csak luO korbácsütés éri a vállát. Az angol Irwinget királynője lovaggá üti.

A legfantasztikusabb bánásmódban részesül nemcsak különböző korszakok és különböző országok színésze és színésze, hanem egy-ugyanazon színész egy életfolyása alatt is. Ó, erre nekem egymagámnak sok mulatságos példám van. Jótékony célra kérnek vidéki városba; küldöttség jön föl érttem, melyet mindig röstellek, fölöslegesnek tartok és ezt ki is jelentem. Megigérem, megyek. Odaérve, elnöknő, városatya

vagy polgármester fogad, kézcsókkal, bokrétával, város kocsi-jával, hajdúval a bakon. Édes Istenem! Másnap a hangverseny után csak legalább azt a hajdút küldenék ki velünk a vasúthoz!

A föl magasztaltatás és lenézetés végletei között dobálja pályánkat velünk együtt a sorsunk: vagy kifogják a lovakat a kocsinkból, vagy a vidéki polgár nem adja ki nekünk a kiadó hónapos szobáját. Mind a kettő megtörtént velem.

Mintha csak aczéllá akarna edzeni a sorsunk, úgy dobál tűzbe-vizbe. Mert aczélidegekre van szükségünk az bizonyos. Úgy hány-vet a mi furcsa, rendszerbe nem foglalható pályánk, imádtatás és lenézetés, ünneplés és megaláztatás, bőség és nyomor között, mintha arra akarna megtanítani, hogy se el ne bízzuk magunkat, se kétségbe ne essünk, de mind a kettőnek az érzése benne vibráljon az érzékeny idegeinkben, mert erre is, amarra is szükségünk van a pályánkon.

A társadalom velünkvaló bánásmódja bármily bizarr, teljesen ránk illik, teljesen megfelel a színészet mivoltának; mert semmi más hivatás művelői és művei között nincs, nem is lehet akkora különbség, mint színészek és azok munkái között.

Nem lehet csodálni, ha ezek a szökellő nagy különbségek megzavarják a nagyközönség rólunk támadt fogalmát.

A színházkedvelő közönségnek, aki színészeit is kedveli, egészen különálló véleménye van" rólunk. Ő örömet lát bennünk érdekes romantikus lényeket, aminőket a színpadon személyesítünk, és nagyon gyermekes, de ebből az okból irtózik oly sok színész és színésznő ellenszenves alakot játszani, mert a közönség érdeklődik a színész nappali lénye és élete iránt; örömet hall felőle minden extravagantiát és nem csak megbocsátja túlköltekezésünket, túl öltözködésünket, adósságainkat, de némi csalódással veszi tudomásul esetleges polgári erényeinket, mert kizökkenti a fantasiájából, ha azt hallja, hogy mi is szenvedünk a cselédnyomorúság miatt és kénytelenek vagyunk itthon is beugrani a megüresedett szobaleány szerepébe.

És a közönségnek igaza van, ha félti az illuszióját, melyet ugyancsak megnövel az a néhány fejünk felett átcikkázó virtuos primadonna, kiknek fejedelmi életmódját az újságokból olvasnia oly kielégítő érzése. Ezek a száguldozó starok otthon a hazájukban is kivételek, holott szegény marad náluk is számtalan hozzájuk hasonló jó művész; csak a vállalkozó tehetség hiányzik a színész-tehetségükből. Ezeknek az otthonmaradott külföldi művésznőknek az életmódja nem különbözik a többi művelt polgárnőjétől és volt alkalmam látni Parisban, hogy ünnepelt, nagy művésznők, csinos kis csomagokban vitték haza játék után hideg vacsorájukat.

A színészpálya fantastikus pálya, mely felől maguk a

színészek élnek a legnagyobb fogalomzavarban – kivált a kezdetén és jó hosszú ideig, – kinél meddig tart az ifjúság.

De csoda-e, ha megtéveszt bennünket az a megfordított pálya, mely azzal kezdődik, amivel a többi végződni szokott: tapssal, virággal, ünnepléssel. A színészet a kezdők Eldorádója. Az első föllépés a legnagyobb ünnep. Az első est mámorát, melylyel a szegény kis kezdőt, meggondolatlan jóakarók és barátok megrészesítik, mint sikert szokás hazavinni, a magasztaló kritikákkal együtt és – kész a művésznő! Minden más pályán munkálkodónak, korával és haladásával növekszik a tekintélye, munkájának megbecsülése és szavának súlya; a színész – megfordítva; a korával veszti az értékét és lesz belőle a legszánalmasabb fogalom: vén színész. Ezzel fizet az éretlen dicsőségért, melylyel a színpad elkápráztatta ifjúságát.

Minden egyéb pályához valamely létra vezet tudásból vagy gyakorlatból, csak a színészethez – semmi. Aki járni és beszélni tud, színpadra léphet és kevés ember van, aki nem hiszi magáról, hogy jó színész volna. Bizonyosság, hogy mikor egy kidől közülünk, asszony vagy férfi, tuczatjával jönnek az élet hajótöröttjei csakúgy az utcáról, ajánlkozni a helyére. Prielle Kornélia halála után én hozzám magamhoz a lakásomra jött ilyen életekerékvágásából kilódított idős hölg}' legalább egy féltuczat, hogy ajánlanám a szerepkörére, melyre ime már elég érettek.

A protectio minden téren demoralizál, de egyetlen pálya sincs, melyre a civilizációnak ez a penésze oly szemérmetlenül reáterpeszkednék mint a színpadra, mert sehol sem képes oly ellenőrizhetetlenül tenyészni mint ott, ahol nagy szerepekkel nagy színészeket lehet gyártani, a darab rovására. Mert ki ítéli meg ott előadásközben, hogyan kellett volna azt a szerepet játszani? Még kevésbbé: hogyan lehetett volna játszani! A közönség megvan lopva, de ezt nem tudja és ez az egy jó van a dologban. A közönség ne fárasztja magát a színházban, hanem csak gyönyörködjék. A közönség a színházban oldozza meg a lelkét és engedje magára hatni a színpadról hangzó meséket, mint a gyermek, mint az angol közönség, aki komoly nappali munkája után gyermek akar lenni a színházban, hogy ott meséljenek, meséljenek neki. Ha a közönség is a czéhbéli szemével látna, az neki is olyan fárasztó volna mint nekem, aki úgy vagyok a rossz színelőadóval mint az a szabó, akinek ócskából kell ujjat várnia: előbb fel kell fejtenem a régit és újra játszanom azt a szerepet, ami nagyon fárasztó munka. Isten őrizzen meg tőle minden színházba járó! Legyen neki a színház mindig a szebbik otthona, ahol viszontlátja gyermekálmait és elégedett

a szíve, mert pár órára olyan világba menekült, melyben az igazság győzedelmeskedik!

Nem hiába a társas összefüggések koronája a színház?

Azonban kimondhatjuk, hogy minél ellenőrizhetlenebb, vagyis egymás mellé nem állítható és így össze nem hasonlítható a színész munkája, annál nagyobb vétek elsikkasztani a tehetségeket az ügyesekért.

Oh ezek az utálatos »ügyesek«! Akik már első nap úgy játszanak, mint tíz év múlva, de tíz év múlva sem tudnak többet, mint első nap, csak hogy akkor már nem olyan érdekesek. Ezek a nappali színészek! Ezek uralják tulajdonképpen a színészetet; mert ők vakmerők nappal, míg a tehetség csak a színpadon bátor, az émelyítő ügyesek! a színészet hamiskártyásai, a nagy szerepekkel nagyra hizlalt törtetők. Mindenki tudja róluk, hogy csalnak, mégis kénytelenek együtt játszani velük. A józanok, akik áhitat nélkül végzik papi funkciójukat. Ezek egyike volt az, aki egy olyan jelenetben, melyben egész élete rombadől, mikor elhagyja otthonát, férjét, gyermekeit, az imádója által az öltözőjébe küldött csokrot kitette a színpadra és onnan elvitte magával a közönség szemeláttára, mert a közönség között ott volt az udvarló is. Ezek miatt kegyetlen pálya a színészet éppen a valódi tehetségek számára, akik nem bírnak mérközni ezek fegyvereivel, mert önérzetesek és érzékenyek.

Egy kis kiállással a legnagyobb tehetséget is helyettesíthetik. Ezért nincs neveségesebb az elbizakodott színésznél, aki máról-holnapra virágozik és egymagában nulla, mert akkora apparátusra van szüksége, amit egymaga előteremtene nem bír, kénytelen idegen keretbe illeszkedni és csöndesen viselni magát, hogy túrhető collegának ítéltessék; de még így sem szabad Nietzsche mondását szem elől tévesztene, mely semmiféle ágára az emberi foglalkozásoknak úgy rá nem illik, mint a mienkre: »Tehetségesnek« lenni nem elég, az engedelmetek is kell hozzá, úgy-e felebarátaim?

Nagy híre van világszerte a színész irigységnek és agyarkodásnak. Ha ebben az egyben védelmére kelek a fajtámnak, úgy az egész világnak kelek a védelmére, vagyis mindazoknak, akik csak színdarabot játszanak, mert a szerepirigység, színpadi nyelven a szerepfalás, a színjátszással együtt születik; és ahol színházadit játszanak, ott kitör a szerepekért való elkeseredett harc is.

A legpolgáribb elemekből összeállott kis műkedvelőkig, micsoda elkeseredett harcok folynak szerepekért! Valóságos családi gyűlölségekké fajulnak és rögződnek meg ezek a háborúságok. Oh nem, a szerepfalás nem szorítkozik ránk színészekre, a szerepekért való irigykedés, a színjátszással jár

együtt, behatol vele mindenüvé, ahova ez bejut, az iskolákba, sőt a zárdákba is.

A tizenhetedik században a színjátszás láza szállta meg az egész művelt Európát. Az etiquette bilincseibe vert udvaroknak pedig, valóságos szükség és enyhületté vált, mikor egyszer-másszor az uralkodók is emberek módjára kívántak cselekedni. Ezeknek találták ki szórakozásul az úgynevezett »Wirtschaftokat«; a jobb fajta korcsmákat még ma is Wirtschaftereinek hívják Németországban. Magyarul: vendégfogadó. A német udvaroknak kedvelt játéka lett vendégfogadósdi játszani, ahol az uralkodó volt a vendéglős, az uralkodónő a vendéglősné, az udvarhölgyek és urak pedig voltak a szobaleányok, pinczerek és csaposok; és szerepeikhez az egész játék tartama alatt szigorúan hívek maradtak. Ezek a multságok nemcsak végtelenül kedveltek voltak a német udvaroknál, mint hannoverai Zsófia hercegnő írja leveleiben, hanem rendkívül hasznosoknak is bizonyultak, mert elejét vették a magas vendégek fogadásával járó végnélküli ceremóniáknak, miket az etiquette előírt. És csakugyan, ezek a vendégfogadósdi játékok végre, Európának legceremoniózusabb udvarainál, mint a wieni császári udvarnál, valósággal rendszeresítették; és mindannyiszor ehhez a módhoz menekültek, valahányszor rendkívüli látogatások alkalmával megoldhatatlannak tetsző ceremóniális nehézségek merültek fel. Például: Csakis ilyen módon találkozhatott 1698-ban Lipót Nagy Péter czárral. Szerepeiket mint paraszt és korcsmáros kitűnően játszották és szaporán köszöntgették egymásra a poharat, a szokásos paraszti rigmusokkal.

Nos ebben a 17-ik században, melyben az színjátszás, talán az egyedüli társas szórakozás volt, az behatolt a klastromokba is; akiknek Romában II. Incze pápa kegyesen engedélyt adott rá; és egy ilyen római apáca-klastromban történt, hogy egy szindarab szerepeinek kiosztása fölött, Krisztus Urunk temperamentumos mennyasszon³ai úgy hajba kaptak és összeverekedtek az egyik szerepen, hogy bizony-bizony egyik közülök ottmaradt halva. Már ennél mégis csak veszélytelenebb – ha kevésbbé őszinte is, egy finom kis kulissza mögötti primadonna intrika. Úgy értem, hogy mégis csak inkább veszítsek el egy szerepet, mint az életemet.

Sakkfigura a színész, melyet rokon- vagy ellenszenv huzigál, vagy zár be a láda fiába: a költő kelléke a színházak requisitum-kamrájában, és – művésznek gúnyolják. A művész« független. Egyedül alkot, egymagában, önmagából a saját inspirációjából; alkot, mikor az Istene megszállja és műve maradandó. A művész szabad ember. A színész száz kötelékkel a földhöz kötözött rab.

Erős, megtévesztő eszköze a színésznek, ha eredeti

egyéniség. Ez az ami elragadó erővel hat a színpadon és versenyezhet a tehetséggel is, mert épp olyan érdekes, mint az, azzal a különbséggel, hogy az eredeti egyéniségre mindig ki kell keresni a reáilló szerepet, míg a tehetség magát alakítja át minden újabb szerepévé.

A közönség az érzett hatás szerint ítél meg bennünket és minden szépért, amit a színpadról kap, nekünk hálás és minket szeret érte, mert mi ott állunk előtte, oly közel hozzá, hogy szinte érzi vérünk forróságát, melynek delejes kisugárzása belekapcsolódik a lelkébe és kényszeríti velünk jönni, ha – jó médiuma vagyunk a költőnek. Médiumai, közvetítői vagyunk annak az alkotó szellemnek, mely általunk kíván megtestesülni; de a hatást egészben mi szerencsésen élvezük, akik ott az író és a közönség között állunk; hogy úgy mondjam: kéznél vagyunk. Ez az ünneplés vezeti félre a színészt, a saját értéke felől. Természetesen a közönség nagyobb felét is.

A színészet szép foglalkozás. Szép azt az intézményt szolgálni, ahol SCHILLER szavai szerint: »Az élvezet tanulmány, a pihenés gondolkodással, a multság művelődéssel párosul, ahol szellemünket nem erőltetjük egyéb érzékeink rovására, ez pedig nem fizet túl az élvezett gyönyörökért.« A színészet a legnépszerűbb pálya is egyszerűsmind; mindenki ért hozzá. És hogy ehhez a definiálhatatlan foglalkozáshoz mindenki ért, és mindenki beleszól, – ez a szerencséje! Ez az általános érdeklődés biztosítja az életét, sőt örök életét! A színpad mindörökké fogja vonzani az embert, mert a mesén alapul, mely vonz bennünket a bölcsőtől a sírig; és az utánzáson, melyre a hajlam velünk születik.

A keleti nép, Afrika és Ázsia városainak piacain, de leginkább kapuibán, mint hajdan, ma is épp úgy körülüli fehér ruhás mesemondóit naplemente táján, mint a régi görögvárosok lakói körül ülték és hallgatták Homerosukat, mikor az Iliást és Odysseát scandálta nekik.

Hogy ezen, eddig legnépszerűbb szórakozásnak, ma egy még népszerűbb vetélytársa született, a mozgókép-színházban, de amely szerintem, nem versenyt támaszt, hanem közönséget nevel neki, – azon ne csodálkozzunk, SHAKESPEARE erre is kimondta már a véleményét, mikor Volumniával azt mondatja Coriolánnak a népre czélozva: »Értelmesebb a szem e tudatlanokban, mint a fül.« Vagyis: még a színháznál is kényelmesebb multság, mert még odahallgatni sem kell. És valóban, melyikünk nem szereti a fejét egy kissé kipihentetni, elszórakozván a mozgószínházban a szemével, – amely okért viszont, ma-holnap meg már nem kell a mozgóba fáradnunk, mert megkapjuk ezt a kényelmet futurista színészeinktől, akiknek egy szavát sem halljuk. Ők azok,

akik moderneknek nevezik magukat, ellentétben mivelünk, akik abban a rettenetes homárban is, melyben számkivette-tésünk idejét éljük, szegény hangszerveink végsőig való meg-eröltetésével igyekszünk hallhatóvá tenni a szavunkat, azt az ósdi kötelességet tartván a szemünk előtt, hogy a közönség-nek is csak meg kell értenie bennünket. Óh, milyen nehéz, nagy áron tanuljuk meg most mi ott, ahol játszunk, gyakorlatból, hogy a subtilis drámai játék mindig kis színházakban fejlődött és nőtt nagyra és nem a Reinhardt Miksa circus-előadásain.

De hozzájárul a színész és közönség kínzásához a modern rendezők sötétség-szenvedélye. Mennyi panaszt hallunk a közönség részéről, hogy a sötétség fárasztja őket, mert az embernek a szeme is segít hallani. – De miután a rendező urak *vannak*, tehát észre akarják vétetni magukat. Hozzáadni nem tudnak a darabhoz, hát elvesznek a világosságából.

Minden tehetség zsarnoka annak, aki bírja, mert éppen úgy rabszolgájává teszi, mint a legvadabb szenvedély; de a színész tehetsége valóságos csapás rá nézve, mert tantalusi kínokkal gyötri meg, hiszen a színész nemcsak, hogy nem játszhatik, amikor akar, vagy amit akar, hanem néznie kell, hogyan tépi ronggyá egyik ügyes nappali színész azt a szerepet, amelyhez ő imádkozva nyúlt volna. Továbbá a színésztehetség a legtelhetlenebb valamennyi között, melyet nem győz a tulajdonosa kiszolgáltatni a leghosszabb életen keresztül sem, annyi tudásra van szüksége, tulajdonképpen: minden-tudásra! A színésztehetség oly falánkul éhes, hogy mindent akar tudni, amit lát és amit hall, mert mindent fel bír használni a szerepeihez; mindenik tudását be tudja valahová illeszteni mintegy csinos mozaik-követ a képébe. Mindent tud valamikor, valahol értékesíteni. Az igazi színész mindenét a szerepei szolgálatára tartogatja, idejét, pénzét, tudását, nappali életével nem törődik, nem bánja, ha nappal sem szépnak, sem okosnak nem tartják, ő csak egy bezárt raktár, melyben fényes mese-élete kincseit tartogatja fölhalmozva. A saját testét is idegen, criticus szemmel mustrálja és keresi, mit bír rajta javítani, pótolni vagy eltüntetni a legközelebbi szerepére; szóval: a szerepei requisitumának tartja magát mindenestől; még a saját emberi fájalmát is odaadja néha a szerepeinek, de ezért a lopásért az ember utána mindig elszégyelli magát.

Az alkotó művészszel, a költővel, akitől az ígét kapjuk, a taps kever bennünket atyafiságba; a külön nem választható, szét nem osztható taps. Megtörténik ugyan, hogy egy-egy színész egyénisége megnöveszt egy szerepet: de általában igen ritkán éri föl írója fantáziáját, akik közül az egyik

nagy azt mondta nekem: bizony barátnőm, úgy van az; oda adunk a színháznak egy olajfestményt és az előadásakor visszakapunk egy – krétarajzot.

A tapstól megrészezsünk mi színészek és nem csoda, ha abban az édes mámorban nem bírjuk kiválasztani belőle a csupán bennünket megillető részt; mert a taps olyan gyönyörű mámor, melytől az ember megsokszorozódva érzi magát, mintha az egész közönség lelkét szívná vele magába!

A színészet egyik éltető eleme, a siker, annyira fixírozhatatlan megoszló fénysugár, ahány tényező összefut és egymásra hat a színpadon. Hiszen az *egy* helyre irányuló, osztatlan sikert is mily nehéz meghatározni, hogy honnan született és minek szól? A belső a valódi siker minden téren nehezen tisztázható, sőt az illető művész *életében* ritkán eldönthető valami, annyiféle tényező járul hozzá.

Elszomorító mondása Viktor Hugónak: utálatos siker! Az érdemhez való hamis hasonlatossága, de megcsalja a világot!

Ha tehát az egymásmellé állítható, és így összehasonlítható műalkotások becsét is nehéz megállapítani, a színész játékát éppenséggel lehetetlen; mert nem bírjuk különválasztani az előadását sem attól, amit mond, sem attól a hangszertől, amelyen eljátsza: az egyéniségétől. Nem tudhatjuk mennyi a játékában a tudás, mennyi az istenadta szerencséje: az egyénisége!

Az egyéniség! Elmondhatom, hogy az a legbecesebb kincse a színpadnak. Az eredeti egyéniségnek akkora a varázsa, hogy még a tehetséget is pótolja, mindaddig, míg modorosságba nem csap; amíg legkétségtelenebbül árulja el a tehetség hiányát. Az érdekes egyéniség oly elkápráztató jelenség, mely minden nézőt tévedésbe ejt annak tehetsége felől. Sőt, ha magára szabott szerepet játszik, a színpadon még a tehetségénél is briliánsabb.

Vannak szerepkörök, melyekre csakis rá kell születni, s ez elég. Ezek a »szerelmes« és a »naiva« szerepkörök. -

A színészek köre egy picziny társadalom a nagyak szívében. Elszigetelve és körülzárva a mai napig.

Miért? Erről lehetne egy szép, hosszú lélektani magyarázatot írni, de én megkísérlem két rövid mondatba összefoglalni: azért élt a színészet elszigetelve, elkülönítve a nagy társadalom közepében, mert nem rendszeres kenyérkereset volt, nem megüledett czéh volt, a színész tehát rongyos volt és éhes; vagyis: nem tisztességes társaságba való. Viszont szellemi foglalkozás volt, intelligens koponyáknak való, a társadalom többi rongyosát tehát ő nézte le és kerülte ki. A polgári erényeknek is fittyet hányt egy cseppet és így, híjjával annak, aminek a hiányát ő nem érezte, magára maradt

a saját különöz eredeti fajtájával, amelylyel egy közös ideál kötötte össze: a hivatása. Mert sem biztos kenyér, sem nyugdíj nem volt kilátásban számukra, tehát a színészetnek nem volt csinos megüledett formája. így maradt minden a régiben még akkor is, mikor ezt az az elszigeteltséget már csupán a szokás falai támogatták: az előítéletek; mert hiszen számtalan példa bizonyítja, hogy az előítélet nélküli főrangúak és műveltek minden időben keresték a színészek társaságát.

Azonban a cultura, mely ma minden czégérünkön ott fényeskedik, az »áldásos cultura«, az »általánosító cultura«, már nemcsak a színészet, de a társadalom és a színészek közötti szakadékot is áthidalta, melyen ez kifogástalan topánjával már belép az uri társaságba.

Ma már a színészet cultur-eszköz és a színész cultur-tényező. A civilisatio fáklyája, melyből annyi fényt sugározhat magából szerte, amennyit magába befogadni és ott földolgozni képes. Ez a színészpálya gyönyörűsége. A széppel a szépek közelében élni! A szépet művelhetni! Mindhalálunkig! Ez sok szenvedést megér.

Ma a színész sorsa a nagy városokban kiegyenlített úri sors. De ki kívánja a dologkerülő élősdiektől, hogy félretört sarkú lábbelijükben, falukon hurczolják meg a színészet szent nevét!? Mert egy országnak sincs, számot számhoz arányítva, annyi e fajta szégyenfoltja a mi pályánkon, mint a miénknek. Ezek a faluzó művészek abból az időből merítik létjogukat, melynek hosszura nyúló, itt maradt árnyékai. Abból az időből, melyben még a hivatott nagyok teljesítettek *nemzeti* hivatást. Akik büszkén viselhették lyukas csizmájukat, mint a nemzet napszamosai, mert a szívükben a hazaszeretet lángját hordozták végig az országban és odartartották honfitársaiknak, hogy annak tüzenél gyűjtsák meg saját kis világító mécseiket.

Ezeknek a mi rongyos, szent elődeinknek még nem kellett pirulniok, ha a kis közönségük azzal váltotta meg a jegyét: »mi pártoljuk a művészetet«. Ma már ennek nincs jogsultsága. Nem szabad rá alkalmat adnunk.

Kezdő koromban nekem még sokszor az arczomba kergette a vért ez a kijelentés, »mi pártoljuk a művészetet«. Teremtőm, gondoltam, tehát én alamizsnából élek? Tehát én egész életemben alamizsnából fogok élni! Ma, hála a terjedő művelődésnek, a színház nálunk is életszükséggé kezd válni, kezdjük szeretni a szépet magáért a szépért.

Már nem *nemzeti*, de cultur-missiót teljesít a színészet, mint az irigyelt nagy nemzeteknél. De mikor érünk föl oda, ahová – teszem – a belga nép már eljutott; ahol a munkásnők a gyárból jövet százával, kötésükkel és kis vacsorájukkal a szatyaikban, beülnek olcsó népszínházaikba, ahol szórakoz-

nak, esznek és kötögetnek. Ezek ugyan nem pártolásból veszik meg 50 fillérért a jegyeiket; hanem mert a szellemi táplálék már életszükségükké vált.

Azonban ma már a »pártolás« szótól sem ijedek meg annyira, mint régen, mert láttam *egy* élet folyása alatt, a magamé alatt, miként lesz a pártolásból megszokás, a megszokásból pedig életszükség, mely nem nélkülözheti többé annak szépségeit.

Előadás Lloyd George birtokpolitikájáról.

BERNÁT ISTVÁN, a Magyar Gazdaszövetség igazgatója *december hó 13-én* előadást tartott arról a mélyreható birtokpolitikai reformtervezetről, amelylyel az angol kormány a pusztulásnak indult, hajdan oly híres, angol mezőgazdaságon segíteni vél.

Előadó mindenek előtt ismertette LLOYD GEORGE-nak, a radikális angol kormány pénzügyministerének, Bedfordban, Swindonban és Middlesbroughban tartott nagy és amint az angol lapok írják, rendkívül lekesült hallgatóság előtt tartott beszédeit, amelyekben bejelentette, hogy ezek nem magánnyilatkozatok, hanem ő britt királyi fensége kormányának hivatalos kijelentése arra a politikára nézve, melyet a mezőgazdaság és földbirtok tekintetében követni óhajtanak. A tervezett birtokpolitikai reform érdekes határákő a múlt és jelen között, új politikának bevezetése s a beálló változás világtörténelmi jelentőségű lehet.

Fentemlített beszédeiben LLOYD GEORGE utalt arra, hogy nincs kérdés, amely mélyebben érintené a britt szigetek minden lakójának jólétét, mint a földbirtok kérdése. Hatása kiterjed az élet minden körére. Nincs olyan igénye és kellemsége az életnek, amelyben a föld valami módon be ne hatolna és be ne töltené az emberek *életét* a bölcsőtől a koporsóig. A britt föld azonban nem mindenkié, sőt legnagyobb része kevesek kezében van. Nem rég egy kiváló politikus megállapította, hogy az ország $\frac{1}{3}$ -át a felsőház tagjai bírják s a földesúri hatalom a legnagyobb és legkevésbé ellenőrzött monopólium.

A földbirtok mai rendje ellen ugyanez a vádja LLOYD GEORGE-nak is. A kevés ember kezébe jutott föld monopóliummá lesz, előjoggá, amelylyel a földesurak megakasztják a fejlőd-

dést, nyomorult állapotokat teremtenek a bérlők és mezei munkások körében. Egyoldalúan kihasználva a helyzetet, vadaskertekké és legelökké fordítják át azokat az egykor becses földterületeket, amelyek valaha híresek voltak a nagy hozamú és racionális gazdálkodás eredményéről. Ilyen viszonyok között a nyomorult keresetre és még nyomorultabb kunyhóra szorult mezőgazdasági munkás elveszti kedvét, kivándorol. Az otthon maradtak pedig elcsenevésznek, képtelenek azokat a feladatokat megoldani, amelyek valaha osztályuknak büszkesége voltak.

Mindezekben a bajokon LLOYD GEORGE a minimális bérek megállapításával, a mezei munkásházak állami költségen való építésével, a körülöttük elterülő veteményes- és virágoskerttel, a földbéreknek hatósági úton való megszüntetésével akar segíteni.

A városi telkek tekintetében a kisajátítást helyezte kilátásba. A városi hatóságoknak azt a jogát, amelylyel a földbirtok vásárlása tekintetében bírnak, ki kell terjeszteni és általánosítani. Gyors és olcsó eljárás megalkotását ígéri, melynek segítségével a városok méltányos forgalmi értékben közcélokra megszerezhetik a földet. Akik azt hiszik, hogy a falu földbirtokrendje nem érinti a városi munkást, alaposan tévednek. Ettől függ elsősorban az élelmezés s ennek megszerzése a legnagyobb feladatok egyike. Az új országok termésének feleslegéért évről-évre erősebb a verseny, ha ebben a tekintetben javulás nem áll be, az élelem ára fel, a bérek pedig le fognak menni. A városok virágzása jórészt a falvak, az egész nemzet virágzásától függ.

Előadó a javaslatok bírálata előtt megállapítja, hogy abban a társaságban, amely Anglia birtokrendje fölött dönteni akar, nincs senki, aki a földműveléssel, az agrárérdekekkel igazi belső, lelki kapcsolatban volna. ASQUITH HERBERT HENRY a *Lincoln's Inn*-ből emelkedett miniszterelnöki székébe, tehát ügyvéd. LLOYD GEORGE anyja, tudós czipész leánya. Az özvegyen maradt anyát gyermekeivel együtt a hasonló iparágat űző RICHARD LLOYD vette magához, aki nagyon szűkös viszonyok között vallásos irányban nevelte őket. LLOYD GEORGE, a mostani kormány pénzügyminisztere nagy carrierjének – mondja életírója – a foltozó varga és az elhagyott falusi utcza voltak indító okai. A harmadik, RUNCIMAN, a földművelésügyi miniszter, newcastlei gazdag hajós.

A reformokra szoruló, nekünk nehezen érthető angol birtokrend érdeme volt, hogy nem tette lehetetlenné az iparnak és kereskedelemnek fejlődését, sőt annak felvirágzása sok tekintetben neki köszönhető. E mellett a politikai szabadság lenkölt érzések és bátor elhatározások bölcsője volt. A reformnak tehát óvatosan, a szerzett jogok és évszázados fejlődés

eredményeit méltányolva kell történnie, ne hogy bedugaszolják a nemzeti erőnek és emelkedésnek forrásait.

LLOYD GEORGE programja véglegesen szakít a szabadelvűséggel. A szabadság és egyéni ítélet helyébe az állami gyámkodást lépteti. A szabad Anglia kisbirtokosai az ország szabadságának, hatalmának legerősebb, legönzotelenebb támogatói, állami pénzen épített házban fognak lakni, amelynek telkét állami hivatalnokok sajátították ki s esetleg oly bért fizetnek, amelynek megszabása a földművelésügyi ministerium közegeitől függ. E rendszabályokat elfogadva, Anglia leszámolt a szabadelvűséggel, azokkal a nézetekkel, amelyek szerint a nemzetek emelkedésének legfőbb támasztéka az egyéni szabadság, az anyagi, erkölcsi és szellemi emelkedés ezen forrása.

Ötven-hatvan évvel ezelőtt Anglia mezőgazdaságáról, virágzásáról daloltak a költők. A népesség leggazdagabb része a falu népe. Egészen a múlt század derekáig a valódi nemzet a vidéken él. A XVII-XVIII. században a vidéki népesség irányítja Anglia politikáját. Jóformán minden nagy nemzeti emlék ehhez kapcsolódik. A földbirtokhoz kiváltságok fűződnek. Ez ad tekintélyes befolyást és hatalmat. Az emberek a füstben, sárban és ködben gazdag városokból menekülnek a tisztább és nyugodtabb falusi otthon felé. Magának az adónak is más jellege van. Minden egyenes adót ott költenek el, ahol fizetik és az ország legelső családai a falunakadják vissza azon roppant kincset, a melyet a legiparosabb nemzet szerezni tud. Ez volt a múlt.

A földesurak legnagyobb vétke, hogy kellő időben nem érvényesítették az okos agrárpolitika követelményeit. Mintha azóta, amikor a gabonavedővámokat eltörölték, belenyugodtak volna abba, hogy Anglia csakis ipara és kereskedelme révén emelkedhetik. A törvényhozásban elvesztvén a csatát, megkísérelték a gazdálkodás emelése által pótolni az elmaradt hasznot. Az alagsövezés, gépek alkalmazása, mezei vasutak, mélyebb szántás, műtrágyák, a marhatenyésztés emelése, a tej- és kerti gazdálkodás fejlesztése terén nagy eredményeket értek el.

Minél inkább fejlett azonban a vasutak hálózata, minél közelebbi kapcsolatba lépett Anglia a tengerentúli államokkal, annál inkább fogyott e törekvések sikere. Az árak hanyatlása folytán a szemtermelés Angliában megszűnt jövedelmező lenni. A fagyasztott hús behozatala nyomást gyakorolt a marháárakra. A Dániából, Szibériából és Finnországból behozott vaj, tojás, baromfi és zöldségfélék gyilkos versenyt támasztottak az angol gazdának. E mellett a nagyvárosok élvezetei, a gyárak nagyobb bére, a tengerentúlról ajánlott ingyenes földterületek fokozták a kivándorlást. A lavina nőtt s lépten-

nyomon el kellett ismerni, hogy a híres angol erély a mezőgazdaság érdekében megmozdulni sem mer többé; a folyton fokozódó bajjal szemben az aprólékos házi szerek elégtelenek voltak. A gazdák szervezkedése csak kínos vergődés. Egyes tőkében gazdag földesuraknak a mivelhető területek szaporítására irányuló áldozatkész törekvése hiábavalónak bizonyult.

Hogy milyen a jelen? Erre felel LLOYD GEORGE, felelnek a királyi bizottságok előtt kihallgatott tanuk. Lemondás, kétségbeesés, nyomor. A falusi népesség nagyrésze olyan hangulatban van, mint a költöző madarak őszi felé. A középbirtokosság, főleg a plutokratia nyomása alatt régen elpusztult. Követi őket a bérlők hada. Az eladások száma a földbirtok lekötöttségével melletti is csodálatosan nagy.

LLOYD GEORGE mindenekelőtt a földbirtokosok monopóliumát akarja megtörni, amelyet felelőssé tesz mindazon bajokért, amelyek az angol mezőgazdasági népességet a legutóbbi évtizedekben érték. Magunk is abban a meggyőződésben nőtünk fel, hogy Angliában az *entailék* biztosítják a földbirtok lekötöttségét és teremtenek a hitbizományokkal egyenlő hatású eredményeket. A régi viszonyok azonban módosultak s a földesurak monopóliuma a valóságban nem létezik többé. Nemcsak azért, mert számos oly törvényt alkottak, amely kiszajátítási jogot enged bizonyos célok tekintetében, hanem, mert a földbirtok elvesztette régi vonzó tulajdonait, megszűnt tekintélyt és társadalmi állást biztosítani. Apadó jövedelme miatt az *entail* feloldása mellett gazdáik sok esetben menekülni igyekeznek tőle. A tulajdonképpen Angliában és Walesben árverésen eladtak:

1910-ben	1911-ben	1912-ben
104.000	223.600	227.800

acres földet. A mozgósítás jogi akadályai megszűntek, vagy szűnőben vannak. A vagyoniilag emelkedő társadalmi rétegeknek módjában áll földet szerezni. Ha veszedelmes monopóliumokról akarunk beszélni, akkor nem szabad felednünk azt a nagy hatalmat, amelyet a vasúti társaságok, a nagyiparos kombinációk urai kezükben tartanak, azoknak a hatalmát, akik az angol bank részvényeinek szerencsés tulajdonosai és annak politikáját irányítják.

De engedjük meg, hogy LLOYD GEORGE-nak s pártjának igaz van, amikor a landlordok hatalmát a lehetőségig leszorítani akarják. Nem kapunk azonban kellő felvilágosítást arra nézve, vajjon a bérlők helyzetének javítása, a bérek emelése *miként vihető keresztül a mezőgazdaság általános helyzetének javítása nélkül?* Minimis munkabérek a mezőgazdaságban ugrás a sötétbe és amit a táplálható aggodalmakkal szemben hallunk, az igazán kevés. ASQUITH szerint falun a *trade unionok* munkája hatástalan, azért kell az államnak beavatkozni. Ha a

földbirtok új rendje szerint a birtokok urai befektetést nem tehetnek, ha a bérlők erre nem képesek, honnan fognak kikerülni a minimális munkabérek és az emelkedő hozamok, amelyekre Angliának szüksége van, ha nem akar örökké függni a külföldtől?

Csodálatosak a végzet útjai. Több mint félszázaddal ezelőtt Nagybritannia kimondta a kereskedelem szabadságát és ennek a szabadságnak nyomában oly függésbe jutott a külföldtől, melyről COBDEN, BRIGHT és táboruk nem álmodott soha. COBDEN a szabadkereskedelemtől nemcsak az ipar és kereskedelem fejlődését várta, de a mezőgazdaságét is. Es mi az eredmény? 1793 óta Angliában nem kevesebb, mint 3 millió acres földet alakítottak át legelőnek 'vagy vadászterületnek. A veszteség, melyet e révén Anglia közgazdasága szenvedett, körülbelül 2 milliárd fontra tehető, ami háromszor annyi, mint a nemzet egész adóssága. 12 milliárd fontra becsülve a nemzet vagyonát, annak nem kevesebb, mint egy hatod része ment veszendőbe.

A mezőgazdasági munkások heti bére 18 shilling 4 penny. Írországból még kevesebb; itt egy shilling és 7 pennyre, tehát 2 koronára teszik naponta. Ha egy-egy munkáscsalád öt tagból áll, egy személyre nem egészen 40 fillér jut naponta. Elgondolhatjuk, hogy ilyen körülmények között a mezei munkást felizgatni, elkészeríteni és szép ígéretekkel megnyerni, különösen, ha a király miniszterének tekintélyével lehet fellépni, bizonyára nem nehéz. De milyen eredményekre fog vezetni? LLOYD GEORGE maga hivatkozik rá, hogy másfél századdal ezelőtt a helyzet jobb volt és nem mutatott ilyen kiáltó ellentéteket. PL dig akkor igazán a földesurak kezében volt a hatalom, az ország és a dicsőség. Az új idők politikáját többé nem ők irányítják, mert nem szabad feledni, hogy a birtokok összehalmozódásának egyik főtényezője már a XVIII-ik század óta az iparnak és kereskedelemnek nagy fellendülése, ami a szerencsés vállalkozóknak lehetővé tette az összevásárlást. A mercantil szellem, mely ma annyira áthatja Anglia közvéleményét és lehetlenné teszi a közgazdasági politikának a mezőgazdaság javára való megváltoztatását, nem mai keletű. Beavatottak¹⁾ szerint már a XV-ik században kezdődött és a XVIII-ik században a gabonavámok megszüntetésével érte el diadalát. Sokan adták el az ősi földet és fektették be annak árát olyan vállalkozásokba, melyeket jövedelmezőbbé tett a gazdasági fejlődés és mercantil politika. A PEELS, ARKWRIGHFS, a YEOMANEK osztályából iparuk révén meggazdagulva, mint latifundiumok birtokosai kerültek vissza a faluba.

¹⁾ ARTHUR H. JOHNSON: The disappearance of the small Landowner. Oxford 1909.

Anglia története régebben a küzdelmes, de kétségtelen haladás képét mutatja. A mezőgazdasági cikkek *árának* csökkenésével gyorsul a haladás az iparban és kereskedelemben, de a gyorsaságot a mezőgazdaság bukása fizeti meg. Az angolok kezdik észrevenni, hogy ez drága ár s előre látják a reájuk váró veszedelmeket. De még ezeknek ereje sem elég arra, hogy a mezőgazdaságnak megadják azt, ami méltán megilleti. Lord ACLAND, a legutolsó *Land Inquiry* bizottság elnöke nyíltan kimondja, hogy *jelenleg a szabadkereskedelemtől való eltérésről szó sem lehet*. Pedig akkor a bajok gyors orvoslásáról sem lehet szó. A kisajátítások az állami hatalom kiterjesztése, a mesterséges ellentétek kiélesítése nélkül is fel lehetne emelni az angol mezőgazdaságot, ha az iparnak és kereskedelemnek urai hajlandók volnának csak abba is beleegyezni, hogy a fejlődés egy kissé lassúbb legyen az általuk művelt mezőkön, hogy megadassék a farmernek a boldogulás első feltétele, a jutalmazó belföldi piac, hogy a vasutak ne szállítsák olcsóbban az idegen búzát, mint a belföld termékeit, ne kapcsoltsák ki a conservatív érzés a nemzeti tényezők sorából és ne legyen reá kényszerítve az angol politika továbbra is arra az egyoldalúságra, ami átkára készül fejlődni.

A távol nemzeti veszedelmeknek lehetősége nem elég erős ahhoz, hogy az uralkodó osztályok önzését megtörve, igazán nemzeti politikát tegyen lehetővé. Magának az angol mezőgazdasági szövetkezeti ügynek fejletlensége is azt mutatja, hogy a vezetők nélkül maradt falusi népesség érdekeit nincs aki felkarolja. A gyári munkások fogyasztó szövetkezetei csodálatos virágzást értek el, a vidéken most próbálkoznak a termelő és hitelszövetkezetekkel. Annak a nagy harcznak, amelyet a szárazföld gazdái a nemzeti munka védelmére a mezőgazdasági termelésnek jövőjéért győzelmesen megvívta, a Britt-szigeteken visszhangja alig támadt. Mintha kiveszett volna az érzék a mélyebben fekvő mezőgazdasági problémák iránt. Ilyen körülmények között nem lehetetlen, hogy LLOYD GEORGE reformja a radikális törekvéseknek többséget, sőt diadalt biztosítsanak. Ez lesz azonban végzetes reájuk nézve. Be fog bizonyulni, hogy ez úton, szakítva a múlt hagyományaival és érzéktelenül a jövő feladatai iránt, nem fognak odajutni, ahová törekszenek.

A történelem tanúsága szerint a földbirtokosság uralma nem tette lehetetlenné az iparnak és kereskedelemnek fejlődését. Volt idő, amikor a föld birtokosai oly rendszabályokat fogadtak el, amelyek egyenesen sértették érdekeiket. Ezzel szemben a mercantil rétegek most már dictálni akarnak az agrár politikában is, s hajlandók mindent feláldozni a gazdagulás oltárán. Feledik azt, hogy a pénzcserélés mestersége

lehet nagyon hasznos, biztosíthat hatalmat, de ha kiöli a nagylelkű bőkezűségét más rétegek iránt való áldozatkészséget, a nemzeti célok méltánylására kényszerítő fellángolásokat, sírját áshatja meg a leghatalmasabb birodalomnak is.

Kimondhatjuk azt a meggyőződésünket, hogy az a politika, amely a mezőgazdaságot és az azzal foglalkozó rétegeket a merkantil érdekek szolgálatába állítja és engedelmes eszközeivé igyekszik őket lealacsonyítani, nem fogja biztosított jövő felé vezetni Angliát, mert nem biztosítja sem a földművelő rétegek megalégedését, sem a mezőgazdaság felvirágzását. Tűrhetlenné teszi a nagybirtokosok létezését és megsemmisíti a conservatív rétegek politikai befolyását. Megfosztja a falut természetes vezetőitől, mesterséges ellentéteket teremt a munkás, a bérlő és földbirtokos között s mindnyájukat kiszolgáltatja a kormányzó hatalom közegeinek. A nagy vagyont téve az élet céljául, a vállalkozó és tehetséges elemeket leköti a városi élet javára, mert új milliókhoz csakis ott lehet jutni.

Az angol nemzet, melynek leghivatottabb egyénei még csak nem régen is azt hirdették, hogy a világnak legconservatívabb hajlamú nemzete, még egyszer szembe fog szállani ezekkel a törekvésekkel. Anglia jövője, erkölcsi és politikai fejlődése függ attól, hogy a harc kinek javára dől el.

GAAL JENŐ főrendiházi tag köszönetet mond az előadónak, hogy LLOYD GEORGE reformterveiről szóló értekezését egyesületünkben adta elő, melynek feladata, hogy az ily fontos kérdéseket elfogulatlanul és minden oldalról megvitassa. Éppen ezért néhány megjegyzést kivan az érdekes előadáshoz fűzni, mint az egyesület egyik alapítója és azon bizottság elnöke, melyet az egyesület a földbirtokpolitika kérdéseinek tárgyalására kiküldött.

Nézete szerint az előadó a kérdés történeti háttérét nem vette eléggé figyelembe. Nevezetesen nem volt figyelemmel arra, hogy azért a helyzetért, melyben a földbirtokviszonyokat illetőleg Anglia ma van, voltaképpen senkit sem terhel felelőség. Ez a helyzet annak a következménye, hogy a pénzgazdaság Angliában már igen korán terjedt és lassú átalakulásban mindazok a szolgáltatások, melyek más országokban naturális természetűek voltak, Angliában már igen korán pénzszolgáltatásokká lettek. Ez volt az, ami Angliában igen korán, már a Stuartok alatt, a nagybirtok túlságos elötérbe lépéséhez vezetett. A magas földárak folytán ugyanis az angol parasztság igen gyorsan kipusztult, mert eladta földjét, mely föld azután mindig kisebb számú gazdagok kezében összpontosult. Az ipari fejlődés még táplálta ezt a folyamatot, amennyiben a meggazdagodott iparosok peerségre vágyódnak, mely pedig föld birtoklásához volt kötve, vagyonuk jelentékeny részét föld-

birtok vásárlására fordították és így kerítették kezükbe az angol föld nagy részét.

Tévesnek tartja azt a felfogást, melynél fogva a nagybirtok érdeme volna az angol ipar fejlődése. Az angol ipar fejlődése ugyanis tudvalevőleg első sorban a mercantilismus eredménye. A hajózási acták és egyéb mercantilista intézkedések voltak azok, melyek az angol ipar rohamos fejlődését előidéztek. A nagybirtok terjedése kétségkívül előmozdította a fejlődést, amennyiben a föld nem nyújtván elegendő jövedelmet az akkori üzemekben, azok lakossága mindinkább a városok felé törekedett, ahol azután az iparnak rendelkezésre álló munkaerőt szaporította, de az angol ipari fejlődést a nagybirtok érdemül betudni, téves.

Az angol viszonyok megítélésénél egyébként fontosnak tartja azon körülmény figyelembevételét is, hogy Angliában emberemlékezet óta nem volt jobbágyság, hanem csak bérlőosztály, minélfogva a föld tényleges megművelőinek az a kötöttsége is, mely Európaszerte egész a legújabb korig fennállott, Angliában nem volt meg. Ez is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a fentjellemezett fejlődési folyamat végbemehessen. A kisebb földbirtok akadály nélkül gazdát cserélhetett és egyes hatalmasok kezébe került. Minthogy továbbá Angliában jobbágyság nem volt, azért földtehermentesítés sem volt ottan szükséges.

Ami LLOYD GEORGE terveit illeti, azok kiindulási pontját a maga részéről több tekintetben helyesli. Teljesen osztja ugyanis azt a felfogást, és lényegesnek tartja ezen álláspont leszögezését egyesületünkben, hogy a földbirtok nem olyan jószág, mint bármely más áru. A föld sui generis jószág, melyre vonatkozólag tehát távolról sem közömbös, hogy kinek a kezében van és hogy egyes kezekben milyen mennyiségben szaporodik fel vagy hogyan oszlik meg. A földbirtok oly jószág, amelynek bírásával fontos kötelességek járnak és éppen ezért a földbirtokjogba való beavatkozást a maga részéről, ha az államhatalom részéről közérdekből indul ki, semmiképen sem tarthatja illetéktelennek. LLOYD GEORGE azon beszédeiben, melyek alapján az előadó terveit ismertette, nagy lelkesedéssel és lendülettel, melyek az embert valóban magukkal ragadják, a földbirtokjogba való beavatkozás hívének vallja magát és ebben véleménye szerint semmi gáncsolni való nem található. LLOYD GEORGE tervei arra irányulnak, hogy a nagybirtok túltengésének korlátozásával a vidéki elemnek is a megélhetés lehetővé tételék. Ebben nézete szerint semmi olyan nem foglaltatik, ami túl radícálisnak vagy éppen forradalminak volna mondható. A LLOYD GEORGE terveiben foglalt eleme a kényszernek a békés fejlődés történelmében éppen-séggel nem ismeretlen és a magyar földtehermentesítésben ez

az elem sokkal inkább lépett – véleménye szerint – előtérbe, mint LLOYD GEORGE programjában. Amit e programban hibásnak tart, az csupán a minimális haszon- és munkabérek megállapítására irányuló törekvés, valamint néhány oly socialpolitikai gondolat, mely nincs helyén. A mezőgazdasági munkásvédelmet nem lehet az iparinak kaptájára húzni. Nagyjában és egészében azonban a nem is radikális földbirtok-reform alapját helyesnek találja. A részletes javaslatok bírálatába nem megy bele, ahhoz az ottani helyzet oly tüzetes ismeretére volna szükség, melylyel a másutt élő legszorgalmasabb kutató sem bírhat.

Fölvetve azt a kérdést, hogy LLOYD GEORGE terveiből milyen következtetéseket és tanulságot vonhatunk le hazai viszonyaink szempontjából, azt válaszolja, hogy mindenké előtt a birtokpolitikába való beavatkozás szükséges voltát kell belátnunk. Nem az angol javaslatok, hanem magunk életszükségelei szempontjából. A földbirtok nem oly szentség, amelyhez a köz érdekében az állam hozzá nem nyúlhatna és ezért kivált hazánkban, ahol még nemzetiségi szempontok is belezácsolnak a kérdésbe, kétszeresen fájlnunk kell, ha a kormány ezen jogával nem él és a földbirtokviszonyokat fejlődésükben magára hagyja. Fájlnunk kell például azt, hogy azon szép telepítési törvényjavaslat, melyet még Darányi földművelésügyi minister dolgoztatott ki, az országgyűlés elé nem került és így a kormány nem biztosította magának a lehetőségét annak, hogy a földbirtokpolitikába, ott, ahol szükséges, megfelelően beleavatkozhassek. Szükségesnek kell továbbá felismernünk a kötött-birtokok megfelelő szabályozását. Régi meggyőződése, hogy nagybirtokra és nagybirtokosztályra Magyarországnak bizonyos mértékben szüksége van, de szüksége van egyúttal arra is, hogy úgy a nagybirtok, mint a nagybirtokosztály teljesítsék is a hozzájuk fűződő socialis kötelezéseket, aminek biztosítékát csak úgy lehet nyernünk, ha a nagybirtok, különösen pedig a kötött-birtok megfelelően szabályoztatik és az oly nagybirtokosság, mely jószántából nem tesz eleget ezen kötelezettségeknek, annak a törvény rendelkezéseinél fogva beálló következményeit lássa. Az Angliában felmerült birtokpolitikai tervek tanulságaként tehát végeredményben annak szükségét véli megállapítandónak, hogy mi is bátrabban lépünk a köz érdekében oly szükséges helyes földbirtokpolitika terére.

BERNÁT ISTVÁN teljesen elismeri, hogy GAAL JENŐnek azon szemrehányása, melynél fogva az angol gazdaságtörténet eseményeit előadásában kellőképp nem méltányolta, teljesen igazságos. Azonban előadásának keretei nem engedték meg, hogy még erre is kitérjen. Egyébként készségesen elismeri, hogy az angol földbirtokpolitika terén csak az utolsó évtizedekben

állunk nagyobb mulasztásokkal és bűnökkel szemben. Sajnálatára azonban GAAL JENŐ felszólalásában nem találta meg a választ arra, hogy vajjon tényleg lehetséges lesz-e a LLOYD GEORGE által tervezett reformok által Angliában kisebb birtokot is teremteni. Ez ugyanis nézete szerint, melyet már előadásában is kifejtett és amelyhez továbbra is ragaszkodni kénytelen, lehetetlenség mindaddig, amíg a mezőgazdaság Angliában védelemben nem fog részesülni. Mindaddig ugyanis nem fizetheti ki magát ott az intenzívebb földművelés és ennél fogva nem is lehetséges a kisbirtokosnak megélni. Nem változtathatja ennél fogva azt az álláspontját, hogy LLOYD GEORGE földbirtok-reformja nem nemzeti, hanem mercantilista érdek. PALLAVICINI EDE őgróf a maga részéről is köszönetet mond BERNÁT ISTVÁNNak azért a szép előadásért, melyet a szóbanforgó földbirtokreformról tartott. Ahhoz csupán azt kívánja hozzáfűzni, hogy LLOYD GEORGE valóban nem nemzeti érdekeket követ, hanem Anglia hátrányára bontott zászlót az ismertetett földbirtokreform mellett, mert kelta származásánál fogva ellensége az angol-szász fajnak.